

**ქუბაბა (KUBABA) – გვიანხეთური ხანის აღმოსავლეთ მცირე აზიის
სამეფო-სამთავროთა ქალღმერთი**

უხენაეს ღვთაება თარხუნთთან ერთად იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერებში არაერთგზის ღვთაება ქუბაბაც იხსენიება, რომელსაც ხშირად ანტიკურ სამყაროში კარგად ცნობილ კიბელე-კიბელას წინამორბედ ძველადმოსავლურ ქალღვთაებად მიიხსენიებენ [1, 122; 125, 127, 136; 23].

1981 წელს ჯ. ჰოკინსმა სპეციალური სტატია მიუძღვნა ამ ღვთაებას, თავი მოუყარა რა თითქმის ყველა იეროგლიფურ-ლუვიურ ტექსტს, სადაც იგი იხსენიება [2, 113-28; 147-176]. ირკვევა, რომ ქუბაბას სახელწოდება ყველაზე ხშირად გვიანხეთური ხანის ქარხემიშის (ჩრდილოეთ სირია) მეფეთა წარწერებში მოწმდება, თუმცა მას სხვა გვიანხეთური სამეფო-სამთავროებიც იცნობენ (აღეპოს, კაისერის, ანქოზის, ბაბილონის, ბოიბეიპინარის, ბულდარ-მადენის, ჩიფლიქის, ყარაბურუნის, კულულუს, მალატიის, სულთანხანის, თელ-ახმარის იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერები) [3, 48, 53, 55, 100, 115].

ქალღვთაება ქუბაბას, ისევე როგორც თარხუნოს, იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერების ავტორები (მეფეები, მათი ქვეშევრდომები) ორ სხვადასხვა კონტექსტში მოიხსენიებენ: წარწერების შესავალ ნაწილში, ტიტულატურა-გენეალოგიასთან მჭიდრო კავშირში და დასკვნით ნაწილში, ე. წ. კრუღვის ფორმულის წარმოთქმისას. ამჯერად, ყურადღებას იმ ტექსტებზე გავამახვილებთ, სადაც ქუბაბას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ამ თვალსაზრისით, ქარხემიშის მეფეთა, მმართველთა და მათ ქვეშევრდომთა წარწერები განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს.

ქუბაბა, ისევე როგორც თარხუნოთი, გავრცელებული რწმენა-წარმოდგენების თანახმად, ყოველმხრივ იცავდა გაბატონებული წრის, წარწერების ავტორების ნამოდვაწარსა და მათ უფლებებს (Karkamiš 31/32, 11a, 2-3, 6; 14b, 4-5; 40-12 3; 25-b2, 1-2 და სხვა).

ქალღმერთ ქუბაბას თაყვანისცემის გავრცელების არეალს თაბალიც წარმოადგენდა. ბულდარ-მადენის ერთ-ერთ წარწერაში თუვანას მეფე ვარპალავას ვასალი თარხუნაზი წარწერის პოტენციური დამზიანებლის დასასჯელად, სხვა ღვთაებებთან ერთად, ქალღმერთ ქუბაბასაც მოუხმობს. სულთანხანის წარწერა გვამცნობს, რომ ქალღმერთი ქუბაბა ბოროტმოქმედებს ხარანის მთავრის

ღვთაებისა და ღვთაება Ataha-ს მსგავსად „წყველის და სჯის“. კაისერის წარწერაში კი ნათქვამია, რომ თაბალის მეფე ვასურმეს ჩვენთვის უცნობ ვასალს რომელიღაც ღვთაებისათვის „tatala აუმაღლებია“, მაგრამ ამავე დროს ღვთაება თარხუნთის ქანდაკება მნიშვნელოვნად დაუზიანებია (წარწერის მოწმობით, მას ღვთაების თავი კისერთან ნაჯახით დაუმსხვრევია). ამგვარი მოქმედებისათვის ღვთაება Maruwa-ს და ქალღმერთ ქუბაბას ბოროტმოქმედი „ძირს დაუნარცხებიათ“ [3, №67].

ჩვენთვის საინტერესო ქალღმერთის ძლიერებაზე ანქოზში აღმოჩენილი იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერაც მიუთითებს. ტექსტის მოწმობით, ღვთაება რუვა, როგორც მსხნელი, ქუბაბას მსგავსი ყოფილა. ბოიბეიპინარში ქვის ლოდზე შემორჩენილ იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერაში კატეგორიულადაა აღნიშნული: „თუ ვინმე პანამუვათის სახელს გადაშლის, ეშინოდეს, რადგან..., დედოფალს ქუბაბასავით ძლიერი განრისხება შეუძლია“ [3, №124, 128, 131].

ყარაბურნას კლდეზე შესრულებულ წარწერაში ქალღმერთი ქუბაბა ხარანის მთვარის ღვთაებასთან ერთად, მეფე Sipis-სსა და Sipis Nis ვაჟს შორის დადებული ხელშეკრულების გარანტიად წარმოგვიდგება. წარწერის დასკვნით ნაწილში იგივე ღვთაებები ამ ხელშეკრულების ამსახველი ეპიგრაფიკული ძეგლის შეურაცხყოფელის დამსჯელებად გვევლინებიან [3, №26].

ქალღმერთი ქუბაბა არა მხოლოდ ხელშეკრულების დაცვის გარანტი, მსხნელი და დამცველია, არამედ გეკეს წარწერის მიხედვით, ის ნაყოფიერების მომტანიცაა.

ქუბაბა ქარხემიშისა და აღმოსავლეთ ანატოლიის სხვა მეფე-მთავართა წარწერებში ხშირად თარხუნთან, ქარხუხასთან, სანთასთან, ეასთან და რუნთასთან ერთად მოიხსენიება. ქათუვასი, ქარხემიშის მბრძანებელი, კარის საკეტის (?) ერთ-ერთ წარწერაში გვამცნობს, რომ იგი „ქარხუხას და ქუბაბას პროცესიის თვითმხილველი გამხდარა“*.

საინტერესოა ჩიფლიქისა და კულულუს წარწერები, სადაც ღვთაებები მეუღლეებითურთ არიან წარმოდგენილი. ჩვენთვის საინტერესო ქალღმერთი ეასთანაა

* იეროგლიფურ-ლუვიურ ტექსტში მოხსენიებული ორი ღვთაების პროცესიასთან დაკავშირებით მეტად მნიშვნელოვანია ლუკრეციუსის მიერ აღწერილი, რომში გამართული პროცესია, იღის დედას (ანუ კიბელას) რომ ეძღვნებოდა, რომელიც ქალაქების დამცველად და მიწის ნაყოფთა მიმცემის ქალღმერთად მოიაზრებოდა (Luc II 600-643).

დაკავშირებული, თარხუნაზი-ხეფათთან, ხარანელი მთვარის ღვთაება-მზესთან, ხარანელი შარუმა-ალასუეასთან და ა. შ. [4, 169, 172]

ყველა უკვე ნახსენები გვიანხეთური ხანის მეფე-მთავარი და მათი ქვეშევრდომი ერთხმად მიუთითებს მათდამი ქუბაბას სიყვარულზე და ამ ქალღვთაებისგან მიღებულ მხარდაჭერაზე. ასე, მაგალითად, ქათუეასი არაერთგზის აღნიშნავს, რომ „მის ბატონებს – თარხუნოს, ქარხუხას და ქუბაბას იგი სამართლიანობის გამო უყვართ და მხარს უჭერენ (Karkamiš, A11 B3-c4, შდრ. იქვე, A12, 2). იგივეს აღნიშნავს სოსტურას ვაჟი („მე [ვარ]... გმირი, ქარხემიშის ქვეყნის მბრძანებელი... იარირისი, მბრძანებელი, უფლისწული, თარხუნთის, ქუბაბას, ქარხუხას და მზის ღვთაებათა მიერ შეყვარებული...“ (Karkamiš A 15B 1-2).

სამწუხაროდ, არც ქარხემიშსა და არც მის ფარგლებს გარეთ ქალღმერთის სახელზე აგებული ტაძრების ნაშთებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. მაგრამ იერო-გლიფურ-ლუვიური წარწერები არაერთგზის გვამცნობს ქარხემიშში ქუბაბას სახელზე ტაძრების აგების შესახებ. იგივე ქათუეასი აცხადებს, რომ მან ქარხემიშში ქუბაბას სახელი „აღადგინა“, ააგო მისი სახელობის ტაძარი და უზრუნველყო იგი შესაწირავით. დაახლოებით იგივეა ნათქვამი ქათუეასის სხვა წარწერებში. მეფე აცხადებს: „მე (ვარ) ქათუეასი, ქარხემიშის ქვეყნის მეუფე, ღვთაებათა მიერ შეყვარებული... [მე] ჩემმა ქალბატონმა ქუბაბამ, ქარხემიშის დედოფალმა, ქვეყნის მიერ ამადლებულმა (?) (განმადიდა). ყოველთვის მეხმარებოდა ხელში ჩამეგდო მტრები, მაგრამ მტრებთან არ გამცემდა. ეს (შენობები) ფუფუნებით (აღვაფსე) და მისთვის ავაგე, აღვადგინე ქუბაბა, ქარხემიშის დედოფალი” [4, 151-152].

ქარხემიშის მეფე იარირისიც ლოცულობს ქუბაბას სახელზე და მას თავის „სიყვარულს უძღვნის” [4,154-155]. იარირისის ქვეშევრდომს (ვასალს) ქამანას ქუბაბას გამოსახულებითა და მისდამი მიძღვნილი წარწერით დამშვენებული სტელა აღუმართავს. წარწერაში ნათქვამია: „ქუბაბას ტაძარი ავაგე... ქუბაბასათვის, ქარხემიშის დედოფლისათვის, მე ქამანასმა, მბრძანებელმა, [ტაძართან] მიწის ნაკვეთი გამოვყავი”. [4, 155-156]. ისიც ირკვევა, რომ სოსტურას სტელაზე ქუბაბას გამოსახულება გაუკეთებია [4, 157-158] და ა. შ.

მალატიაში აღმოჩენილი ქვის მცირე ზომის სტელაზე ქუბაბას სახელი კვლავ ღვთაება რუნთასთან ერთადაა მოხსენიებული, რაც აღნიშნულ ტერიტორიაზე

ქაღალდმერთ ქუბაბას პოპულარობაზე უნდა მიუთითებდეს. ჩვენამდე მოღწეული ქაღალდმერთ ქუბაბას გამოსახულება გვიანხეთური ხანის პანთეონის წამყვან ღვთაებებთან ერთად სწორედ მაღალტიაშია ნაპოვნი. სტელაზე, მარცხენა მხარეს, ამინდის ღვთაება ლომზე დგას, იქვეა მაღალზურგიან სკამზე მჯდარი ქაღალდმერთის გამოსახულება. მას ფეხები ტაბურეტზე აქვს შედგმული, ტაბურეტი ხარზე დგას. ქაღალდმერთს მარჯვენა ხელში სარკე უჭირავს, მარცხენა მკერდთან ახლოს აქვს მიდებული. მისი სამოსი მსგავსებას იაზილიქაიას ქაღალდმერთთან და ქარხემიშის ქუბაბასთან ამჟღავნებს. ამინდის ღვთაებასთან ჭეჭა-ქუხილის ნიშანია გამოსახული. ფიგურათა ზემოთ ფრთიანი მზის დისკო მოჩანს. სტელის ორივე მხარეს წარწერის კვალია შემორჩენილი: ქაღალდმერთის მხარეს KUBABA იკითხება. მ. ვიეირმა ღვთაების მეორე მხარეს სახელი RUTA ამოიკითხა [5, 65; 58].

ჩვენამდე ბაზალტის ერთმა სტელამაც მოაღწია. იგი ნიღდეს მუხეუმში ინახება. სტელაზე ტახტზე მჯდომი ქუბაბას და მის გვერდით ქაღალდმერთის წმინდა ცხოველის – წამოწოლილი ლომის გამოსახულებებია აღბეჭდილი. [6,470] სტელა ძვ. წ. VIII საუკუნით თარიღდება. ირკვევა, რომ ქაღალდმერთის ატრიბუტად ძაღლსაც მიიჩნევდნენ. კულულუს წარწერაში აღნიშნულია: „ქუბაბას ძაღლი HASAMI, თუვათის AMURA-ს გამოეკიდოს და შეჭამოს კიდევ“ [4,172].

ქაღალდმერთი ქუბაბა ანქოზში აღმოჩენილ რელიეფზეცაა გამოსახული. ის ტახტზე ზის და პროფილშია წარმოდგენილი. წელზე ექვსი ფოჩით დამშვენებული ქამარი უკეთია. სამაჯურზე მედალიონი მოჩანს. მარცხენა ხელში თითისტარი უჭირავს. ფიგურა მსგავსებას ქარხემიშისა და მაღალტიის რელიეფებთან ამჟღავნებს [7, 64]. შესაძლოა, აღნიშნული თითისტარი როგორც ქაღალდვთაების ატრიბუტი, საკრალური მნიშვნელობის იყოს, ან ქაღალდვთაების საოჯახო საქმიანობის – რთვისა და ქსოვის მფარველობის ფუნქციაზე მიგვანიშნებდეს.

ქარხემიშის იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერების ავტორები ქუბაბას „ქაღალდმერთს“ და „ქარხემიშის დედოფალს“ უწოდებენ. ე. პორადას მიერ ძვ.წ. VIII ს-ით დათარიღებულ ერთ-ერთ საბეჭდავზე ქუბაბა nawaralis-ის ეპითეტით მოიხსენიება*.

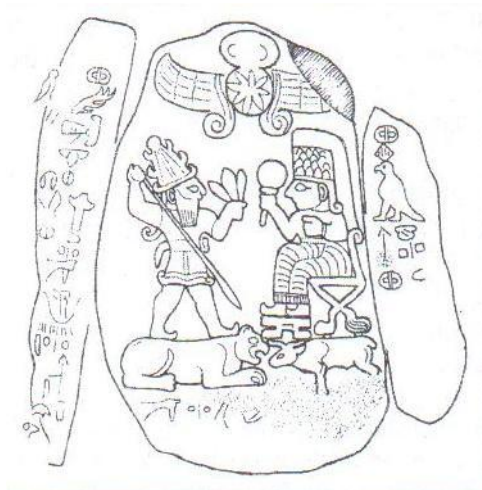
* იეროგლიფურ-ლუვიურში warali “საკუთარს” ნიშნავს, ხოლო niwarali მისი უარყოფითი ფორმაა და შესაბამისად “არასაკუთარს” აღნიშნავს. nawarali, ამ შემთხვევაში niwarali-ს ფონეტიკური ან ორთოგრაფიული ვარიანტია. ჯ. პოკინისი nawarali-ს თარგმნის როგორც – foreign (უცხო, უცხოელი).

ჯ. ჰოკინსის ვარაუდით, ქუბაბა ქარხემიშის გარეთ, ხეთური სამყაროს მიერ უცხო ღვთაების სახით იყო შეთვისებული [8, №1102;167].

როგორც იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერებიდან და მონუმენტურ ქანდაკებებზე დატანილი გამოსახულებებიდან ირკვევა, ქუბაბას ძღვენის სახით “წმინდა საჩუქრებს” მიაართმევდნენ, რომელთაც სამსხვერპლო ტაბლაზე ათავსებდნენ. ქუბაბას ყოველწლიურად თითო ხარსა და ცხვარს, მათთან ერთად პურსაც სწირავდნენ. ქარხემიშის მეფე ქათუვასის მოწმობით: „ქარხუხას (სწირავენ) ერთ ხარს და ერთ ცხვარს, ქუბაბას ერთ ხარს და ერთ ცხვარს, Sarkus-ს ერთ ხარს და KUTUPI-ის, მამაკაც ღვთაებებს ერთ ცხვარს და ქაღღვთაებებს [ერთ ცხვარს]” [4, 150, 151, 163, 169].

ქუბაბასათვის შესაწირავზე ქუმუხის ერთ-ერთი დედოფლის იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერებიც მოგვითხრობს, სადაც აღნიშნულია პანამუვათისის, მეფე სუფილულიუმას (ძვ.წ. 803-773 წწ.) მეუღლის მიერ ქუბაბასათვის ტახტრევანისა და შეწირულებისათვის განკუთვნილი მაგიდის მიძღვნის შესახებ [9,73-84].

ქუბაბას და კიბელას გამოსახულებები დიდ ურთიერთმსგავსებას ავლენს: ორივე ეს ღვთაება ტახტრევანზე ზის ორ ღომს შორის. ვ. ივანოვის თვალსაზრისის თანახმად, ქუბაბა (და მოგვიანებით – კიბელა) ნაყოფიერების კულტის ძველ მცირეაზიურ იმ ტრადიციებს აგრძელებენ, რომლებიც სათავეს ჩათაღ-ჰუიუქის (ძვ. წ. VI ათასწლეული) კულტურაში იღებენ [10,77].

მალატია (ძვ. წ. VIII ს.) ღვთაება რუნთა და ქაღღვთაება ქუბაბა

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Meriggi P., Hieroglyphisch-Hethitisches Glossar, p. 122; Houwink Ten Cate, The Luwian Population Groups of Licia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period, 1963, p. 125, 127, 136; ხაზარაძე ნ., აღმოსავლეთ მცირე აზიის ეთნიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 1978, გვ. 23.
2. E. Larroche, Qubaba d'esse anatolienne, et la problem des origins de Cybele, Elements orientaux dous la religion greeque ancienne, Paris, 1960, p. 113-128; J. D. Hawkins, Kubaba at Karkamiš and Elsewhere, AnSt., 1981, Vol. XXXI, p.147-176.
3. Meriggi P., Manuale Di Eteo Geroglifico, ParteII: Testi 1a Serie, Roma, 1967, p. 48, 53, 55, 100, 115.
4. J. D. Hawkins, Kubaba at Karkamiš and Elsewhere, p. 169, 172.
5. M. Vieyra, Hittite Art, 1955, p.65; P. Meriggi, Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Testi 1a Serie, p.58.
6. American Journal of Archaeology, Vol. 85, #4, 1981, p. 470.
7. M. J. Mellink, Archaeology of Asia Minor, AJA, Vol. 64, №1, 1960, p. 64.
8. E. Porada, Corpus of Ancient Near Eastern Seals, Washington, 1948, №1102;see J. D. Hawkins, ibidem, p. 167.
9. P. Meriggi, Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Tavole 2a E3a Serie, Roma, 1975, p. 73-84.
10. В. В. Иванов, Кубаба, Мифологический словарь, Москва, 1990.

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

**^DKUBABA THE GODDESS OF THE LATE HITTITE PERIOD
IN THE EASTERN ASIA MINOR KINGDOMS**

The goddess Kubaba is mentioned several times in the hieroglyphic Luwian inscriptions together with the god Tarhunzas. She is often identified with the well-known predecessor goddess Cybele-Cybela of the ancient Near East.

The name Kubaba is mostly attested in the inscriptions of kings in Karkamish (north Syria) of the late Hittite period. However She is also known in the Late Hittite kingdoms such as Aleppo, Ancoz, Babylon, Boybaypinari, Bulğarmaden, Çiftlik, Karaburun, Kayseri, Kululu, Malatya, Sultanhan, Tel Ahmar in the Hieroglyphic-Luwian inscriptions.

The authors of Hieroglyphic-Luwian inscriptions mention the goddess Kubaba in two different contexts: together with the entitelmnt and genealogy in the introduction of the inscriptions and the conclusion i. e. together with the articulation of the cursing formulae. The goddess Kubaba is considered to be the protector, rescuer and fertility giving deity for the authors of inscriptions.

The saved imprinted images of the goddess Kubaba on the stone relieves of Malatya and Ancoz show great likeliness with the goddess of Cybele: the both goddesses are seated on the throne between lions. It is Kubaba (later Cybele) that continued the traditions of the fertility cults of the Asia Minor, which originated in the culture of Çatal-Hüyük.

ნანა ხაზარაძე ნანა ბახოლიანი

ძველი სპარსული ლურსმული წარწერების Katpatuka

მცირე აზიის მსხვილი რეგიონის აღმნიშვნელი სახელწოდება *Katpatuka* (*კატპატუკა*), რომელსაც ძვ. წ. V საუკუნიდან ამავე ტერმინიდან მომდინარე ძველბერძნული *Καπαδόνκια* (*კაპადოკია*) ჩაენაცვლა, პირველად აქემენიდური ირანის მეფე დარიოს I-ის (ძვ. წ. 522-486 წწ.) ბრძანებით, ბეჰისტუნის კლდეზე ამოკვეთილ ძველსპარსულ ლურსმულ წარწერაში (DBI, 15-16) მოწმდება[1, 117]. ძველსპარსულ *Katpatuka*-ს ელამური *qa-at-ba-du-qa* და აქადური *ka-at-pa-tuk-ka* შეესატყვისება[1, 178]. *Katpatuka*-ს (*კატპატუკას*) დარიოს I-ის სხვა ძველსპარსულ ლურსმულ წარწერებში და მისი მემკვიდრის, ქსერქსეს (ძვ. წ. 485-465 წწ.) სახელით შედგენილ ეპიგრაფიკულ ძეგლებშიც ვადასტურებთ (DPe, 12; DNa, 28; DSe, 27; DSm, 8; XPh, 26) [1, 136, 137, 141, 145, 151]. პერსეპოლისში აღმოჩენილ ძველსპარსულ ლურსმულ ერთ-ერთ წარწერაში (A? P, 21) *კატპატუკელსაც* (*iyam: Katpatuka*) ვხვდებით. ამ წარწერის ავტორის ვინაობა დიდი ხნის მანძილზე იდენტიფიცირებული არ იყო. მას არტაქსერქსე II-ეს (ძვ. წ. 405-359 წწ.) ან არტაქსერქსე III-ეს (ძვ. წ. 359-338 წწ.) აკუთვნებდნენ. ამჟამად, იგი არტაქსერქსე II-ის წარწერის სახელითაა ცნობილი [1, 114, 155; 2, 399].

ბუნებრივია, რომ *Katpatuka* (*კატპატუკა*) აქემენიდების იმპერიის ქვეშევრდომობაში მეოფი სხვა ქვეყნების სახელწოდების მსგავსად, ბეჰისტუნის წარწერის სამეწივან, თიხაზე შესრულებულ დუბლიკატებშიც მოიხსენიება, რომელთაც ირანის პროვინციებში ცენტრიდან მრავლად აგზავნიდნენ [3, 270].

ამიტომ, შემთხვევითი არაა, რომ *Katpatuka-ს* (კატპატუკას) არამეიზირებული j დაბოლოებით, *gdpdkj* (*Katpatukj*) ფორმით, დარიოს I-ის მეფობის ხანით დათარიღებულ, ერთ-ერთ ეგვიპტურ იეროგლიფურ წარწერაშიც ვხვდებით [4, 40, 185].

Katpatuka (კატპატუკა), როგორც წესი, აქემენიდური ირანის შემადგენლობაში მყოფი ქვეყნებისა და მხარეების საკმაოდ ვრცელ ჩამონათვალში ფიგურირებს, რაც ქვემოთ მოყვანილი ძველსპარსული ლურსმული დაწერილობით შესრულებული ტექსტების ქართული თარგმანებიდან საკმაოდ კარგად ჩანს.

DB I, 11-24:

„ამბობს დარიოსი (*Dārayavauš*) მეფე: აჰურამაზდას (*Auramazdāha*) წყალობით მე მეფე ვარ. აჰურამაზდამ (*Auramazdāha*) სამეფო მიბოძა. ამბობს დარიოსი (*Dārayavauš*) მეფე: აი ის ქვეყნები, რომლებიც აჰურამაზდას (*Auramazdāha*) წყალობით მერგო, რომელთა ზედაც მეფე ვიყავი: სპარსეთი (*Pārsa*), ელამი (*Ūvja*), ბაბილონი (*Bābiruš*), ასურეთი (*Aθurā*), არაბეთი (*Arabāya*), ეგვიპტე (*Mudrāya*), (ისინი) ზღვასთან რომ არიან (*tyaiy: drayahya*), სარდე-ლიდია (*Sparda*), იონია (*Yauna*), მიდია (*Māda*), არმენია-ურარტუ (*Armina*)*, კატპატუკა-კაპადოკია (*Katpatuka*), პართია (*Parθava*), ღრანგიანა (*Zraka*), არია (*Haraiva*), ხორეზმი (*Uvārazmiy*), ბაქტრია (*Bāxtriš*), სოლდი (*Suguda*), განდარა (*Gādara*), სკეითია (*Saka*), სატაგიდია (*θataguš*), არახოზია (*Harauvatiš*), მექრანი (*Maka*). სულ 23 ქვეყანა (*fraharavam: dahyāva XXIII*). ამბობს დარიოსი (*Dārayavauš*) მეფე: ეს ქვეყნები, წილად რომ მხვდა აჰურამაზდას (*Auramazdāha*) წყალობით, მე მმონებდნენ, ჩემთვის ხარკი მოჰქონდათ, და რასაც ვუბრძანებდი ღამითა თუ დღისით, იმას ასრულებდნენ. ამბობს დარიოსი (*Dārayavauš*): ვინც კი ამ ქვეყნებში ღირსეული ვინმე იყო, შესაფერ პატივს ვცემდი, ხოლო ავისმქნელს მისაგებელს მივაგებდი. აჰურამაზდას (*Auramazdāha*) წყალობით ეს ქვეყნები ჩემს კანონს მისდევდნენ და რასაც ვუბრძანებდი, იმას აღასრულებდნენ" [1, 117, 119; 5 298, 309].

პერსეპოლისის სასახლის სამხრეთ კედელზე ამოკვეთილი დარიოს I-ის 24 სტრიქონიანი ძველსპარსული ლურსმული წარწერა არა მხოლოდ ადასტურებს

* დარიოს I-სა და ქსერქსეს სამეფოვან (სპარსულ, ელამურ და აქადურ) უკლებლივ ყველა წარწერაში ძველსპარსულ *Armina-ს* და ელამურ *har-mi-nu-ia-ს* აქადურ ვერსიაში *U-ra-aš-tu* (ურარტუ) შესატყვისება. იხ. Kent R. G., *Old Persian, Grammar, Texts, Lexikon*, New Haven, Connecticut, 1953, p. 171.

ბეჰისტუნის წარწერის ძირითად ჩვენებებს, არამედ გარკვეულწილად მათ ახალი ინფორმაციითაც ავსებს. სიახლე აქემენიდური ირანის მოხარკე ქვეყნების ნუსხაშიცაა (რაოდენობაში) და მათი ჩამოთვლის თანმიმდევრობაშიც.

DPe, 1-18: „მე ვარ დარიოსი (Dārayavauš) დიდი მეფე, მეფეთა მეფე, მრავალი ქვეყნის მეფე, ჰისტასპის (Vištāspahyā) ძე, აქემენიდი (Haxāmanišiya). ამბობს დარიოსი (Dārayavauš) მეფე: აჰურამაზდას (Auramazdāha) წყალობით ეს ის ქვეყნებია, რომლებიც მე ჩემს მფლობელობაში სპარსელებთან ერთად მივიღე, რომელთაც ჩემი ეშინოდათ (და) ხარკს მიხდიდნენ: ელამი (Ūvija), მიდია (Māda), ბაბილონი (Bābiruš), არაბეთი (Arabāya), ასურეთი (Aθurā), ეგვიპტე (Mudrāyaš), არმენია-ურარტუ (Armina), კატპატუკა-კაპადოკია (Katpatuka), სარდე-ლიდია (Sparda), იონელები, რომლებიც კონტინენტზე არიან და (ისინი), რომლებიც ზღვისპირეთში არიან (Yaunā: tyaiy: uškahyā: utā: drayahyā: utā: tyaiy: dahyāva: utā: dahyāva: tyā: para: draya), საგარტია (Asagarta), პართია (Parθava), დრანგიანა (Zraka), არია (Haraiva), ბაქტრია (Bāxtriš), სოლდი (Sug^uda), ხორეზმი (Uvārazmiy), სატაგიდია (θataguš), არახოზია (Harauvatiš), სინდი (Hiduš), განდარა (Gadāra), სკვითია (Saka), მექრანი (Maka)“ [1, 136].

როგორც ვხედავთ, პერსეპოლისის სასახლის დარიოსისეულ ძველსპარსულ ლურსმულ წარწერაში იმავე ავტორის ბეჰისტუნის წარწერიდან განსხვავებით, ჩვენთვის საინტერესო *Katpatuka* (კატპატუკა) არა არმენია-ურარტუსა და პართიას შორისაა წარმოდგენილი, რაც გეოგრაფიული თვალსაზრისით ძნელად ასახსნელია, არამედ არმენია-ურარტუსა და სარდე-ლიდიას შორის, რაც, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, სავსებით ადეკვატურად ასახავს კაპადოკიის ლოკალიზაციის ამსახველ ანტიკური ხანის წერილობითი წყაროების ჩვენებებს.

ნიშანდობლივია, რომ იმავე დარიოს I-ის წარწერაში ნახში-ი რუსტამიდან, რომლის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ცვლილებები კვლავ შეინიშნება, *Katpatuka-ს* (კატპატუკას) პერსეპოლისის წარწერის მსგავსად, არმენია-ურარტუსა და სარდე-ლიდიას შორის ვხვდებით.

DNa, 15-30: „ამბობს დარიოსი (Dārayavauš), მეფე: აჰურამაზდას (Auramazdāhā) წყალობით ეს ის ქვეყნებია, რომლებიც მე სპარსეთის გარეთ დავიპყარი. მათ ჩემთან ხარკი მოჰქონდათ. რასაც ვუბრძანებდი, იმას ადასრულებდნენ, ჩემს კანონს ემორჩილებოდნენ: მიდია (Māda), ელამი (Ūvijā), პართია (Parθava), არია (Haraiva), ბაქტრია (Bāxtriš), სოლდი (Suguda), ხორეზმი (Uvārazmiš), დრანგიანა (Zraka),

არახოზია (Harauvatiš), სატაგიდია (θataguš), განდარა (Gadāra), სინდი (Hiduš), უმისმჭამელი სკვიტები (Sakā: haumavargā), ქუღწვეტიანი სკვიტები (Sakā: tigraxauda), ბაბილონი (Bābiruš), ასურეთი (Aθurā), არაბეთი (Arabāya), ეგვიპტე (Mudrāya), არმენია-ურარტუ (Armina), კატპატუკა-კაპადოკია (Katpatuka), სარდე-ლიდია (Sparda), იონია (Yauna), ზღვისიქითელი სკვიტები (Sakā: tyaiyradrayia), თრაკია-მაკედონია (Skudra), ფარისმპყრობელი იონელები (Yaunā: takabarā), ლიბიელები (Putāyā), ეთიოპელები (Kūšiya), მექრანელები (Maciyā), კარიელები (Karkā)" [1, 137-138; 5, 315-316].

აქემენიდების ზამთრის რეზიდენციაში, სუსაში, აღმოჩენილ დარიოს I-ის ერთ-ერთ წარწერაში (DSe, 27) ირანის ქვეშევრდომთა სია, ფაქტობრივად, ნახშირუსტამისეულს იმეორებს. ამ წარწერაში ჩვენთვის საინტერესო *Katpatuka-ს* (*კატპატუკას*) კვლავ არმენია-ურარტუსა და სარდე-ლიდიას შორის ვადასტურებთ: „...არმენია-ურარტუ (Armina), კატპატუკა-კაპადოკია (Katpatuka), სარდე-ლიდია (Sparda)" [1, 141-142]. იმავე სუსაში მიკვლეულ დარიოს I-ის კიდევ ერთ ძველსპარსულ სამეწიფან ლურსმულ წარწერაში, რომელიც დამორჩილებული ქვეყნების ჩამოთვლისას გარკვეულწილად ბეჰისტუნის წარწერაში წარმოდგენილ თანმიმდევრობას იცავს, *Katpatuka* (*კატპატუკა*) არმენია-ურარტუსა და პართიას შორისაა მოხსენიებული.

DSm, 6-8: „...სპარსეთი (Pārsa), ელამი (Ūja), ბაბილონი (Bābiruš), ასურეთი (Aθurā), არაბეთი (Arabāya), ეგვიპტე (Mudrāya), სარდე-ლიდია (Sparda), იონია (Yauna), მიდია (Māda), არმენია-ურარტუ (Armina), კატპატუკა-კაპადოკია (Katpatuka), პართია (Parθava), დრანგიანა (Zraka), არია (Aria), და ა. შ" [1, 145].

როგორც აღინიშნა, *Katpatuka-ს* (*კატპატუკა*) სახელწოდებას დარიოს I-ის მემკვიდრის, ქსერქსეს სახელით შედგენილ, ე. წ. დევთსაწინააღმდეგო სამეწიფან (სპარსულ, ელამურ, აქადურ) წარწერაშიც ვხვდებით. მიუხედავად იმისა, რომ ამ წარწერას აქემენიდური ირანის ისტორიისა და კულტურის შესასწავლად სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, *Katpatuka-ს* (*კატპატუკა*) ისტორიული გეოგრაფიისათვის იგი, ფაქტობრივად, არაფერს გვამცნობს. საქმე ისაა, რომ ამ წარწერაში აქემენიდური ირანის ქვეშევრდომობაში მყოფი ქვეყნების ჩამოთვლის კრიტერიუმები საკმაოდ ძნელად დასადგენია. და მაინც, ქსერქსეს დევთსაწინააღმდეგო წარწერა *Katpatuka-ს* (*კატპატუკას*) ისტორიის ერთ-ერთ

წერილობით საყურადღებო პირველწყაროს წარმოადგენს. იგი ერთმნიშვნელოვნად ადასტურებს დარიოს I-ის მრავალრიცხოვანი ძველსპარსული ლურსმული წარწერების ჩვენებებს იმის თაობაზე, რომ *Katpatuka* (კატპატუკა) ძვ. წ. VI საუკუნეში აქემენიდური ირანის ქვეშევრდომობაში მყოფი ქვეყანა იყო.

XPh, 19-28: „...მიდია (Māda), ელამი (Ūja), არახოზია (Harauvatiš), არმენია-ურარტუ (Armina), დრანგიანა (Zraka), პართია (Parθava), არია (Haraiva), ბაქტრია (Bāxtriš), სოლდი (Sugda), ხორეზმი (Uvārazmiš), ბაბილონი (Bābiruš), ასურეთი (Aθurā), სატაგიდია (θataguš), სარდე-ლიდია (Sparda), ეგვიპტე (Mudrāya), იონელები, ისინი რომლებიც ზღვასთან ცხოვრობენ (და) ისინი, რომლებიც ზღვისიქითენი არიან (Yaunā: tya: drayahiyā: dārayatiy: utā: tyaiy: paradraya: darayatiyā), მექრანელები (Maciyā), არაბეთი (Arabāya), განდარა (Gadara) სინდი (Hiduš), კატპატუკა-კაპადოკია (Katpatuka), დაჰები (Dahā), უმისმჭამელი სკვითები (Saka:haumavargā), ქუდწვეტიანი სკვითები (Saka:tigraxaudā), თრაკია-მაკედონია (Skūdrā), მთიელები (Ākaufaciya), ლიბიელები (Putāya), კარია (Karkā), ეთიოპელები (Kūšiya)“ [1, 151; 5, 315, 316]

და ბოლოს, პერსეპოლისში აღმოჩენილ კიდევ ერთ ძველსპარსულ ლურსმულ წარწერაზე გავამხავილებთ ყურადღებას. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, იგი არტაქსერქსე II-ეს (ძვ. წ. 405-359 წწ.) ეკუთვნის. გარდა იმისა, რომ ეს წარწერა *Katpatuka-ს* (კატპატუკას) ისტორიული გეოგრაფიისა და პოლიტიკური ისტორიის თვალსაზრისითაა საინტერესო, იგი ჯერ-ჯერობით ერთადერთია ძველსპარსულ ლურსმულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებს შორის, რომელიც ტერმინ „კატპატუკას“ [6, 54-55, ტაბულა I] იხსენიებს.

A?P 1-30: „ეს სპარსელია (iyam: Pārša), ეს მიდიელია (iyam: Māda), ეს ელამელია (iyam: Ūvja), ეს პართელია (iyam: Parθava), ეს ხორეზმელია (iyam: Uvārazmiya), ეს დრანგიანელია (iyam: Zraka), ეს არახოზიელია (iyam: Harauvatiya), ეს სატაგიდელია (iyam: θataguiya), ეს განდარელია (iyam: Gadāraya), ეს სინდელია (iyam: Hiduya), ეს უმისმჭამელი სკვითია (iyam: Saka:haumavargā), ეს ქუდწვეტიანი სკვითია (iyam: Saka:tigraxaudā), ეს ბაბილონელია (iyam: Bābiruš), ეს ასურელია (iyam: Aθuriya), ეს არაბია (iyam: Arabāya), ეს ეგვიპტელია (iyam: Mudrāya), ეს არმენიელია-ურარტელია (iyam: Arminiya), ეს კატპატუკელია-კაპადოკიელია (iyam: Katpatuka), ეს სარდელია-ლიდიელია (iyam: Spardiya), ეს იონელია (iyam: Yaunā), ეს ზღვისიქითელი სკვითია (iyam: Sakā: paradrayia), ეს თრაკიელი-მაკედონელია (iyam: Skudra), ეს

ფარისმპყრობელი იონელია (iyam: Yaunā: takabarā), ეს ლიბიელია (iyam: Putāya), ეს ეთიოპელია (iyam: Kūšaya), ეს მაკაელია (iyam: Maciya), ეს კარიელია (iyam:Karka)" [1, 155-156].

*Katpatuka-ს (კატპატუკას) სახელწოდების შემცველი ძველსპარსული ლურსმული წარწერები, რომლებიც ზემოთ მთელი სისრულით წარმოვადგინეთ, რამდენიმე ასპექტითაა საყურადღებო: უპირველეს ყოვლისა, საგულისხმოა, რომ ისინი ძველადმოსავლური წერილობითი ძეგლებიდან განსხვავებით, პირველად გვაცნობენ მცირე აზიის საკმაოდ მსხვილი რეგიონის აღმნიშვნელ ზოგად გეოგრაფიულ სახელწოდება *Katpatuka-ს (კატპატუკას)*, რომელსაც ძვ. წ. V საუკუნიდან ამავე ტერმინიდან მომდინარე ძველბერძნული Καππαδόκια (კაპადოკია) ჩაენაცვლა. თუ იმ გარემოებასაც გავითვალისწინებთ, რომ დარიოს I-ის ბეჰისტუნის წარწერის ძველსპარსული ლურსმული წარწერის *Katpatuka (კატპატუკა)* ელამურ და აქადურ ვერსიებში ფონეტიკურად მასთან იდენტური qa-at-ba-du-qa და ka-at-pa-tuk-ka – თია წარმოდგენილი და იმასაც გავიხსენებთ, რომ ბეჰისტუნის კლდეზე დარიოს I-ის სამეზობლო წარწერები ძვ. წ. 521-518 წლებში იქნა ამოკვეთილი [7, 100], იმ მართებულ დასკვნამდე მივალთ, რომ მცირე აზიის მსხვილი რეგიონის აღმნიშვნელ ტერმინს *Katpatuka-ს (კატპატუკას)* ძვ. წ. VI საუკუნეზე უფრო გვიანდელი ხანით ვერ დავათარიღებთ.*

ის, რომ *Katpatuka (კატპატუკა)* მაინცაღამაინც სპარსული გეოგრაფიული ნომენკლატურიდან მომდინარე ტერმინია (მიუხედავად იმისა, რომ მას, როგორც ეს თავის დროზე რ. ჯ. კენტმა აჩვენა, ირანულ ენობრივ სამყაროს ვერ მივაკუთვნებთ) [1, 32], ჰეროდოტეს (ძვ. წ. V ს.) თხზულებაში დაცული ცნობებითაც მოწმდება. ჰეროდოტე, რომელიც პირველია ძველბერძენ ავტორთა შორის, ტერმინებს Καππαδόκια (კაპადოკია) და Καππαδόκαι (კაპადოკიელებს) რომ მოიხსენიებს, გვამცნობს: „ამ სირიელებს (ამ შემთხვევაში პონტოსპირელი, ე. წ. ლევკოსირიელები, კაპადოკიელი სირიელები იგულისხმება – ნ. ს., ნ. ბ.) [8, 23-26] სპარსელები კაპადოკიელებს უწოდებენ" (Herodotus, VII, 72) [9, 434]. იგივე ავტორი დედამიწის აღწერილობის შემცველი, სპილენძის დაფით ხელდამშვენებულ მილეტიდან სპარტაში ჩასულ არისტოგორესს შემდეგ სიტყვებს ათქმევინებს: „ხოლო ლიდიელების აღმოსავლეთით ფრიგიელები არიან, რომლებიც ჩვენთვის ცნობილ ყველა ხალხთან შედარებით საქონელმრავალნი და მოსავლით მდიდარნი

არიან. ფრიგიელების მეზობლად კაპადოკიელები არიან, რომელთაც ჩვენ (ე. ი. იონელი ბერძნები – ნ. ხ., ნ. ბ.) სირიელებს ვუწოდებთ" (Herodotus, V, 49) [10, 330]. ანგარიშგასაწვეი ისიცაა, რომ ჰეროდოტე კაპადოკიას და კაპადოკიელებს რამდენიმეჯის იმ კონტექსტებში იხსენიებს, სადაც ლიდია-ირანის იმ ურთიერთობებზეა საუბარი, რომელთაც ადგილი კროდოსსა (ძვ. წ. 560-546 წწ.) და კიროს II-ის (ძვ. წ. 556-530წწ.) მეფობის ხანაში (ე. ი. ძვ. წ. VI საუკუნეში) ჰქონდა (Herodotus, I, 71, 72, 73) [10, 61-62].

აქვე შემდეგაც უნდა დავძინოთ: როგორც ზემოთაც ითქვა, Katpatuka ტერმინს ძველსპარსულ ენობრივ სამყაროს ვერ დაგუკავშირებთ. რასაკვირველია, ვარაუდის სახით შეგვეძლო დაგვეშვა, რომ იგი ძველსპარსულში ელამურიდან ან აქადურიდან ყოფილიყო შეღწეული, მითუმეტეს, რომ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-იან წლებში დასავლეთგერმანული არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ბეჰისტუნის წარწერისა და კლდეზე ამოკვეთილი რელიეფების გამოწვლილვითი ანალიზის საფუძველზე ლ. ტრიუმპელმანმა დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ბეჰისტუნის კლდეზე წარწერების ამოკვეთა რამდენიმე ეტაპად მიმდინარეობდა. ამ ეპიგრაფიკული ძეგლის ძველსპარსული ვარიანტი ელამურისა და აქადურის შემდეგ შესრულდა [11, 281-298]. მაგრამ ამგვარი ვარაუდის საწინააღმდეგოდ საკმაოდ ანგარიშგასაწვეი არგუმენტები არსებობს. ბეჰისტუნის წარწერის ელამური და აქადური ვერსიების ენობრივი (ლექსიკა, სინტაქსი...) ანალიზიდან ნათლად გამოჩნდა, რომ ისინი ძველსპარსულიდანაა ნათარგმნი და არა პირიქით. სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ საგულისხმო თვალსაზრისი გამოითქვა იმის თაობაზეც, რომ ძველსპარსულ ტექსტს შესაძლოა, ელამურ და აქადურ ენებზე სათარგმნელად სპარსულენოვანი პირი ან თავად დარიოს I კარნახობდა [5, 270-271]. ისიცაა გასათვალისწინებელი, რომ *Katpatuka-ს* (*კატპატუკას*) ვერც ელამურ ონომასტიკონს მივაკუთვნებთ და ვერც – აქადურს.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, *Katpatuka-ს* (*კატპატუკას*) ეტიმოლოგიისა და ენობრივი წარმომავლობის საკითხი კვლავ მომავალი კვლევა-ძიების საგნად რჩება.*

* აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სომეხი ავტორები (მოვსეს ხორენაცი, ფავსტოს ბუზანდი, სტეფანოს ტარონელი და სხვები) დიდ კაპადოკიას (ძველსპარსულ Katpatuka-ს) და მის ერთ-ერთ ცენტრალურ პუნქტს – კესარია-მაზაკას (დღევ. კაისერის) ^{KUR} Ga-mir-ra („გამირთა ქვეყანა“, „კიმერიელების ქვეყანა“) და ^{LU}Ga-a-me-ra-a-დან („გამერელები“, „კიმერიელები“) მომდინარე „გამირქს“ და „გამირქების

ზემომოყვანილ ძველსპარსულ წერილობით ძეგლებში დაცული ინფორმაცია *Katpatuka-ს* (*კატპატუკას*) ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისითაცაა საინტერესო. ამ მხრივ საყურადღებო ისაა, რომ *Katpatuka-ს* (*კატპატუკას*) სახელწოდების შემცველი 7 ძველსპარსული ლურსმული წარწერიდან, 6-ში (DBI 15-16, DPe 12, DNa 27-28, DSe 27, DSm 8, A?P 20-22) იგი Armina-ს (არმენია-ურარტუს) გვერდითაა მოხსენიებული, ხოლო 4-ში Armina-სა (არმენია-ურარტუს) და Sparda-ს (სარდე-ლიდიას) შორის (DPe8, DNa 27-28; DSe 27; A?P 20-22), რაც საესებით ესადაგება კაპადოკიის ლოკალიზაციის ამსახველ ძველებერძენ და რომაელ ავტორთა თხზულებებში დაცულ ცნობებს. მათ შუქზე კაპადოკიის მოსახლერე ქვეყნები არმენია, კილიკია, ლიდია და ფრიგია იყო. ჩრდილოეთის მიმართულებით იგი ევქსინის პონტომდე (შავ ზღვამდე) ვრცელდებოდა (ჰეროდოტე, ქსენოფონტი, პოსეიდონოს ანიმელი, დიოდორე სიცილიელი, სტრაბონი, პლუტარქე, არიანე, დიონ კასიოსი, ეპიფანე, ზოსიმე, კვინტუს რუფუსი, მარკუს ციციერონი...) [12, 25-32]. სტრაბონის (ძვ. წ. I- ახ. წ. I სს.) ცნობით, მაკედონელებმა სპარსელებისგან კაპადოკია ორ სატრაპიად გაყოფილი მიიღეს. მაკედონელების მმართველობის ეპოქაში სპარსელთა ყოფილი სატრაპიები დამოუკიდებელ სამეფო-სამთავროებად ჩამოყალიბდნენ. ერთ-ერთ ამ სამეფო-სამთავროთაგან საკუთრივ „კაპადოკია“, „ტავროსთან მდებარე კაპადოკია“ ანუ „დიდი კაპადოკია“ ეწოდა, ხოლო მეორეს - „პონტო“ ანუ „პონტოს კაპადოკია“ (Strabo, XII, 1, 4) [13, 502-503].

ზემომოყვანილი ძველსპარსული ლურსმული ტექსტები იმ ასპექტითაცაა საგულისხმო, რომ ისინი, ფაქტობრივად, პირველად ადასტურებენ გვიანხეთური ხანის (ძვ. წ. IX-VII სს.) აღმოსავლეთ მცირე აზიის პოლიტიკურ რუკაზე ძვ. წ. VI

დედაქალაქს“ უწოდებდნენ. წინამდებარე სტატიის ერთ-ერთი ავტორი აქადური ლურსმული წარწერების, ბიბლიის სხვადასხვა წიგნების, ბიბლიის გენეალოგიური სიების გვიანდელი კომენტატორების – იოსებ ფლავიოსის, ევსტათი ანტიოქელის, ლეონ გრამატიკოსის, იოანე ზონარას, Liber generationis Chronicon ა334-ის, გიორგი სინგელოზისა და სხვების მონაცემთა ანალიზისა და ურთიერთშეჯერების გზით იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ სომხური წერილობითი ტრადიცია ამ საკითხში Liber generationis-ის იმ ინტერპრეტაციას ეფუძნება, რომლის თანახმადაც, კაპადოკიელების ეთნარქოსი, ბიბლიური იაფეტის შთამომავალი, გამერი (კიმერიელი) იყო (იაფეტის ძენი არიან გამერი, რომლისგანაც არიან კაპადოკიელები, მადაე, რომლისგანაც არიან მიდიელები, იუანი, რომლისგანაც არიან ბერძნები და იონელები, თობელი, საიდანაც არიან ეტალიელები, თირასი, საიდანაც არიან თრაკიელები, თოგორმა, საიდანაც არიან არმენიელები“. უფრო დაწვრილებით იხ. ხაზარაძე ნ., თბილისის ქვეყნის ადგილმდებარეობისათვის, კრებულში: ძველი ისტორიის საკითხები, II, თბილისი, 1970, გვ. 64-84; მისივე, აღმოსავლეთ მცირე აზიის ეთნიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 1978, გვ. 87-88; მისივე, კიმერიელები წერილობითი წყაროების მონაცემთა კონტექსტში, კრებულში: ჯავახეთი. ისტორია და თანამედროვეობა, I, ახალციხე, 2002, გვ. 15-23.

საუკუნისათვის მომხდარ არსებითი ხასიათის ცვლილებებს. კერძოდ კი, ამ რეგიონში გვიანხეობურ ხანაში განლაგებულ სამეფო-სამთავროთა (თაბალი, თუნა, თუხანი, შინუხთუ, ხილაქუ, კამანუ-მელიდუ, გურგუმი, კუმუხი) კუთვნილ ტერიტორიაზე [14, 38-58; 15, 9-18] ახალი მსხვილი პოლიტიკური ერთეულის *Katpatuka*-ს (*კატპატუკას*) არსებობას, რომელიც აქემენიდური ირანის ქვეშევრდომობაში იმყოფებოდა.

და ბოლოს, ზემოთ მოყვანილი და განხილული ძველსპარსული ლურსმული წარწერები, ბუნებრივია, აქემენიდური ირანისა და მის მიერ დამორჩილებული ქვეყნების ისტორიისა და კულტურის რეკონსტრუქციისათვისაცაა ღირებული. მაგრამ, რაკი ეს ეპიგრაფიკული ძეგლები დღემდე ძველსპარსული ლურსმული დამწერლობის, ენისა და აქემენიდური ირანის ისტორიის თვალსაჩინო სპეციალისტთა კვლევა-ძიების არეალშია მოქცეული [3, 352-379], ჩვენ მხოლოდ *Katpatuka*-სთან (*კატპატუკასთან*) დაკავშირებული ცნობების წარმოჩენითა და შესწავლით შემოვიფარგლეთ, მითუმეტეს, რომ ამგვარი სამუშაო სპეციალურად ჯერჯერობით არავის ჩაუტარებია.

აქვე იმასაც შევნიშნავთ: რომ საქართველოს ძველი და ადრეშუა საუკუნეების ისტორიისათვის *Katpatuka-Καππαδοκία*-ს (*კატპატუკა-კაპადოკიას*) სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა გააჩნია. საკმარისია გავიხსენოთ, რომ იოსებ ფლავიოსი (ახ. წ. I ს.) და მისი კონცეფციის მიმდევრები (ევსტათი ანტიოქელი, ლეონ გრამატიკოსი, იოანე ზონარა...) კაპადოკიელების ეთნარქოსად მაინცადამაინც მესხოსს (მოსოხ-მოსოქს) წარმოგვიდგენენ [16, 10-14; 17, 271-273; 18, 34-35; 19, 4; 20, 182], რომელსაც მკვლევართა დიდი ნაწილი XIX საუკუნიდან მოყოლებული დღემდე, მესხების წინაპრად მიიჩნევს [16, 10-14].

ჩვენთვის არანაკლებ მნიშვნელოვანია ისიც, რომ კაპადოკია ქართველთა განმანათლებლის, წმ. ნინოსა და საქართველოში ყველაზე პოპულარული წმინდანის, წმ. გიორგის სახელებს უკავშირდება.

2009.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Kent R. G., Old Persian, Grammar, Texts, Lexikon, New Haven, Connecticut, 1953.
2. Schmitt, Kappadoker, Reallexikon der Assyriologie und Archäologie, Berlin-New York, 1980.

3. Дандамаев М. А., Луконин В. Т., Культура и экономика древнего Ирана, Москва, 1980.
4. Posener G., La première domination Perse en Égypte, Caire, 1936.
5. ანდრონიკაშვილი მ., ძველი ირანი. აქემენიდების ძველი სპარსული ლურსმული წარწერები, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990.
6. Walser G., Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis, Berlin, 1966.
7. Дандамаев М. А., Политическая история Ахеменидской державы, Москва, 1985.
8. Хазарадзе Н. В., К вопросу о локализации матиенов в свете древнегреческих письменных источников VI-V вв. до н. э.; კრებულში: ხაზარაძე ნ., სამხრეთ კავკასია და ახლო აღმოსავლეთი, თბილისი, 2005.
9. ჰეროდოტე, ისტორია, II, თბილისი, 1976. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.
10. ჰეროდოტე, ისტორია, I, თბილისი, 1975. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.
11. Trümpelmann I., Zur Entstehungsgeschichte des Monumentes Darios` I von Bisutun und Zur datierung der Einführung der altpersischen Schrift, Archäologischer Anzeiger, III, Berlin, 1967.
12. ბახსოლიანი ნ., ტერმინი „კაპადოკია“ ძველადმოსავლურ და ანტიკური ხანის წერილობით წყაროებში, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, V, თბილისი, 2002.
13. Страбон, География в 17 книгах, перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского, Москва, 1964.
14. ხაზარაძე ნ., აღმოსავლეთ მცირე აზიის ეთნიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 1978.
15. ხაზარაძე ნ., სამხრეთ-აღმოსავლეთ მცირე აზიის ისტორიული გეოგრაფიიდან, კრებულში: ნ. ხაზარაძე, სამხრეთ კავკასია და ახლო აღმოსავლეთი, თბილისი, 2005.
16. ხაზარაძე ნ., ბიბლია და მესხების ძველი ისტორია, კრებულში: მესხეთი. ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე, 2000.

17. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ V, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1983.
18. გეორგიკა I, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1961.
19. გეორგიკა V, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1963.
20. გეორგიკა V, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1966.

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

KATPATUKA OF OLD PERSIAN CUNEIFORM INSCRIPTIONS

According to the authors, old Persian inscriptions (DBI, 15-16; DPe, 12; DNa, 28; DSe, 27; DSm, 8; XPh, 26; A? P, 21) of Darius I (621-586 BC), Xerxes (55-565 BC) and Artaxerxes II (405-359 BC) denoting the designation Katpatuka, which are represented in the article fully, are noteworthy for several aspects. In particular, unlike old oriental written monuments, in these inscriptions the general geographical designation Katpatuka denoting a quite large area of Asia Minor is recorded for the first time. From the 5th century the term is replaced by *Καππαδόκια*, having the same etymology.

In the authors' opinion, the information preserved in the old Persian written monuments is important from the viewpoint of historical geography of Katpatuka as well. Out of the 7 old Persian cuneiform inscriptions containing the designation Katpatuka, in 6 (DBI, 15-16, DPe, 12, DNa, 27-28, DSe, 27, DSm, 8, XPh, 26, A? P, 20-22) it is mentioned next to Armina (Armenia-Urartu), and in 4 – between Armina (Armenia-Urartu) and Sparda (Sparda-Lydia) (DPe 8, DNa 27-28, DSe 27, A?P 20-22). This, in the authors' view, fully correspond to the evidence preserved in the works of ancient Greek and Roman authors reflecting the localization of Cappadocia, according to which, the bordering countries of Cappadocia were Armenia, Cilicia, Lydia and Phrygia and Cappadocia extended to the Pontus Euxin (the Black Sea) to the North.

The article shows that old Persian cuneiform texts are also significant because actually for the first time they confirm the essential changes that had occurred by the 6th century BC on the political map of Eastern Asia Minor of the Late Hittite period (the 9th-7th cc. BC). Namely, this is the existence of a new large political unit Katpatuka, being under the subordination of Achaemenid Iran, on the territory belonging to the kingdoms and principalities (Tabal, Tuna, Tukhan, Šinukhtu, Khilaku, Kammanu-Melidu, Gurgum, Kumukh) located in this area in the Late Hittite period.

ნანა ხაზარაძე ნანა ბახსოლიანი
რიცხვითი სახელგების აღმნიშვნელი
ლუვიური იეროგლიფები

ძვ. წ. XVI საუკუნეში მცირე აზიაში მცხოვრებმა, ხეთების მონათესავე ლუვიელებმა ორიგინალური დამწერლობა შექმნეს, რომლის ამოკითხვას მეცნიერებმა ათწლეულები მოანდომეს. ლუვიური იეროგლიფების სემანტიკური კოდების ამოხსნასთან დაკავშირებით ჩატარებულმა მრავალწლიანმა კვლევა-ძიებებმა იმ მნიშვნელოვან დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ არა მხოლოდ ამ დამწერლობით შესრულებული ძვ. წ. II-I ათასწლეულებით დათარიღებული ეპიგრაფიკული ძეგლები, არამედ თავად ლუვიური იეროგლიფური ნიშნები ძველი ანატოლიის ხალხების ისტორიისა და კულტურის ისტორიის რეკონსტრუქციისათვის ძვირფას საინფორმაციო წყაროს წარმოადგენს. ამ ორიგინალური დამწერლობის შემქმნელები ამომწურავ ინფორმაციას ფლობდნენ მცირე აზიის ხალხების ისტორიისა და კულტურის შესახებ [1, 11 და შმდ].

სადღეისოდ 500-მდე ლუვიური იეროგლიფია ცნობილი. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული თვალსაზრისის თანახმად, ეს დამწერლობა თავდაპირველად საკულტო დანიშნულების იყო. საკანცელარიო ხეთური ლურსმულისაგან განსხვავებით, ლუვიურ-იეროგლიფური რელიგიურ მონუმენტურ დამწერლობას ასახიერებდა. გვიანხეთურ ხანაში (ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი მეოთხედი) იგი სეკულარიზაციას განიცდის. მკვიდრდება სამშენებლო და მიძღვნილი ხასიათის წარწერების შექმნის ტრადიცია. ყიზილ-დაღის, ყარა-დაღის, ბურუნქაიას მთიანეთში, ყარა-თეფეზე (კილიკია), ქარხემიშში (ჩრდილოეთი სირია, დღევ. ჯერაბლუსი) მეფე-მთავრები (ხართაფუ, აზითავადა, იარირისი, ქათუვასი...) ანალების ტიპის წერილობით ძეგლებს ქმნიან. დღევანდელი კულუღუს ბინადარნი ტყვიის ფირფიტებზე სამეურნეო-საგადასახადო დანიშნულების დოკუმენტებს ადგენენ [2, 8-9, 31-32...; 3, 33-37].

იეროგლიფურ-ლუვიური ეპიგრაფიკული ძეგლების გავრცელების ჩრდილოეთი საზღვარი ალაჯა-ჰუიუქთან გადის, აღმოსავლეთი ჰინესთან, ზემო მესოპოტამიაში, ხოლო სამხრეთი – ჰამათზე, სირიაში. თუმცა, ამ დამწერლობით შესრულებული ქვაზე ამოკვეთილი ცალკეული წარწერები სიპილოსში, ყარაბელში, კვიპროსზე, ბაბილონში, ირანში და სხვა პუნქტებშია აღმოჩენილი. ამ წარწერების რაოდენობა 300-ზე მეტია, 800-ს აღემატება საბეჭდავებზე მოთავსებული იეროგლიფურ-ლუვიური

წარწერების რაოდენობა. ხეთების დროინდელი საბეჭდავები, რომლებმაც უმთავრესად ანაბეჭდების სახით მოაღწიეს ჩვენამდე, ხშირად ორენოვანია. ისინი, ძირითადად, ხეთი მეფეების სახელებს, ტიტულატურებსა და გენეალოგიებს გვაცნობენ (ბოლაზქოი, ტარსუსი, უგართი). ხეთური ხანის ეროგლიფურ-ლუვიური წარწერები ხეთი მეფეების კლდეში ნაკვეთ რელიეფებზედაცაა დადასტურებული, სადაც მეფეების გამოსახულებები და მსხვერპლშეწირვის სცენებია აღბეჭდილი. ზოგჯერ ეროგლიფურ-ლუვიური წარწერები დვთაებათა სახელებს გვაცნობს, ზოგჯერ რიტუალური ხასიათის ტექსტებს [4, 17].

ეროგლიფურ-ლუვიური ენა ლურსმული ლუვიურის მონათესავეა. ძველი ანატოლიის ეს ორი ენა A და B ლიკიურთან, პისიდურთან, ლიკონურთან, სიდეტურთან ერთად ძველი ინდოევროპული ენების ანატოლიურ (ხეთურ-ლუვიური) ჯგუფის ლუვიურ ქვეჯგუფადაა მიხნეული [5, 14]. როგორც წესი, ლუვიური ეროგლიფი ღია მარცვლის სახითაა წარმოდგენილი - ხმოვანი ან თანხმოვანი-ხმოვანი (თუმცა გვხვდება გამონაკლისებიც, როდესაც ეროგლიფური ნიშანი რომელიმე ასო-ბგერას შეესაბამება. ეროგლიფურ-ლუვიურ ლოგოგრამებსა და დეტერმინატივებს ზოგჯერ ფონეტიკური კომპლემენტები ახლავს, რომლებიც სიტყვის ფუძის ბგერით შემადგენლობას და ფლექსიას გვაცნობს [6, 9].

არსებობს ლუვიური ეროგლიფების კლასიფიკაციის რამდენიმე ვერსია. ემ. ლაროშის მიერ შემუშავებული საკმაოდ არგუმენტირებული კლასიფიკაციის მიხედვით, ლუვიური ეროგლიფები ფუნქციის გათვალისწინებით, შესაძლოა ათ ჯგუფად დაიყოს. ეროგლიფური ნიშნების პირველი ჯგუფი ადამიანებთან, მის სხეულთან, სოციალურ სტატუსთან, სხვადასხვა ქმედებებთან დაკავშირებულ ცნებებს ასახიერებს (მე, ადამიანი, თავი, ხელი, ფეხი, ტერფი, ქალი (საშოს სახით), დედა, ქალბატონი, დედოფალი, მეფე, დიდი მეფე, ბავშვი, ვაჟი, უფლისწული (ქალი, ვაჟი), ძმა, გმირი, ძლიერი, მრისხანება, საუბარი, აღება, დადება, მიტანა, თაყვანისცემა, რიტუალის აღსრულება და ა. შ.), მეორე – ცხოველებს (ძაღლი, ცხენი, სახედარი, ირემი, ხარი, ცხვარი, კურდღელი, ლომი...), მესამე – მცენარეებს (პურის თავთავი, ბროწეული, ყურძნის მტევანი, მარადმწვანე ხე ეა...), მეოთხე – მნათობებს, ბუნების მოვლენებს, ლანდშაფტს (ცა, მზე, მთვარე, ექვსქიმიანი და მრავალსხივიანი ვარსკვლავები, ელვა, მიწა, დაბლობი, მთა, მდინარე, წყალი, წყაროს სათავე, აღმოსავლეთი, დასავლეთი...), მეხვინე – ჭურჭელს, მერვე –

სიმბოლოებს (ღვთაების, ქალღვთაების, მეფის, ქურუმის, მოსამართლის აღმნიშვნელი სიმბოლოები...), მეცხრე – რიცხვებს, გეომეტრიულ ფიგურებს (ერთი, ორი, სამი, ოთხი, ხუთი, ექვსი, შვიდი, რვა, ცხრა, ათი, ასი...), მეათე ჯგუფში ჯერ-ჯერობით დაუდგენელი სემანტიკის იეროგლიფებს აერთიანებენ.

როგორც ვხედავთ, ამ ორიგინალური დამწერლობის შემქმნელები ამომწურავ ინფორმაციას ფლობდნენ მცირე აზიის ფლორასა და ფაუნაზე, ბუნებრივ სიმდიდრეებზე, მეურნეობაზე და ყოფაზე, სამხედრო საქმეზე, არქიტექტურაზე, საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურაზე, ხათების, ლუვიელების, ხეთების კოსმოგონიურ და კოსმოლოგიურ რწმენა-წარმოდგენებზე.

ამჯერად, ჩვენი კვლევის ობიექტი ემ. ლაროშის მიერ მეცხრე ჯგუფად გამოყოფილი (იხ. ზემოთ) იეროგლიფურ-ლუვიური რიცხვითი სახელებია, რადგან ისინიც დამატებით საყურადღებო ინფორმაციას გვაწვდიან იმ ძველადმოსავლური საზოგადოების ცოდნის დონის შესახებ, რომელიც ამ დამწერლობით სარგებლობდა. აქვე დავძენთ, რომ არცერთ სადღეისოდ ცნობილ იეროგლიფურ-ლუვიურ ეპიგრაფიკულ ძეგლში რიცხვითი სახელი არ მოწმდება, გარდა კულულუში გასული საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოჩენილი წარწერიანი ტყვიის ფირფიტებისა, რომლებიც სამეურნეო-საგადასახადო აღრიცხვის მიზნით იყო შედგენილი [3, 33-37].

განსხვავებით შუმერული, აქადური, ხეთური რიცხვითი სახელების სისტემებიდან, სადაც რიცხვითი სახელები რაოდენობითი, რიგობითი, ჯერობითი, გამანაწილებელი და წილობითი ჯგუფების სახითაა წარმოდგენილი, [7, 41-45; 8, 59-64...] კულულუს ტყვიის ფირფიტებზე მხოლოდ რაოდენობით რიცხვით სახელებს ვხვდებით. მაგრამ ეს გარემოება სრულიად არ გამორიცხავს ვარაუდს, რომ სხვა ანალოგიურ წერილობით ძეგლებში, რომლებმაც რიგი გარემოების გამო ჩვენამდე ვერ მოაღწია, რიცხვითი სახელების სისტემა ისეთივე სრულყოფილი იყო, როგორც ეს ზემოხსენებულ ლურსმულ დამწერლობებშია. შესაძლოა, ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაციის ნაკლებობა იმითაც იყოს განპირობებული, რომ, როგორც ვარაუდობენ, იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობით შესრულებული დოკუმენტები ხეზე ფუნჯითა და შავი საღებავით იწერებოდა და ამ მიზეზით საუკუნეებს ვერ გაუძლო.

კულულუში არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილ ტყვიის ფირფიტებზე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მხოლოდ რაოდენობითი რიცხვითი

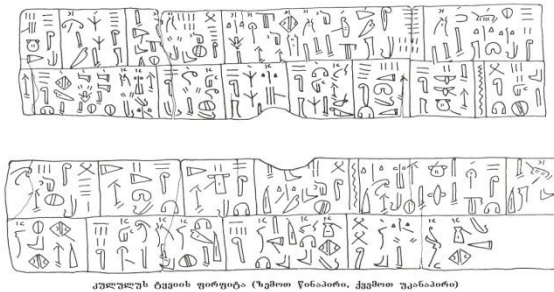
სახელები დასტურდება. 1-დან 9-მდე აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელები ვერტიკალური სახებითაა გადმოცემული, ათეულები – ჰორიზონტალურით. რაც შეეხება ასეულებს, რომელსაც ფირფიტებზე მრავალჯერ ვხვდებით, მათ ცეცხლსაჩხრეკი ფორმის ფიგურები განასახიერებს. იეროგლიფურ-ლუვიური რიცხვითი სახელების გადმოცემისას, ამ დამწერლობისათვის დამახასიათებელ ერთ თავისებურებასაც ვადასტურებთ. ასზე მეტი მრგვალი რიცხვები ასის აღმნიშვნელი იეროგლიფის განმეორებით ხორციელდება (200, 300, 400), ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც დოკუმენტის ავტორს ესაჭიროება ისეთი რაოდენობრივი რიცხვის წარმოჩენა, როგორცაა 141, 232 და ა. შ. იგი ასეულის აღმნიშვნელ ფიგურას ქვემოთ ჯერ ათეულების (ჰორიზონტალურ) და ბოლოს ერთეულების (ვერტიკალურ) სახებს უმატებს. იგივე მეორდება ისეთი რიცხვითი სახელების დაწერილობისას, როგორცაა: 15, 32, 68...

იეროგლიფურ-ლუვიური რიცხვითი სახელების ფონეტიკური ამოკითხვა ჯერ-ჯერობით არ ხერხდება. ამ თვალსაზრისით, გამონაკლისს ოთხისა და ცხრის (mi, nu) აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფები წარმოადგენს. ხეთური და ლუვიური ლურსმულის, A და B ლიკიურის მსგავსად 4-ისა და 9-ის აღმნიშვნელი ფონეტიკური წაკითხვა აკროფონულ პრინციპზეა დამყარებული.

ზემოაღნიშნულის საილუსტრაციოდ, გვიანხეთური ხანის აღმოსავლეთ მცირე აზიაში მდებარე თაბალის ტერიტორიაზე*, დღევანდელ კულულუში აღმოჩენილ ტყვიის ფირფიტებზე შესრულებული დოკუმენტური ჩანაწერებიდან ფრაგმენტს მოვიყვანთ. დოკუმენტში საუბარია თაბალის ქალაქების (თივარალი, ზემო თუნა, ქვემო თუნა და თუნა, ასაჰიალარა, სუნავარა, მურათი, სუნაქათა, აჰათიკუკურაი, არუსალისი) მცხოვრებთათვის გაწეული შრომის ანაზღაურების მიზნით გაცემული ცხვრების რაოდენობის შესახებ. (აქვე დავძენთ, რომ კულულუს წარწერის სხვა ფრაგმენტებში ხარებისა და ქერის რაოდენობაცაა მითითებული).

იეროგლიფურ-ლუვიური ტექსტი [10, 148] ასე გამოიყურება:

* თაბალი ასურული ლურსმული და იეროგლიფურ-ლუვიური წერილობითი ძეგლების მონაცემთა კონტექსტში დიდი კაპადოკიის სამხრეთ-დასავლეთ სექტორში, დღევანდელი გურუნ-შაჰრი-პოზანდიდან (მდინარე სეი-ჰანის ზემო დინებიდან) დასავლეთით, დღევანდელი პოზანდი-ზეივე-ბორი-ჩიფლიქის ხაზიდან ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-დასავლეთით, დღევანდელი სულთანხანი-კაისერი-სუვასა-ტოპადადან აღმოსავლეთით (მდინარე ჰალისიდან, დღევანდელი ყიზილ-ირმაკიდან აღმოსავლეთით) მდებარეობდა. [9, 25-61]

კულულუს ტევის ფირფიტა (ზუმო წინაპრი, ქემო უანაპრი)

ტექსტის ქართული თარგმანი:

32 ცხვარი მუვაჰისმა ნის მისცა. 68 ცხვარი ლალისმა პარასათას (?) მისცა კუკისთვის. 140 ცხვარი 7 ჯანდაკებას მივეციოთ ქალაქ ასაჰიალარაში 40 ცხვარი ნუნუს. 30 ცხვარი 3 ნაცვალს. 30 ცხვარი მივეციოთ კულის, თუმისის, თუთუს, (მამაკაცები?) ქალაქ სუნავარაში. 20 ცხვარი სათანუს. 40 ცხვარი... (?) 4. 20 ცხვარი... (?) 2. 100 ცხვარი 5 ჯანდაკებას ქალაქ მურათში. 20 ცხვარი კვისაის, პალუსს, ქალაქ სუნაქათაში. 100 ცხვარი 5 ჯანდაკებას ქალაქ თივარალში. 20 ცხვარი 2 მონადირეს. 141 ცხვარი 3 ჯანდაკებას, ქალაქ აპათიკუკურაიში. 15 ცხვარი მათ მისცეს ქალაქ არუსალისის... (?). 200 ცხვარი ათივარარსს. 20 ცხვარი... (?). 14 ცხვარი ქალაქ ასაილარაიდან ... (?) ბრძანებით მოიტანეს.

იეროგლიფურ-ლუვიური რიცხვითი სახელების ისტორიის რეკონსტრუქცია, მასალის სიმწირის მიუხედავად, კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რომ ლუვიური იეროგლიფების სემანტიკური კოდების შესწავლა პერსპექტიულიცაა და აუცილებელიც.

2010.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ნ. ხაზარაძე, წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული ძიებანი, თბილისი, 2009.
2. ნ. ხაზარაძე, ლუვიური იეროგლიფების სამყაროში თბილისი, 2006.
3. ნ. ბახსოლიანი, ტყეის ფირფიტები კულულუდან, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, VIII, თბილისი, 2008.
4. Laroche E., Les Hieroglyphes Hittites, Paris, 1960.
5. Языки Азии и Африки, I, Москва, 1976.

6. Meriggi P., Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte I: Grammatica, Roma, 1966.
7. ჯ. შარაშენიძე, შუმერული ენის გრამატიკა, თბილისი, 2005.
8. ი. ტატიშვილი, აქადური ენა, თბილისი, 2009.
9. ნ. ხაზარაძე, ძველადმოსავლური და ქართველოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 2001.
10. J. D. Hawkins, The Kululu lead strips economic documents in Hieroglyphic Luwian, AnSt, vol. XXXVII, London-Ankara, 1987.

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

LUWIAN HIEROGLYPHS DENOTING NUMERALS

Results of our labour-intensive research of many years conducted for the purpose of study of the given hieroglyphic Luwian written monuments and reconstruction of semantic codes of separate hieroglyphic signs (hieroglyphs representing animals, plants, interiors and exteriors of ancient Anatolian architectural monuments, heavenly bodies, etc.) unequivocally demonstrate that not only hieroglyphic Luwian inscriptions, but also separate hieroglyphic signs should be considered as a source of information of primary importance. The results of study of the hieroglyphic Luwian system of numerals lead to the same conclusion.

ისტორიის ბაკვეთილები

(ბვიანხეთური ხანის მცირე აზიის პოლიტიკური ისტორიისათვის)

ძვ. წ. IX-VII საუკუნეების ძველადმოსავლური (ასურული, ურარტული ლურსმული, იეროგლიფურ-ლუვიური) წერილობითი ძეგლების შესწავლა ცხადყოფს, რომ ე. წ. „ბნელი ხანის“ (Dark age) დასასრულისათვის (ძვ. წ. X-IX საუკუნეების მიჯნა) აღმოსავლეთ კაპადოკიასა და კილიკიაში არაერთი ეთნოპოლიტიკური ერთეული (ე. წ. „მცირე ქვეყანა“) აღმოცენდა, რომელსაც სათავეში მეფე (šarru, LUGAL) ქვეყნის მეუფე, განმგებელი (KUR.NA), მმართველი, სუვერენი (tarwanas) ედგა. ეს ერთეულებია: მუშქების/მუსქების/მუსქას ქვეყანა, თაბალი, ხილაქუ, თუნა, კამანუ-მელიდუ, გურგუმი, კუმუხი, ქუე [1, 3-7; 2, 72-125; 3, 26-74].

წერილობითი პირველწყაროების მონაცემთა კონტექსტში ირკვევა, რომ ამ ეთნოპოლიტიკური ერთეულების პირველ პირთა ძირითად საზრუნავს იმპერიული ამბიციებით აღსავსე ასურეთის სახელმწიფოს კლანჭებიდან თავის დაღწევა წარმოადგენდა. დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად ისინი სხვადასხვა საშუალებებს მიმართავდნენ: უმძიმესი ხარკის გადახდის პირობით, მოწვევებით მორჩილებას, ასურეთის მეფეთა ჰარამხანაში ძვირფასი მზითვით ხელდამშვენებული საკუთარი ქალიშვილებისა და მძევლებად დიდებულთა ოჯახების წევრების გაგზავნას, დამპყრობელთან სამხედრო დაპირისპირებას ... [1, 97-101; 3, 32; 4, 49-68].

აღნიშნულის საილუსტრაციოდ, გვიანხეთური ხანის ერთ-ერთი „მცირე ქვეყნის“ თაბალის (ბიბლიური თუბალ-თობელის) შესახებ ძვ. წ. IX-VII სს-ის ასურულ ლურსმულ წერილობით ძეგლებში დამოწმებულ რამდენიმე ცნობას მოვიხმობთ.

თაბალი დიდი კაპადოკიის სამხრეთ-დასავლეთ სექტორში, დღევანდელი გურუნ-შაჰრი-პოზანდიდან (მდინარე სეი-ჰანის ზემო დინებიდან) დასავლეთით, დღევანდელი პოზანდი-ზეივე-ბორი-ჩიფლიქის საზიდან ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-დასავლეთით, დღევანდელი სულთანხანი-კაისერი-სუვასა-ტოპადადან აღმოსავლეთით (მდინარე ჰალისიდან, დღევანდელი ყიზილ-ირმაკიდან აღმოსავლეთით) მდებარეობდა [1, 38-58; 5, 2561; 3, 26]. ასურელებმა ამ ქვეყანას ყურადღება ჯერ კიდევ სალმანასარ III-ის (ძვ. წ. 859-824 წწ) მეფობის ხანაში მიაქციეს. ე. წ. „შავი ობელისკის“ მოწმობით, ძვ. წ. 837 წელს სალმანასარ III-ს ოცდამეორედ

გადაულახავს მდ. ევფრატი და თაბალის ქვეყნისაკენ დაძრულა, სადაც თაბალის 24 მეფისაგან ძღვენი მიუღია. შემდგომ წელს ასურეთის მეფეს მდ. ევფრატის მიმართულებით სამხედრო ოპერაცია კვლავ განუხორციელებია. იგი მელიდის მეფის, ლალას სამეფო ქალაქ უეთაში დაბანაკებულა. ამჯერად, ხარკით ხელდამშვენებული თაბალის მეფეები ასურეთის მბრძანებელთან „ნებაყოფლობით“ გამოცხადებულან [6, 62, სტრ. 104, 107; 7, I, №579]. იმავე სალმანასრ III-ის სხვა წარწერაში (სამეფო ტახტზე ამოკვეთილი წარწერა) თაბალი ასურელთა მოხარკე ქვეყნებს შორისაა მოხსენიებული [7, I, №674], რაც სრულად ეთანხმება „შავი ობელისკის“ ცნობებს ასურელთა მიერ თაბალის დალაშქერისა და თაბალელებისაგან ხარკის მიღების შესახებ. განსაკუთრებულ ინტერესს ამ „მცირე ქვეყნისადმი“, ერთი მხრით, მისი სტრატეგიული მდებარეობა აპირობებდა და მეორე მხრით, ოქრო-ვერცხლითა და საუკეთესო ჯიშის ცხენებით სიმდიდრე. თიგლათფილესერ III-ის დროინდელი (ძვ. წ. 745-727 წწ.) წერილობითი ძეგლებიდან ნათლად ჩანს, რომ ძვ. წ. VIII ს-ის მეორე ნახევარში თაბალი უკვე ასურელთა ქვეშევრდომობაში მყოფი ქვეყანაა. თიგლათფილესერ III-ის „ანალებში“ იგი იმ „ქვეყნებს“ შორის მოიხსენიება, რომლებიც ასურეთს ხარკს უხდიდნენ (გურგუმი, მელიდი, თუნა, ქასქუ...) [8, I, 802]. ისიც ირკვევა, რომ თაბალის მეფეები დამოუკიდებლობის დაკარგვას ძნელად ეგუებოდნენ. ნიმრუდში აღმოჩენილი ერთ-ერთი ასურული ლურსმული წარწერის მიხედვით, დაახლოებით ძვ. წ. 728 წელს თაბალის მეფე უასურმეს (იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერების ვასუსარუმას) ასურელთა ქვეშევრდომობისაგან განთავისუფლება განუზრახავს. წერილობითი წყაროს ცნობით, ამ მცდელობას თაბალისათვის სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია. ასურელებს ურჩი მეფე უასურმეს ნაცვლად სამეფო ტახტზე ჰული (ვარიანტი: ჰულუ), „არავის შვილი“ (ანუ პირი, რომელიც თაბალის ძველ სამეფო დინასტიას არ ეკუთვნოდა) დაუსვამთ. თაბალისათვის საკმაოდ საბედისწერო ამ ფაქტს ისიც დაემატა, რომ თაბალელები იძულებული გახდნენ ასურელი მოხელისათვის 10 ტალანტი ოქრო, 1000 ტალანტი ვერცხლი და 200 (ვარიანტი 2000) თაბალური ცხენი „ძღვნად“ მიურთმევიათ.

სარგონ II-ის (ძვ. წ. 722-705 წწ.) მეფობის ხანაში ასურელები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რათა თაბალი მორჩილებაში ჰყოლოდათ. ძვ. წ. VIII ს-ის ბოლო მეოთხედით დათარიღებული სარგონ II-ის „ანალების“, ე. წ. „საგამოფენო წარწერის“, სამეფო სასახლის ჭიშკრის კომპლექსის იატაკზე ამოკვეთილი ასურული

ლურსმული ტექსტების და სხვა წერილობითი ძეგლების მოწმობით, თაბალთან „მეგობრული ურთიერთობების“ განმტკიცების მიზნით სარგონ II-ეს თავისი ქალიშვილი, ახატაბიშა ჰულის (ვარიანტი: ჰულუს) მემკვიდრე ამბარიდუსათვის (ვარიანტი: ამბარისისათვის) მიუთხოვებია და მისთვის თაბალის მეზობელი ხილაქუ საჩუქრად უბოძებია. ასურეთის მხრიდან ამგვარი „წყალობის“ მიუხედავად, თაბალის მეფეს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა არ შეუწყვეტია. ამჯერად, მას მოკავშირის ძებნა დაუწვია და ასეთად მუშქების ქვეყანა (დიდი ფრიგია) მიუჩნევია [7, №11, 25, 55; 8, №46, 165...].

სარგონ II-ის მემკვიდრე სინაქერიბის (ძვ. წ. 705-681 წწ.) დროინდელი ასურული ლურსმული წარწერების გაცნობისას ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს თაბალმა დროებით მაინც დამოუკიდებლობა მოიპოვა, რასაც, ერთი შეხედვით, შამაშის ორაკულისადმი ასარქადონის (ძვ. წ. 681-668 წწ.) მიერ დასმული ცნობილი „შეკითხვებიც“ ადასტურებენ. ამ „შეკითხვებიდან“ ირკვევა, რომ თაბალის მეფე იშგალუ და მელიდის მეფე მუგალუ ასურელთათვის საშიშ მოწინააღმდეგეებს წარმოადგენდნენ. ერთ-ერთ „შეკითხვაში“ ასარქადონი შესთხოვს შამაშს აუწყოს მას იშგალუ თაბალელისა და მუგალუ მელიდელის მომავალი გეგმების შესახებ. იმავე მეფის მეორე შეკითხვის მიხანია გაარკვიოს, ხომ არ დაესხმიან თავს ასურელ სარდალს იშგალუ და მუგალუ [9, 54, 56a, 57, 59, 60, 61; 8, №68g].

ასურბანიფალის მეფობის ეპოქაში (ძვ. წ. VII ს.) სიტუაცია კვლავ ასურელთა სასარგებლოდ იცვლება. ამ მეფის სახელით შედგენილი ასურული ლურსმული წარწერების მოწმობით, ასურელთა ძლიერებით შეშინებულ თაბალელებისათვის, რომლებიც არა თუ არ ემორჩილებოდნენ ასურბანიფალის წინაპარ მეფეებს, არამედ „იარაღითაც კი იბრძოდნენ“ მათ წინააღმდეგ, ხარკის სახით დიდი ცხენების მოყვანა და ასურეთის მეფის ჰარამხანაში თაბალის მეფის ქალიშვილის გაგზავნა დაუკისრებიათ [7, II, 516, 531; 8, №65].

პირველწყაროების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ თაბალი, ისევე როგორც ზემოთ დასახელებული უკლებლივ ყველა ე. წ. „მცირე ქვეყანა“ დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის კიდევ ერთ, ერთი შეხედვით თითქოს ეფექტურ გზას მიმართავდა, რაც ე. წ. „მცირე ქვეყნების“ ანტიასურული კოალიციების შექმნასა და ამ კოალიციებში მცირე აზიაზე გაბატონობის პრეტენზიის მქონე ასურეთის მეტოქე ნაირი-ურარტუსა და ცენტრალურ მცირე აზიაში ძვ. წ. VIII ს-ის ბოლო მეოთხედში (დიდი ხნის მანძილზე ნახევრადლეგენდარული, მაგრამ დღეს უკვე

რეალობადქცეული) მიდასის მიერ დაარსებული ფრიგიის სამეფოს (ასურული წერილობითი წყაროების მუშქების ქვეყნის) მონაწილეობას გულისხმობდა [7, II, 5, 11, 18, 80,82, 92...].

მართალია, წერილობითმა წყაროებმა ამგვარი კოალიციების არსებობის ისტორიის შესახებ საკმაოდ ძუნწი ცნობები შემოგვინახა, მაგრამ მაინც ნათელია, რომ ნაირი-ურარტუც და დიდი ფრიგიაც ანტიასურულ სამხედრო კოალიციებში მონაწილეობაზე დიდი ხალისით თანხმდებიან. თუმცა აქვე დავძენთ, რომ ანტიასურულ კოალიციებს ე. წ. „მცირე ქვეყნებისათვის” სასურველი შედეგი ყოველთვის არ მოჰქონდა. უფრო მეტიც, ასურული ერთი დოკუმენტური წყაროდან (ნიმრუდში აღმოჩენილი ბრძანებულებიდან, რომელიც სარგონ II-ის სახელითაა შედგენილი) იმასაც ვგებულობთ, რომ მუშქების ქვეყნის (დიდი ფრიგიის) მეფე მითამ (ძველბერძნული წერილობითი ტრადიციის მიდასმა) ანტიასურული წინა კოალიციის ერთ-ერთმა აქტიურმა წევრმა, ურარტუში წარგზავნილი თავის ყოფილი მოკავშირის – თაბალის უშუალო მეზობელი ქვეყნის – ქუეს (კილიკია) 14 კაციანი ანტიასურული დელეგაცია დააატყვევა და „მეგობრობის” ნიშნად ასურეთს გადასცა [10,205]. ასე რომ, ე. წ. „მცირე ქვეყნებს” ანტიასურული კოალიციების შექმნისას, მოკავშირეების შერჩევისას დიდი სიფრთხილე და წინდახედულება მართებდათ!

ავტორების თვალსაზრისით, დიდი იმპერიების წინააღმდეგ პოლიტიკური ერთეულების (ე. წ. „მცირე ქვეყნების”) ბრძოლის გამოცდილებას არა მხოლოდ მეცნიერული, არამედ პრაქტიკული ღირებულება გააჩნია, განსაკუთრებით, ზესახელმწიფოების მეზობლად განლაგებული იმ ქვეყნებისათვის, რომელთაც დიდი ძალისხმევის შედეგად მოპოვებული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლა XXI საუკუნეშიც უხდებათ.

სავსებით კანონზომიერია, რომ მხედველობაში, უპირველეს ყოვლისა, საქართველო გვყავს, რომლის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია, ფაქტობრივად, გადარჩენისათვის თავდადებული ბრძოლის ისტორიაა. მართალია, დღევანდელი მსოფლიო არსებითად განსხვავდება ძვ. წ. I ათასწლეულის მსოფლიოსაგან (და, კერძოდ, აღმოსავლეთ მცირე აზიისაგან), რაც სავსებით ბუნებრივია, მაგრამ ე. წ. „მცირე ქვეყნებისათვის” რისკფაქტორების შემცველი ეპოქა, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არ დამთავრებულა. დღესაც მეცნიერულ ობიექტურ ანალიზზე დაფუძნებული თვითგადარჩენის სტრატეგიისა და ტაქტიკის შემუშავებას, იმპერიული ამბიციებით შეპყრობილი პირისპირ მყოფი ქვეყნებისათვის სრულიად

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ამ თვალსაზრისით, ისტორიის გაკვეთილების დრმა ცოდნა, დიდ პოლიტიკაში გათვალისწინება, XXI ს-ის ძირითად მოთხოვნად რჩება.

წარმოდგენილი მცირე ნარკვევი, რომელიც კვლევისათვის საკმაოდ რთული ასურული ლურსმული პირველწყაროების ჩვენებებს ემყარება, სწორედ ამ მიზნითაა შემოთავაზებული.

2011.

გამოყენებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა

1. ხაზარაძე ნ., აღმოსავლეთ მცირე აზიის ეთნიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 1978.
2. ხაზარაძე ნ., საქართველოს ძველი ისტორიის ეთნო-პოლიტიკური გაერთიანებები, თბილისი, 1984.
3. ბახსოლიანი ნ., დიდი კაპადოკია ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 2008.
4. ხაზარაძე ნ., სამხრეთ კავკასია და ახლო აღმოსავლეთი, თბილისი, 2005.
5. ხაზარაძე ნ., ძველადმოსავლრი და ქართველოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 2001.
6. Amiaud A., Sheil V., Les Inscriptions de Salmanasar III de Assyrie, Paris, 1890.
7. Luckenbill D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II, Chicago, 1926-1927.
8. Дьяконов И. М., Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту, Вестник древней истории, Москва, 1951, №2, 3, 4.
9. Knudtzon J. A., Assyrische Gebete an den Sonnengot, Leipzig, 1893.
10. Saggs H. W., The Nimrud Letter. The Urartian Frontier, 1952, IV, "Iraq", XX, 2, 1958.

HISTORY LESSONS

(ON POLITICAL HISTORY OF ASIA MINOR IN THE LATE HITTITE PERIOD)

In the context of the evidence of the 9th-7th cc. BC Assyrian written monuments, on the example of one of the political units – Tabal, the basic directions of the struggle against the Assyrian Empire of the so-called "minor countries", formed at the turn of the 10th-9th cc. BC in eastern Asia Minor, are reconstructed as fully as possible. In the authors' view, in spite of the fact that the present-day world fundamentally differs from the world of the 1st millennium BC (which is quite regular), for "minor countries", which achieved independence and freedom in the 20th c. by great efforts, the period containing risk factors has not ended yet. Nowadays, for countries (including Georgia) located in the neighbourhood of states that are obsessed with imperial ambitions, special significance attaches to working out of a strategy and tactics of selfpreservation, based on scientific analysis. In this respect, awareness of lessons of history and their consideration in great politics remain for them a major challenge in the 21st c.

**სახელმწიფოს უსაფრთხოების დაცვის ძველადმოქმედებაში
მოქმედების რეკონსტრუქციისათვის**

ხელისუფალთა მიერ სახელმწიფოს უსაფრთხოების დაცვაზე ზრუნვა დროსა და სივრცეში უნივერსალურია. ამ თვალსაზრისით, პირველ მაგალითებს ძველ ახლო აღმოსავლეთში ვხვდებით. სახელმწიფოს მესვეურები სხვადასხვა სტრატეგიას მიმართავდნენ.

ძვ. წ. II-I ათასწლეულის ძველადმოქმედებაში (ხეთური, ხურიტული, ასურულ-ბაბილონური, იეროგლიფურ-ლუვიური, ურარტული და ძველბერძნული) წერილობითი ძეგლების და ძველი ახლოაღმოსავლეთის ქვეყნების ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად მოპოვებული მასალის ურთიერთშეჯერება და ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ამ თვალსაზრისით ჩატარებული დონისძიებანი სტრუქტურულია. უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება ექცეოდა სახელმწიფოების, დედაქალაქების, მსხვილი დასახლებული პუნქტების, საკულტო ცენტრების საზღვრების დაცვას. ამ მიზნით, ხელისუფლება უზრუნველყოფდა სტრატეგიული მნიშვნელობის ციხე-სიმაგრეების აღმშენებლობას. სამხედრო დანიშნულების ამ ნაგებობებს, როგორც წესი, ქვეყნის დომინანტი ეთნოსის წარმომადგენლები ემსახურებოდნენ. ამ ასპექტით, ყურადღებას, ძველადმოქმედებაში არქეოლოგიური კვლევა-ძიებების შესწავლის შედეგები იმსახურებს. ასე, მაგალითად, დღეს უკვე კარგადაა ცნობილი, რომ ქალაქ სუზას მასიური გალავანი ჰქონდა გარშემორტყმული და იქვე მდინარის პირას აგებული ციტადელიც ე. წ. „ხალცუც“ თავდამსხმელებისაგან საგანგებოდ იცავდა. ციკლოპური ტიპის ნაგებობებით იყო დაცული ძველადმოქმედებაში მეორე მნიშვნელოვანი ცენტრი – ნუზი [1, 52].

ხეთური ციხე-სიმაგრეებიც, დიდ კლდოვან ბორცვებზე იყო განლაგებული. დღესაც სანიმუშოდ ითვლება ბუიუქ-კალეს ციხე-სიმაგრე ტაძრებით, მეფისა და დედოფლის რეზიდენციებით, ფართო გალავნითა და მძლავრი ალაყაფის კარებით, რომელიც ერთ მთლიან არქიტექტურულ ანსამბლს ქმნიდა[4, 156].

ურარტუს ციხე-სიმაგრეები სხვადასხვა დანიშნულებისა იყო: ხშირ შემთხვევაში ეს იყო თავდაცვითი, ადმინისტრაციული ცენტრი, ზოგიც დიდი ლაშქრობის მოსამზადებელ ბაზას წარმოადგენდა.

თავდაცვითი ნაგებობანი ძნელად მისადგომ ადგილებში, მაღალ ბორცვებზე ან ციცაბო კლდეებზე იყო აგებული. არგიშთიუნა სარგონ II-ის წარწერაში „ძლიერ“ ციხე-სიმაგრედ მოიხსენიება, რომელიც „ვარსკვლავის მსგავსად ელვარებდა“ და მისი სიმაღლე 120 მეტრს აღწევდა.

არქეოლოგიური მონაცემების თანახმად, ციხე-სიმაგრის კედლის სისქე 3 მეტრს შეადგენდა. თეიშებაინის ციხე-სიმაგრე 120-დან 150-მდე ნაგებობას მოიცავდა. სიმაგრეს ორი შესასვლელი ჰქონდა სამხრეთიდან და ჩრდილო-დასავლეთიდან. ჩვენი აზრით, ამ მხარეებს უპირატესობა მოსალოდნელი პოლიტიკური საშიშროების გამო ენიჭებოდათ. ჭიშკრები როგორც ფეხით მოსიარულეთათვის, ასევე ოთხთვალა ეტლისათვის იყო გათვლილი. კედლები ალიზით, ყოველგვარი დუღაბის გარეშე იყო ნაშენი. ციხე-სიმაგრის განუყოფელ ნაწილს კონტრფორსები და მასიური კოშკები შეადგენდნენ. კედლების სიმაღლე სხვადასხვა ადგილას 6-დან 12 მეტრამდე მერყეობდა[2, 34].

არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა სადაზვერვო სამსახურს, რომელთა წარმომადგენლები სასაზღვრო ზოლში აქტიურ მოღვაწეობას ეწეოდნენ: მეზობელი ქვეყნების ტერიტორიაზე აგროვებდნენ ინფორმაციას და სპეციალური არხებით ოპერატიულად გადასცემდნენ ცენტრს. ამ მხრივ, ძალზედ საყურადღებო მონაცემებს გვაწვდიან ძვ. წ. VIII-VI სს-ით დათარიღებული ასურული ტექსტები, სადაც სკრუპულოზურადაა აღწერილი ურარტუ-ასურეთის საზღვარზე განლაგებული ასურეთის სადაზვერვო აპარატის მიერ მოძიებული მონაცემები. არანაკლებ მნიშვნელოვანი აღბათ ისიცაა, რომ ამ სადაზვერვო სამსახურის სათავეში სხვადასხვა დროს ასურეთის მეფეების უშუალო მემკვიდრეები (სინაქერიბი, ასარქადონი, აშურბანიფალი...) იდგნენ. „მე მოვათავსე შენი მაჟორდორმი [ჩემს] სახლში. ასეთია აშურიცუას შეტყობინება. შულმუბელი, დამხმარე სახელმწიფო უწყებაში ჩემთან მოვიდა და მითხრა: ურზანამ მომწერა: როდესაც ურარტუს მეფე მოვიდა გამირში, მისი ჯარი მოწყდა. ოლქის მმართველი უასი მოკლეს. ჩვენ ჯერ კიდევ არ გვაქვს ინფორმაცია, როგორც კი მივიღებთ, მაშინვე გამოვგზავნი შეტყობინებას“; „დაე მეფეს ჰქონდეს კეთილდღეობა, კეთილდღეობა ასურეთს, კეთილდღეობა ტაძრებს, კეთილდღეობა მეფის ყველა ციხე-სიმაგრეს. უკიეცმა მომწერა: როცა ურარტუს მეფე გამირში გაემართა, მისი ჯარი მთლიანად მოწყდა. მისი 11 ოლქის მმართველი თავიანთი ჯარით უკუგდებულა. მისი [ტურტანი] და ორი ოლქის მართველი ტყვედ ჩავარდა...ასეთია უკიეცის შეტყობინება. აშურიცუამ

მომწერა: ურარტუს შესახებ რომ მოგწერე...ახლა მათი ქვეყანა წყნარადაა, მისი ყველა დიდებული წავიდა თავის ოლქში. კაკადანუ, მისი ტურტანი ტყვედ ჩავარდა...ნაბულემ, ბირატეს ოლქის მმართველმა მომწერა: ციხე-სიმაგრეების გარნიზონთა უფროსებს, რომლებიც საზღვარზეა ურარტუს მეფის თაობაზე შეტყობინება დაწერე. როცა ის გაემართა გამირში, მისი ჯარი დამარცხდა, მისი 3 დიდებული თავიანთი ჯარით დამარცხდა. თვითონ ის გაიქცა და მივიდა თავის ქვეყანაში. მისი ლაშქარი ჯერ კიდევ არ მისულა. ასეთია ნაბულის შეტყობინება”; [16, 167,171]. სინაქერიბის გარდა, სარგონ II-ს სადაზვერვო ხასიათის ინფორმაციას სხვა პირებიც აწვდიდნენ. ასე, მაგალითად, აშურიცუას, რომელიც კუმმეს ოლქის მმართველი იყო, სარგონ II-ს შემდეგს ამცნობს: „...დაე კეთილდღეობა ჰქონდეს ჩემს მეფეს, ბატონს. გურიანა ურარტუსა და გამირს შორის მდებარე ოლქი. იგი ურარტუს ხარკს უხდის. როცა ურარტუ გამირის წინააღმდეგ გაემართა, ამან ურარტუს მარცხი მოუტანა. ყველა ბრძოლა, რომელიც აქედან [გაიქცნენ] გურიანში... როცა [ურარტუს მეფემ] თავისი მტრისგან [გაიქცა?...] 8 ათასი [მომარ] თოვლი? [ოლქის მმართველები?] ურარტელები, რომლებიც [] ასე თუ ისე (ან წინააღმდეგ) ურარტუს მეფის [] ეს ოლქის მმართველები [] მეფის თვალებში [] ციხე-სიმაგრეები [-] მეფემ, ჩემმა ბატონმა [თქვა?...] მოვიდა [] შიკრიკები მოვლენ მათ წინააღმდეგ [ზურგამდე?] ცნობა მეფეზე: იგი ტუშფაშია” [16, 177-178]. ასეთივე ხასიათისაა ასურეთის მეფე ასარქადონისადმი მოწოდებული სადაზვერვო წერილობითი ინფორმაცია, რომელიც ასახულია ასარქადონის სახელით შედგენილ „პრიზმებზე“, „ცილინდრებზე“, თილ-ბარსიფის სტელაზე, ბაბილონურ „ქრონიკაში“, აშურის ორაკულისადმი დასმულ შეკითხვებში და ა. შ.. ანალოგიურ ვითარებას ვადასტურებთ ასარქადონის მეფობის დროსაც.

ზემოაღნიშნულთან ერთად, ქვეყნის უსაფრთხოების დაცვის მიზნით, სხვა, კარგად მოფიქრებული და გათვლილი სტრატეგიაც ხორციელდებოდა. მხედველობაში გვაქვს სამხედრო ოპერაციების დროს ტყვედჩავარდნილთა (ქალები, მამაკაცები, ყრმები) ქვეყნის ცენტრალურ რაიონებში გადმოსახლების ტრადიციადქცეული პრაქტიკა. როგორც ხეთურ, ასევე ასურულ და ურარტულ წყაროებში, ძირითადად, „ანალების“ ტიპის წერილობით ძეგლებში ამა თუ იმ სამხედრო ოპერაციის აღწერისადმი მიძღვნილ კონტექსტების დასკვნით ნაწილებში ტყვედ ჩავარდნილთა რაოდენობასთან ერთად ხშირადაა ხაზგასმული საკუთარი ქვეყნიდან მათი აყრისა და გამარჯვებული ქვეყნის დედაქალაქში, ცენტრალურ

შიდა რაიონებში მათი გადასახლების შესახებ [11, 86]. ასე, მაგალითად, დეპორტირებული მოსახლეობის ქვეყნის ცენტრში გადასახლების შესახებ ცნობებს პირველად ადრეული ხანით დათარიღებულ ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში ვხვდებით. „ანიტას ტექსტის“ მიხედვით, „ფიუსთი, მე[ფე] ქ. ხათისა შემდეგ მეორედ მო[ვიდა... (თვითონ ფიუსთი)] და დამხმარენი მისი, რომლებიც მან მოიყვანა, ისინი [სალამფაში] დავამარცხე. ქ. სალათივარასკენ სახე მივაბ[რუნე] ... და ქ. სალათივარას წინააღმდეგ სა[ომარი ეტლები?] და რაზმები შეიკრიბა და ისინი ქ. ნეს[ას ამოვიყვანე] [9, 105-106]. საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით უმნიშვნელოვანესია ხეთების ძველი სამეფოს ისტორიის ამსახველი თელიფინუს ტექსტიც: „იგი (მურსილი) ხალფას გაემართა და ხალფა დაანგრია, ხოლო ხალფას ნამრა (=დეპორტირებულები) და მისი ავლა-დიდება ხათუსაში ჩამოიტანა. შემდგომად ამისა კი იგი ბაბილონს გაემართა და ბაბილონი დაანგრია. ბაბილონის ნამრა და ავლა-დიდება ხათუსაში ჩამოიტანა” [5, 179]. ანალოგიური ვითარება დასტურდება თუთხალია I/II-ის „ანალებში“: „ჩამოთვლილი ქვეყნები, რომლებიც [მტრუ]ლად იყვნენ განწყობილი, ღვთაებებმა მე გადმომცეს. ყველა ეს ქვეყანა ხელთ ვიგდე და გამოძევებული მოსახლეობა, მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელი, ქვეყნების ქონება ხათუსაში წავასხი”. ასეთივე მონაცემები რამდენიმეჯგუფის მოწმდება „სუფილულიუმას საქმენი“-ს ფრაგმენტებში: „ქვემო ქალაქიდან მან წამოიყვანა მოსახლე[ობა], ვერცხლი, ოქრო და ბრინჯაოს ნივთები და წაასხა ქალაქ ხათუსაში. წარტყვევნილების რიცხვი, რომელიც მან სასახლეში მოიყვანა, სამი ათას სამასოცდაათი იყო. [მაშინ როცა] ისინი, რომლებიც ხე[თებმა] მოიყვანეს (სახლში), [ურიცხვი იყო]”. ამგვარი ქმედება ინტენსიურ ხასიათს ხეთების ახალი სამეფოს დროსაც იძენს. მურსილი II-ის ათწლიან „ანალებში“ შემდეგს ვადასტურებთ: „ქასქების ქვეყნის ქალაქმა თურმითამ ომი გამომიცხადა და ... მე შემდეგ ქასქების ქალაქი კვლავ მოვიდა და დაუსრულებელი თავდასხმებით მაწუხებდა მაშინ, ჩემმა მზემ, გავილაშქრე მის წინააღმდეგ. ქასქების მთავარ ქალაქებს, ხალილასა და დუდუსქას თავს დავესხი. ხელთ ვიგდე წარტყვევნილი მოსახლეობა, მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელი და ისინი ქალაქ ხათუსასკენ წამოვასხი”; „მთელი არცავას მოსახლეობა გაიქცა. ...ყველა ღვთაება გვერდში მედგა და მე ...დავამარცხე. იმ წარტყვევნილი მოსახლეობის რიცხვი, რომელიც მე წამოვასხი 15 500 იყო, ხოლო ფეხოსანი და ცხენოსანი ლაშქარი იყო უთვლელი. მაშინ გაგვზავნე წარტყვევნილი მოსახლეობა ქალაქ ხათუსაში და ისინი ადგილზე

მიიყვანეს”; „წარტყვევნილი მოსახლეობა, რომლებიც მდინარე სეხას ქვეყანაში იყვნენ 4000. ისინი ქალაქ ხათუსაში გაგზავნენ.” „...ფიგაინარესას ქვეყანა [გადა]ვაწვევინე. წარტყვევნილი მოსახლეობა, მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონელი კი ხელთ ვიგდე და ქ. ხათუსაში წამოვასხი”; „...ხელთ ვიგდე ქალაქი არიფსა და დუქამა ბრძოლით. იმ წარტყვევნილი მოსახლეობის რიცხვი, რომელიც სამეფო სასახლეში წამოვასხი, 3000 იყო”. [10, 20, 44, 73, 88, 90, 92, 95, 96]. ასეთივე ვითარება მოწმდება ძვ. წ. II-I ათასწლეულის ასურელ მეფეთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი მიძღვნილ ლურსმულ ტექსტებში. ასე, მაგალითად, სარგონ II ე. წ. „სადღესასწაულო წარწერაში” გვამცნობს: „შინუხთუელმა კიაკიმ, რომელმაც გადაიგდო უღელი ღვთაება აშურისა და შეაჩერა თავისი შესაწირი, [სარგონმა] ტყვედ იგდო მისი 30 ეტლოსანი 7350 მეომარი ... მე წავიყვანე ასურეთში”. სარგონ II „ანალებში” ხაზგასმით მიუთითებს: „...ამბარისი, ბით-ბურუტაშის მეფე თავის ნათესავეებსა და ამაღასთან ერთად 100 ორთვალთ წამოვიყვანე აშურში”; „...თარხუნაზი და მათი მეფე თავის მებრძოლეთან ერთად რკინის ჯაჭვებით დავაბი, ხოლო მისი ცოლი, ვაჟიშვილები და ქალიშვილები 5000 ტყვე მეომართან ერთად ჩემს ქალაქ აშურში მოვიყვანე” [11, 43, 45]; იგივეს ვადასტურებთ ურარტუს მეფეთა წარწერებშიც. მენუას წარწერა პირდაპირ მიუთითებს დაპყრობილი ქვეყნებიდან მოსახლეობის დედაქალაქში გადასახლებაზე: „...მე გავილაშქრე ქვეყანა ლუხიუნის – ქვეყანა (ტომი) ერეკუახის, ... (რომელიც ჯერ არავის დაუპყრია) მომცა ღვთაება ხალდიმ ... ზოგი ცოცხალი წავიყვანე 1700 ... ტუმფა ქალაქში”; „...გავემართე ქვეყანა ერეკუახის წინააღმდეგ, ზოგი დავხოცე, ზოგიც ცოცხალი წამოვიყვანე...”[15. 76, 77]. არგიშთი I-ის მატთანე უმნიშვნელოვანეს სტატისტიკურ მონაცემებს გვაწვდის: „...სამი ქვეყანა (კადა, შაშილუ და აშკალაში – ნ. ხ., ნ. ბ.) მე მოვგლიჯე, (მათი) მოსახლეობა ჩემს ქვეყანას მივუმატე: 15 ათას 181 ყრმა, 2734 მამაკაცი, 10 ათას 604 დედაკაცი”; „...გავემართე მე სალაშქროდ ართამურის ქვეყანაზე ... 11 ათას ქალი, სულ 20279 კაცი ზოგი გავჟლიტე, ზოგი წავიყვანე”; „...მე გავემართე მანას წინააღმდეგ, ბრძოლით დავიპყარი, მივედი ... 18243 ადამიანი ზოგი გავჟლიტე, ზოგიც ცოცხალი წავიყვანე”. სარდურ II ასევე აგრძელებს სამახსოვრო წარწერებში „საგმირო საქმენის” აღნიშვნას: „...ქვეყანა ... მე იქიდან წამოვიყვანე კაცები და ქალები, დავდგი იქ წარწერა. 12610 ყრმა მე წავიყვანე, 1829 ცოცხალი მამაკაცი, 7751 დედაკაცი”; „...გავემართე მე სალაშქროდ არკუკინის ქვეყნის წინააღმდეგ...ცალკე კაცები და ქალები მეომრებს მივეცი. აი,

როგორი ვაჟკაცობა ჩავიდინე მე იქ: 10000 ყრმა წამოვიყვანე, 4600 მამაკაცი ცოცხლად წამოვიყვანე” [8. 275, 276, 277, 278, 280, 282, 287-8, 290, 294]. არგიშთი II ტანაატის წარწერაში სიამაყით აღნიშნავს: „გამოცხადდა ჩემს წინაშე... ეთიუნის ქვეყნის მეფე, მომცა ხარკი, თავისი ქვეყნის. ... აქედან მამაკაცები, ქალები მე წავიყვანე, ქალაქი გადავწვი”. რუსა II-ის სახელით შედგენილ წარწერაშიც იგივეს ვადასტურებთ: „...განვდევნე ქალები მტრული ქვეყნებიდან...“ [15. 325, 336].

ჩვენი აზრით, დეპორტირებულთა განსახლების აღნიშნული პრაქტიკა რამდენიმე მიზანს ემსახურებოდა: უპირველეს ყოვლისა, იგი სახელმწიფოს საშუალებას აძლევდა დაპყრობილი მოსახლეობა მუდმივი კონტროლის ქვეშ ჰყოლოდა. ამასთანავე, გამოეყენებინა იგი მუშახელის და მომსახურე პერსონალის სახით. და რაც მთავარია, დაეჩქარებინა მათი დეეთნიზაციის პროცესი.

ყურადღებას სახელმწიფოს უსაფრთხოების დაცვის კიდევ ერთ მექანიზმზე გავამახვილებთ. ესაა ნაკლებად დაცული ერთი სასაზღვრო ზოლიდან უკვე ათვისებულ მეორე სასაზღვრო რეგიონში ადგილობრივი მოსახლეობის დეპორტაცია ან ქვეყნიდან საერთოდ გაძევება. საინტერესოა, ვანის კლდეზე არგიშთი I-ის სახელით შესრულებული წარწერა, სადაც იგი აღნიშნავს: „მიწა უკაცრიელი იყო (?) (და) არაფერი არ იყო წინათ იქ აგებული. ძლევა მოსილი საქმენი მოვიმოქმედე მე იქ ხათესა (და) ცუფანის 6 (?) ათას 600 მეომარი მე იქ დავასახლე”. მსგავს სიტუაციასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ურარტუს მეფე რუსა II ურარტუს სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე მუშქების, ხათეს და ხალიტუს ქვეყნებიდან იძულებით აყრილ მოსახლეობას „დვთაება ზიუკუნის ქვეყანაში” ასახლებს: „რუსა არგიშთის ძე ამბობს: (მე) განვდევნე ქალები მტრული ქვეყნებიდან... (ქვეყანა) მუშქების, ხათის (ქვეყნიდან), ხალიტუს (ქვეყნიდან)...” და სავარაუდოდ, ისინი აქვე დაასაქმა [3, 45]. ანალოგიურ ვითარებას ვადასტურებთ აზითავათას ორენოვან (იეროგლიფურ-ლუვიური, ფინიკიური) ცნობილ წარწერაში ყარათეფედან, სადაც ვკითხულობთ: „ვძლიე ციხე-სიმაგრეები დასავლეთში...მე, აზითავათამ, დავანგრეე ისინი და აღვგავე პირისაგან მიწისა. იქ მცხოვრებნი (ჩემი ქვეყნის) აღმოსავლეთ საზღვართან დავასახლე” [12, 110].

მსგავს სიტუაციას ვადასტურებთ ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორის (ძვ. წ. 604-562 წწ.) მეფობის წლებში, როდესაც მან ჯერ ძვ. წ. 597 წელს იუდეის მეფე იოაკიმი ოჯახით და წარჩინებულებითურთ დაატყვევა და ბაბილონში წაიყვანა,

ხოლო ძვ. წ. 587 წელს იერუსალიმი, ფაქტობრივად, უდაბნოდ აქცია და იუდეის მოსახლეობის 20% (ძირითადად ხელოსნები) ბაბილონში გადაასახლა.

ქვეყნის უსაფრთხოების დაცვას ემსახურებოდა, ასევე, მეზობელ ქვეყნებთან დადებული ხელშეკრულებების ცალკეული მუხლებიც. ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ხეთებსა და ქასქებს/ქაშქებს შორის ოფიციალურად გაფორმებული ხელშეკრულებები, სადაც პუნქტობრივადაა ასახული ხეთების იმპერიის მოთხოვნები და მათი შეუსრულებლობის შემთხვევაში მოსალოდნელი მკაცრი სანქციები. ხელშეკრულება ქასქებს ავალდებულებდა შემდეგი პირობები შეესრულებინათ: თუკი რომელიმე „მტერი“ (იგულისხმებოდნენ ხეთებისადმი მტრულად განწყობილი ქასქები) მიუახლოვდებოდნენ ხეთების ტერიტორიას, ქასქებს მათთვის წინააღმდეგობა უნდა გაეწიათ და ამავე დროს, ყოველივე „მზისთვის“ (მეფე – ნ. ხ., ნ. ბ.) შეეცდებინებინათ; მოკავშირე ქასქას ტერიტორიაზე ხეთების ლაშქრის გავლისას ქასქებს მისთვის წინააღმდეგობა არ უნდა გაეწიათ; მას ხეთების მტრისთვის ნება არ უნდა დაერთო ქასქების დასახლებაში შემოსულიყო და მისთვის პური და წყალი მიეწოდებინათ; ხეთების რომელიმე დასახლების წინააღმდეგ წამოსული მტრისთვის ქასქებს ბრძოლა უნდა გაემართათ, თუ ისინი მტერს ვერ მოერეოდნენ, ხეთებისათვის მაცნე უნდა გაეგზავნათ; მოკავშირე ქასქებთან დადებულ ზოგიერთ ხელშეკრულებაში გარკვეული ადგილი ეკავა საკითხს ლტოლვილთა (გაქცეულთა) შესახებ. თუკი ვინმე ხეთების მეფეს შეურაცხყოფდა, ხოლო შემდეგ მოკავშირე ქასქას ქვეყანაში როგორც ლტოლვილი გაიქცეოდა, ქასქებს იგი უნდა შეეპყროთ და უკან დაებრუნებინათ. საინტერესო ცნობებს შეიცავს არნუვანდა III-ის მიერ ქასქებთან დადებული ხელშეკრულებაც, სადაც საუბარია ქასქების მიერ დამხმარე რაზმების რაოდენობის შესახებ: „ქანუ[...] და მასთან ერთად 190 მეომარი, კაცები [რომელიდაც დასახლებისა] საუსქა []და მასთან ერთად 216 მეომარი, კაცები; ნანაცითი, (რომელიც არის) ფიქურიალი(?), კაცი ისხუფითადან და მასთან ერთად 5 კაცი“. რაც შეეხება მკაცრ სანქციებს, ეს ნათლად ჩანს ხათუსილი III-ის ხელშეკრულებიდან: შეიარაღებული ქვეითი ან ეტლოსანი ქასქელი ქ. თილიურაში არ უნდა შესულიყო, თუ ქასქელი თილიურაში ქალს ითხოვდა, მათ ქალაქი უნდა დაეტოვებინათ, თუკი ამ ქალაქში ქასქელი ღამეს გაათევდა და ეს ცნობილი გახდებოდა, იგი დიღეგში უნდა ჩაეგდოთ, შემდეგ კი დაეჯარიმებინათ ხარებითა და ცხვრებით, თუ იგი რაიმე დანაშაულს ჩაიდენდა ან ბოროტ სიტყვას

წარმოთქვამდა, ასეთი ქასქელი უნდა მოესპოთ. თილიურას მეზობელ ქასქებში, საგარაუდოდ, გავრცელებული უნდა ყოფილიყო რაღაც ავადმყოფობა, რისგანაც თავი უნდა დაეცვათ თილიურელებს [7, 73-88]. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი დოკუმენტია მურსილი II-ის მიერ ამურუს მმართველ დუფი-თეშუბთან დადებული ხელშეკრულება, რომელიც მიზნად ჩრდილოეთ სირიაში ხეთების პოზიციების განმტკიცებას ისახავდა. იგი ე. წ. „ვასალურ“ ხელშეკრულებათა კატეგორიას განეკუთვნება და პირდაპირ მიუთითებს დეპორტირებულებთან დაკავაშირებული პრობლემური საკითხების მოგვარების იქ არსებულ სისტემაზე: „თუკი რომელიმე ქვეყნის მცხოვრები ანდა ლტოლვილი ადგება და ხათის ქვეყნისაკენ გამოიწვევს და შენს ქვეყანაზე გამოივლის, იგი შენ უვნებლად სწორ გზაზე დააყენე, ხათის ქვეყნისკენ გზა უჩვენე და მას კარგი სიტყვები უთხარი. სხვაგან კი არსად არ გაგზავნო. მაგრამ თუკი შენ მათ (სწორ) გზაზე არ დააყენებ და მათ ხათის ქვეყნის გზას არ მიუთითებ, შენ (ამით) ფიცს დაარღვევ... შემდგომში თუკი ლტოლვილი [შენს ქვეყანაში] მოვა, თუკი შენ მოისურვებ, რაიმე მას წაართვა, (ამის შესახებ) ხათის მეფეს დაეკითხე... შემდგომში თუკი ლტოლვილი [შენს ქვეყანაში] მოვა, შეიპყრე იგი...“ მომდევნო ტექსტი დაზიანებულია და ხელშეკრულება მთავრდება „ათასი ღვთაების“ მოხმობით და კრულის ტრადიციული ფორმულით: „ღვთაება ქულითა, ხათის ზაბაბა, მთანი, მდინარენი, დიდი ზღვა, ცა, და დედამიწა, ქარი ღრუბლები... იყვნენ ამ ფიცის მოწმენი. დაე დუფი-თეშუბი თავისი თავითურთ, მეუღლითურთ, შვილითურთ... ამ ფიცმა გაანადგუროს!“ [6, 201]

სახელმწიფოს უსაფრთხოების დაცვის ერთ-ერთ მეთოდს, ქვეყნიდან არასანდო ელემენტების გაძევებაც წარმოადგენდა. ზემოთ მოხსენიებული აზითავათას წარწერაში საზგასმითაა აღნიშნული, რომ მან დაამხო „თვითდაჯერებულნი და ბოროტნი, ქვეყანაში რომ იყვნენ. გავაძევე ისინი ქვეყნიდან...“ [12, 110].

ძველი ახლოაღმოსავლეთის ქვეყნების მეფეებს სრულად ჰქონდათ გაცნობიერებული, თუ რა საფრთხის შემცველი იყო ქვეყანაში გავრცელებული სხვადასხვა სახის ეპიდემია. აღნიშნულის კონტექსტში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ხეთების მეფე მურსილი II-ის (ძვ. წ. 1318-1290 წწ.) საკმაოდ კარგად ცნობილი ჰიმნი და ლოცვა არინას მზის ღვთაებისადმი, რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, ხეთების სამეფოზე თავსდატეხილი უბედურების – შავი ჭირისაგან „დაცვის“ მიზნითაა შედგენილი. საკმაოდ შთამბეჭდავია ამ

ტექსტის ცალკეული პასაჟები. მურსილი II მუქ ფერებში გვიხატავს ქვეყანაში შავი ჭირის შედეგად შექმნილ სიტუაციას: „ღვთაებებო, ეს რა ჩაიდინეთ? შავი ჭირი გაავრცელეთ და მთელი ხათის ქვეყანა ამოწყდა! ამის შედეგად აღარავის შეუძლია თქვენთვის შესაწირი პურისა და ღვინის მორთმევა. გლეხები, რომლებიც ღვთაებათა მინდვრებსა და ყანებს ამუშავებდნენ, ამოწყდნენ. ველარავინ იღებს მოსავალს. მეწისქვილე ქალები, რომლებიც ღვთაებებისათვის „სქელ“ პურებს აცხობდნენ ხოლმე, ისინიც ამოწყდნენ. ... ხარების და ცხვრების მწყემსებიც ამოწყდნენ, მათ მიატოვეს ბოსლები (და) გომურები” [9, 86]. ლოცვისა და ჰიმნის დასკვნით ნაწილში მეფე არინას მზის ღვთაებას ვედრების სიტყვებით მიმართავს: „არინას მზის ქაღმერთო, შენ ამისთვის მოგიხმობთ!... გაჭირვებულმა [დაე კვლავ იცოცხლოს!] [მურსილი – მეფეს და] ხათის ქვეყანას [სიკეთე] მოუვლინე!... სიცოცხლე, ჯანმრთე[ლობა, ძალა], მომავალში [სიხარული] და [დღეგრძე]ლობა უბოძე!” [9, 88]. განსაკუთრებით საინტერესო ისაა, რომ ამავე ლოცვაში მურსილი II არინას მზის ღვთაებას არა მხოლოდ თავისი ქვეყნის გადარჩენას შესთხოვს შავი ჭირისაგან, არამედ მის სამეფოსთან დაპირისპირებულ ქვეყნებში ანალოგიური უბედურების დატრიალებას: „თქვენ, ღვთაებებო, კვლავ შეიწყალეთ ხათის ქვეყანა, რომელსაც, ერთის მხრივ, შავი ჭირი დაეუფლა და, მეორეს მხრივ, მტერმა შეაეწროვა. გარშემო თანასწორი ქვეყნები – მათ შორის მითანი და არცავა... ისინი ღვთაებებს აღარ ემსახურებიან და ფიცს არღვევენ. ისინი ტაძრების გაძარცვას ცდილობენ. უკვე ეს უნდა გახდეს ღვთაებათათვის შურისგების (მიზეზი). შავი ჭირი, შუღლი, შიმშილი და დამღუპველი გვაღვა გაავრცელეთ მითანის და არცავას ქვეყნებში, დოვლათიან და შფოთისთავ ქვეყნებში! ხათის ქვეყანა კი ჯანგაცლილია. იხსენით ეს ჯანგაცლილი (ქვეყანა), აყვავებულ (ქვეყანას) კი ქედი მოახრევეინეთ! ხათის ქვეყნის კუთვნილმა ქვეყნებმა – ქასქამ, ღორების მწყემსები და მთელავეები რომ იყვნენ, არავანამ, ქალასმამ, ლუკამ (და) ფითასამ, ხარკის გადახდაზე უარი თქვეს და ხათის ქვეყანაზე თავდასხმა კვლავ დააპირეს. ... დაე, ეს არინას მზის ქაღმერთის შურისძიების (მიზეზი) გახდეს! [9, 87].

კვლევა-ძიების პროცესში ისიც გაირკვა, რომ ძველი ახლოაღმოსავლეთის ქვეყნების უსაფრთხოების დაცვის მიზნით პროვინციებადქცეულ დაპყრობილ ქვეყნებში პირველ პირებად არა დომინანტი ეთნოსის წარმომადგენელს, არამედ ირანის მეფესთან ახლო ნათესაურ ურთიერთობაში მყოფ პირებს ნიშნავდნენ. ამ

ასპექტით საყურადღებო ცნობები ჰეროდოტეს (ძვ. წ. V ს.) და ძველბერძენ სხვა ავტორთა თხზულებებშიც შემოგვინახა.

ირანში აქემენიდური დინასტიის დამფუძნებლის დარიოს I-ის ბეჰისტუნის ცნობილი წარწერისგან განსხვავებით, სადაც მის მიერ დაპყრობილი 23 ქვეყნის ჩამონათვალს ვხვდებით, მაგრამ ამ ქვეყნების პირველ პირთა შესახებ ინფორმაცია არ სახელდება [13,358-363], ჰეროდოტეს „ისტორიის“ მოწმობით, ყველა დაპყრობილ ქვეყანაში პირველ პირებად ქვეყნის ცენტრიდან გამოგზავნილი, მეფესთან დაახლოებული, წარმოშობით სპარსელი მოხელეები იდგნენ. ასე მაგალითად, „სპარსელები... მოიყვანა მათმა გამგებელმა ოტანესმა, რომელიც ქსერქსესის მეუღლის, ამესტრისის მამა იყო... მიდიელებს გამგებლად ჰყავდათ ტიგრანესი, აქადმენიდი... კისიელებს განაგებდა ანაფესი, ოტანესის ძე, ხოლო წინამძღოლად ჰყავდათ მეგაპანოსი, შემდეგ ბაბილონის მეურვე... ქალდეები, განაგებდა მათ ოტასპესი არტაქაფესის ძე... ბაქტრიებსა და საკებს განაგებდა ჰისტასპესი, შვილი დარიოსისა და კიროსის ასულის ატოსასი... ინდოელებს უფროსად ფარნაძათრეს არტაბატესის ძე იყო დაყენებული... პართებსა და ხორასმიებს არტაბადოსი, ფარნაკესის ძე, სოგდებს – აძანესი, არტაფოსის ძე, განდარიებსა და დადიკებს – არტიფოსი, არტაბანესის ძე განაგებდნენ... კასპიებს წინამძღოლად ჰყავდათ არიომარდოსი, არტიფოსის ძმა. სარანგებს განაგებდა ფერენდატეს მეგაბადოსის ძე. აქტიებს გამგებლად ჰყავდათ არტაინტეს ითამიტრესის ძე. უტიებსა და მიკებს – არსამენესი, დარიოსის ძე, ხოლო პარიკანიებს – სირომიტრეს ოფობადოსის ძე. არაბებსა და ეთიოპებს განაგებდა არსამესი, დარიოსისა და არტისტონეს (კიროსის ასულის) შვილი... ლიბიელებს გამგებლად ჰყავდათ მასაგეს ოარიძოსის ძე... პაფლაგონელებსა და მატეენებს დოტოსი განაგებდა, მეგასიდროსის ძე, ხოლო მარიანდინებს, ლიგიებსა და სირიელებს – გობრიესი, დარიოსისა და არტისტონეს შვილი... ფრიგიელებს მართავდა არტოქმესი, რომელსაც დარიოსის ასული ჰყავდა ცოლად... ლიდიელებსა და მისიელებს განაგებდა არტაფრენესი, შვილი იმ არტაფრენესისა, რომელიც მარათონში შეიჭრა დატისთან ერთად. აზიელ თრაკიელებს განაგებდა ბასაკესი, არტაბანოსის ძე... ხალიბებს... კაბელ-მეფონებს, მილიებს... ყველა ამათ განაგებდა ბადრესი, ჰისტანესის ძე... მოსხებსა და ტიბარენებს – არიომარდოსი, რომელიც დარიოსის და პარმისის შვილი იყო, მაკრონებსა და მოსინოეკებს განაგებდა არტაიკტესი, მარებსა და კოლხებს

განაგებდა ფარანდატეს ტეასპისის ძე... აღაროდრელებსა და სასპედრებს განაგებდა მასისტიოსი სირომიტრესის ძე” (Herodotus, VII,61-80) [14,431-435].

ჩვენს მიერ მოძიებული ძველახლოაღმოსავლური, სხვადასხვაენოვან წერილობით ძეგლებში დამოწმებული მონაცემები, რომელთაც სისრულის პრეტენზია არ გააჩნია, საშუალებას გვაძლევს ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ფაქტობრივად, პირველად დასმული პრობლემის ძველახლოაღმოსავლური სახელმწიფოების უსაფრთხოების დაცვის მოდელის რეკონსტრუქციაში გარკვეული წვლილი შეიტანოს.

მიგვაჩნია, რომ საკვლევი პრობლემა აქტუალური და მნიშვნელოვანი არა მხოლოდ ძველახლოაღმოსავლური სახელმწიფოების ისტორიის, არამედ მსოფლიოში დღეს მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების თვალსაზრისითაცაა.

2012.

წყაროები და ლიტერატურა

1. ასტახიშვილი ე., საქალაქო დასახლებათა ტიპები ძველ წინა აზიაში, ბიბლიური და არქეოლოგიური კვლევის ამერიკულ-ქართული ინსტიტუტის ბიულეტენი, №4-5, კორნუელის უნივერსიტეტი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2006-7.
2. ბახსოლიანი ნ., ურარტუს ქალაქები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები IV, ბათუმი, 2009.
3. ბახსოლიანი ნ., დიდი კაპადოკია ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 2008.
4. გიორგაძე გრ., ათასი ღვთაების ქვეყანა, თბილისი, 1988.
5. გიორგაძე გრ., თელიფინუს ტექსტი, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990.
6. გიორგაძე გრ., მურსილი II-ის ხელშეკრულება ამურუს მმართველ დუფითეშუფთან, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990.
7. გიორგაძე გრ., ხეთური და ასურული ლურსმული ტექსტების ქასქების (ქაშქების) და აბეშლაელების ეთნიკური წარმომავლობისათვის, ახალციხე, 2000.

8. მელიქიშვილი გ. ურარტული წყაროები, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990.
9. ტატიშვილი ი., ხეთური რელიგია, თბილისი, 2001.
10. ღამბაშიძე მ., ხეთური ანაღისტიკა (სამეფო დღიურები), ნაწილი I, თბილისი, 2006.
11. ხაზარაძე ნ., აღმოსავლეთ მცირე აზიის ეთნიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 1978.
12. ხაზარაძე ნ., ლუვიური იეროგლიფების სამყაროში, თბილისი, 2006.
13. ხაზარაძე ნ., ბახსოლიანი ნ., ძველი სპარსული ლურსმული წარწერების Katpatuka, კრებულში: დავით კაციტაძე 80, კავკასიისა და აღმოსავლეთის კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2009, გვ. 358-370, 424-425; აგრეთვე, Kent R. G., Old Persian, Grammar, Texts, Lexikon, New Haven, Connecticut, 1953.
14. ჰეროდოტე, ისტორია, II, თბილისი, 1976. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა.
15. Арутюнян Н. В. Корпус Урартских Клинообразных Надписей, Ереван, 2001.
16. Иванчик А. И. Киммерийцы, Москва, 1996.

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

ON THE RECONSTRUCTION OF THE MODEL OF PROTECTION OF STATE SECURITY OF THE ANCIENT NEAR EAST

The care for the protection of state security by authorities is universal in time and space. Comparison and analysis of written monuments of the Ancient Near East of the 2nd-1st millennia BC (Hittite, Hurrian, Assyrian-Babylonian, Hieroglyphic-Luwian, Urartian, Greek) show that the measures taken in this regard are stereotyped. First of all, attention was paid to the protection of the borders of states, capitals, major settlements and religious centres. For this purpose, the authorities constructed fortresses of strategic importance. As a rule, representatives of the dominant ethnic group of the country served these constructions of military purpose.

The authors attach no less importance to the reconnaissance service, the representatives of which worked actively on the border line: on the territory of neighboring countries they collected information and promptly passed it to the centre through special channels.

In order to protect the country security, traditional practice of resettling persons (women, men, children) taken prisoner during military operations to central regions of the country took place. This allowed the state to keep the conquered population under constant control, in addition, to use it as workforce and servants as well, and, what is the most important, to accelerate the process of its de-ethnization.

The authors paid attention to one more aspect of protection of the state security, in particular, deportation of the local population from one less protected border zone to another already developed border region, or its expulsion from the country altogether.

In the context of the materials obtained by the authors it has become clear that diplomatic treaties concluded with neighbouring countries also facilitated protection of the security of the country. These treaties regulated rules of movement of refugees from a foreign country.

The results of the conducted research lead the authors to the conclusion that the problem under study is relevant and important not only from the viewpoint of the history of states of the Ancient Near East, but the political processes going on in the world at present as well.

მზის ღვთაება და მეფე

ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში მრავალგზის მოხსენიებული მზის ღვთაება (DUTU), რომელიც მზის აღმნიშვნელი ხათური Eštan-იდან მომდინარე Ištu-დ იწოდება [1, 684; 2, 116], სხვადასხვა ეპითეტებითაა შემკული: ცისა (nepišaš/AN-ŠAME), მიწისა (taknaš/KI-ER-SETIM), წყლისა (ME/wetene)... ხეთებისათვის ლოკალური საკულტო ცენტრების მზის ღვთაების ისეთი ზედწოდებებიცაა ცნობილი, როგორიცაა: ქალაქ არინას მზის ღვთაება (DUTU URU Arina), ქათაფას მზის ღვთაება (DUTU URU Katapa), შამუხას მზის ღვთაება (DUTU URU Šamuha), ციფალანთას მზის ღვთაება (DUTU URU Zipalanta) და ა. შ. ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში მზე უმთავრესად ხეთების პანთეონის უზენაეს ქალღვთაებადაა წარმოდგენილი. მისი ეპითეტებია: დედა (AMA, anna-), ქალბატონი (GAŠAN), დედოფალი (MUNUS.LUGAL), ღმერთების მზე (DINGIRmeš-nan DUTU). მზე არაერთგზის მამრი ღვთაების რანგშიც გვევლინება. ამ შემთხვევაში მას მამის (atta-), ბატონის (EN/BEL/išha-), მეფის (LUGAL/haššu-), მწყემსის (LUSIPA(UDU)/weštara-), ძის (DUMU) ტერმინებით მოიხსენიებენ. ხეთურ ტექსტებში მზის მამრი ღვთაება ცასთანაა დაკავშირებული, ხოლო მიწა მდებარე ღვთაებასთან. საზოგადოების სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, ისევე როგორც სხვა არაერთ რელიგიაში, ხეთურშიც, მიწის ქალღვთაების – ღმერთების დედის, დედამიწის, დიდი დედის – ასტრალიზაციის შედეგად იგი მზესთან ასოცირებული აღმოჩნდა და „პერსონიფიცირებულ იქნა ამომავალ და მიწაში ჩამავალ მზესთან“. მიწისა და ცის ღვთაებათა იპოსტასების გაერთიანებამ მზის ქალღვთაებას სამყაროს კოსმოსის უზენაესი მანათობლის სახელი დაუმკვიდრა [3, 123-9; 4, 109-120; 5, 160 და შმდ].

ზემოაღნიშნულის საილუსტრაციოდ ხეთური ლურსმული ტექსტებიდან რამდენიმე ამონარიდის მოხმობით შემოვიფარგლებით*.

ხეთების პანთეონში მზის, როგორც მამრი, ასევე მდებარე ღვთაების განსაკუთრებით გამორჩეულ სტატუსზე მითითებებს, არაერთ ხეთურ ლურსმულ ტექსტში ვადასტურებთ.

* საკვლევი საკითხისათვის საყურადღებო ტექსტების ციტირებისას გ. გიორგაძის, ნ. ბენდუქიძის, ი. ტატიშვილის და მ. ლამბაშიძის მიერ შესრულებული ხეთური ლურსმული წერილობითი ძეგლების ქართული თარგმანები გამოვიყენეთ.

მზის ერთ-ერთ საგალობელში, რომელიც ქანთუცილის (ძვ. წ. XIVს.) სახელითაა შედგენილი, ვკითხულობთ: „ღვთაებათა შორის მხოლოდ შენ ხარ ტახტის ღირსი გმირი, მზე სახიერო! შენ აწესებ ღმერთთათვის წესებს. გადასულ ღმერთთაც მხოლოდ შენ ერთი განუსაზღვრავ წილს... თუ სიტყვას ეტყვი, ჰოი, მზეო, ღმერთნი მუხლმოდრეკით ლოცულობენ შენზე“. კიდევ უფრო შთამბეჭდავია ქ. არინას მზის ქაღვთაებისადმი აღვლენილი მურსილი II-ის (ძვ. წ. XIVს.) ლოცვა და ჰიმნი. მეფე ბრძანებს: „შენ, არინას მზის ქაღვთართო, დაფასებული ღვთაება ხარ. // მხოლოდ ხათის ქვეყანაში გაქვს ტაძრები, (ქვისაგან) მკვიდრად ნაგები... მხოლოდ ხათის ქვეყანაში გაქვს წმინდა ტაძრები, ვერცხლითა და ოქროთი // შემკული. არც ერთ სხვა ქვეყანაში // (ასეთი ტაძრები) არ გაგაჩნია. ვერცხლის, ოქროსა (და) ძვირფასი ქვებისაგან (დამზადებული) თასები, რიტონები მხოლოდ ხათის ქვეყანაში (გაქვს). // დღესასწაულებს – ყოველთვიურს, ყოველწლიურს, // ზამთრის, შემოდგომის, გაზაფხულის დღესასწაულებს, // სისხლიან მოხმობის რიტუალებს მხოლოდ ხათის ქვეყანაში გისრულებენ. // შენი – მზის ქაღვთართის, ღვთაებრიობა მხოლოდ ხათის ქვეყანაში(ა) დაფასებული... ღვთაებებს შორის // მხოლოდ შენ (ხარ), არინას მზის ქაღვთართო დაფასებული (და) დიდი. // არინას მზის ქაღვთართო, სხვა ღვთაება შენზე // უფრო დაფასებული და დიდი არ არსებობს...“ ერთ-ერთი ხათურ-ხეთური ბილინგვა (CTH 733,Nr. 112 II 10-13; 113 II 20-23) გვამცნობს: „...ქურუმი ასე ამბობს: „შეგვიწყაღე, მზის ღვთაებავ! მოკვდავთ შორის შენ მზის ღვთაება ხარ, ღმერთებს შორის კი – ბრწყინვალე / სინათლე (ხარ), ღვთაება (და) დედოფალი (ხარ) შენ“. დაახლოებით იგივე შინაარსისაა ხეთური სხვა ტექსტის (CTH 733,Nr.III 21-24) შემდეგი პასაჟი: „როდესაც ადამიანი ქაშქათში ხუვასი-სტელასთან მზის ღვთაებას თაყვანს სცემს, ქურუმი ამბობს: „შეგვიწყაღე ქაშქათის მზის ღვთაებავ, მოკვდავთა შორის შენ ქაშქათის მზის ღვთაება ხარ, ღმერთებს შორის შენ ქაშქათის მზის ღვთაება ხარ, ღმერთებს შორის კი – leliyah – (ხარ), ღვთაება და დედოფალი (ხარ) შენ" და ა. შ.

როგორც აღინიშნა, ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში მზის ღვთაება ხშირად ცასთან, მიწასთან, ზღვასთან, მდინარესთან, მთასთან ორგანულ კავშირშია წარმოდგენილი. ქანთუცილის, ზემოთ უკვე მოხსენიებულ საგალობელში უხენაესი მნათობის ადგილსამყოფელი ცაზეა ლოკალიზებული. საგალობლის ავტორის თვალსაზრისით, ციური კოშკის კარი მხოლოდ მზის ღვთაებისთვისაა ღია. ცაზე

და ქვეყნის (სამყაროს) ოთხ მხარეში ოთხცხენშებმული ეტლით იგი, სოლარული სხვა ღვთაებების (მაგალითად, ძველბერძნული ჰელიოსის, ან ინდოარიული ღვთაებების – ვარუნას, ინდრას, ვატას...) მსგავსად, გადაადგილდება. იქვე ნათქვამია: „...იქ, სადაც მიწა და ცაა, სხივნიელო, მზეო, შენ ხარ მხოლოდ გამოდიხარ ცის სიმრავლიდან, ბრწყინვალევე, მარტოოდენ შენ! ცათა მეუფენი შენს წინაშე თავებს იდრეკენ და მიწის ღმერთნიც შენ გმონებენ...“ ამავე ტექსტში ისცაა ხაზგასმული, რომ მზის ღვთაება „ბნელი ქვეყნის“ (ქვესკნელის) მამამთავარიცაა. გამთენიას იგი ცად ამალღდება და ზემო და ქვემო ქვეყნებს სრულად გააცისკროვნებს“. ქალაქ არინას მზის ქალღმერთისადმი მიძღვნილ მურსილი II-ის ჰიმნშიც ასეთ სიტყვებს ვხვდებით: „...ცის ჭიშკარს მხოლოდ შენთვის ხსნიან ხოლმე // და ჭიშკრებში მხოლოდ შენ, (ღვთაებათა შორის) დამკვიდრებულო // [ქალაქ არინას მზის ქალღმერთო,] გაივლი“. ამინდის ღვთაება ფიხასასისადმი ლოცვისას, მუვათალი (ძვ. წ. XIIIს.) მზეს შემდეგი სიტყვებით მიმართავს: „...შენ, ცის მზის ღვთაებავე, ზღვიდან ამოდიხარ, და ცად // ამალღდები. ცის მზის ღვთაებავე, ჩემო უფალო, დღეს // ღვთაებები გააჩერე. ღვთაებებს, რომლებსაც ჩემი ენით მოუუხმობ // დღეს, და თავის გასამართლებლად მივმართავ, (მიმართე შენც) და მოუხმე მათ, ცის მზის ღვთაებავე, ციდან (და) მიწიდან, // მთებიდან (და) მდინარეებიდან, მათი ტაძრებიდან და მათი ტახტრევენებიდან...“ და იქვე: „ცის მზის ღვთაებავე, არინას მზის ღვთაება, არინას ამინდის ღვთაება, მეცულა, // ხულა, ცინდუხია, მამრი ღვთაებები, ქალღმერთები, მთები // (და) მდინარეები არინასი, ამინდის ღვთაება ხსნისა, ამინდის ღვთაება სიცოცხლისა“. CTH 376 E. 14-7-ში მზის ღვთაებაზე ნათქვამია: „სადაც არ უნდა (იმყოფებოდეს) სათაყვანები არინას მზის ქალღმერთი – ცაში, (სხვა) ღვთაებებს შორის, ზღვაში, მთებში ან [ქვესკნელში?], საიდანაც ის ბრუნდება ხოლმე“. ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში შემდეგი სტრიქონებიც მოწმდება: „...არინას მზის ქალღმერთო ... ცისა და მიწის სამეფოს მხოლოდ შენ სწყალობ“... „ცისა და მიწის გარემომცველი // სინათლე მხოლოდ შენ (ხარ), არინას მზის ქალღმერთო“, „მიწა-ქალიშვილი მზისა“ ან „დედამიწის ქალიშვილი –მზე“ (^{MUNUS}Daganzipaš DUMU. MUNUS ^DUTU).

ხეთურ ლურსმულ, ხეთურ და გვიანხეთურ იეროგლიფურ-ლუვიური წერილობითი წყაროების მონაცემთა კონტექსტში მზის ღვთაება არა მხოლოდ ცასა და მიწას (ზესკნელსა და ქვესკნელს) განაგებს და აწესრიგებს, არამედ იმ

სიერცესაც (შუასკნელს), რომელიც „ადამიანთა მოდგმისა და მცენარე-ცხოველთა მიერაა ათვისებული“.

ხეთურ ლურსმულ წერილობით ძეგლებში აღნიშნულია, რომ მზის ღვთაება ადამიანზე ზრუნავს („ბოროტის მქნელსა და ღვარძლიანს ღირს სასჯელს მიუზღვი, მზეო! მზეო, პურსა და ლუდს შენს სამსხვერპლოზე მარად შემოგწირავს ის, მზეო, შენი მორჩილი მონა-ადამიანი დაიცავ შენ!“, ან „ლოცვას მხოლოდ შენ შეისმენ. // მხოლოდ შენ (ხარ), არინას მზის ქალღმერთო, კეთილმოსურნე ღვთაება // მხოლოდ შენ (ხარ) მოწყალე. მართალი ადამიანი მხოლოდ შენთვის, არინას მზის ქალღმერთისათვის (არის) საყვარელი. // მას მხოლოდ შენ, არინას მზის ქალღმერთო, განადიდებ, ობლებს მფარველობს („მფარველობ ობლებს, როგორც ღვიძლი და მისაგებელს შენ ერთი მიაგებ ობოლთ, ტვირთმძიმეთ!“), ქვეყნის ფაუნას უფრთხილდება („შენ ჩვენს ზემოთ ხარ, მზეო, სამართალს ქმნი ძაღლსა და ღორზე, ტყის ნადირზე“). ნიშანდობლივია, რომ ხეთების სამეფოში შავი ჭირის მძვინვარების დროს განადგურებული და გავერანებული მინდვრების, ბაღების, მდელოების აღორძინებას მურსილი II მაინცადამაინც არინას მზის ღვთაებას შესთხოვს. ხეთების სამეფოსათვის მოვლენილი ამ დიდი უბედურების ინიციატორების დასჯასაც მეფე არინას მზის ქალღვთაებისაგან ელის.

ადამიანთა სამყაროსთან (შუა სკნელთან) მზის ღვთაების მიმართების საკითხის თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საყურადღებო მაინც ისაა, რომ ჯერ კიდევ ხეთების სამეფომდელ ხანაში მზის ღვთაება მეფესთან, მეფის ინსტიტუტთან, ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებასთან საკმაოდ მჭიდროდ დაკავშირებული აღმოჩნდა [10, 32-33]. ამ მხრივ, საგულისხმოა, რომ ძვ. წ. XVIII საუკუნის შუა წლების ანატოლიის ისტორიის ამსახველი ე. წ. „ანიტას ტექსტის“ ავტორი, ქალაქ ნესასთან დაპირისპირებული ქუსარას მეფე ანითა, ქალაქ ნესაზე და ამბოხებულ სხვა ქვეყნებზე გამარჯვებას ცის ღვთაება ტაროსთან ერთად მზის ქალღვთაებასაც უმადლის („ხოლო ფით]ხანას, მამაჩემის შემდეგ, იმავე წელს ამბოხება დავამხე; მზის ქალღმერთის (შემწეობით), ქვემოთ ჩამოთვლილი ქვეყნები, რომლებიც აღდგნენ, სწორედ ისინი [ყველა დავამხე]“.

ხეთების სამეფოს არსებობის მთელ მანძილზე, წერილობით წყაროებში არაერთგზისაა მითითებული, რომ სამეფო უზენაესი ღვთაების მიერაა ბოძებული. ხშირადაა ხაზგასმული ის გარემოება, რომ მეფეს წინ მზის ღვთაება მიუძღვის, მეფე მზის კარნახით მოქმედებს: მართავს ქვეყანას და ხალხს, იბრძვის სამეფოს

საზღვრების გასაზრცობად ან დასაცავად, ურჩი მეზობლების დასასჯელად, იღწვის სხვა ქვეყნებთან დიპლომატიური ურთიერთობების დასამყარებლად, ეწევა ფართო აღმშენებლობით და საქველმოქმედო მოღვაწეობას და ა. შ.

ხეთების ძველი სამეფოს პირველი მეფე ხათუსილი I (ძვ. წ.1650-1620 წწ.) თავის „ანალებში“ სიამაყით აღნიშნავს, რომ ქალაქ არინას ქალღვთაება მისი ქალბატონია, ხოლო თავად მეფე მზის ქალღვთაების რჩეული. მეფის მონათხრობით, მზის ქალღვთაება ბრძოლებში მას წინ მიუძღოდა. ამ ღვთაების „ხელის აწევის“ წყალობით მეფეს ქ. აღხა გაუნადგურებია. სხვადასხვა ქვეყანაზე გამარჯვებისათვის მადლობის ნიშნად, ხეთების მეფეს ქ. არინას მზის ქალღვთაებისათვის ომის დროს ნადავლის სახით მოპოვებული მდიდარი შესაწირავები მიურთმევია (მაგალითად, „...ოქროს ერთი ტაბლა, ვერცხლის სამი ტაბლა [...] ვერცხლისა, ოქროს ერთი სავარძელი, კარგი ოქროსი, ოქროს ერთი მადნანუ-ეტი, ორი [...] მოოქროვილი, (ეს ყველაფერი) ქ. ხასუდან ქ. არინას მზის ღვთაებას მივუტანე“, ან „ქ. ციფასნა გავანადგურე, მისი ღვთაებანი ხელთ ვიგდე და ქ. არინას მზის ღვთაებას მივუტანე“, ან „ერთი მადნანუ-ეტი, ერთი ვერცხლის ირემი, ერთი ოქროს ტაბლა, ერთი ვერცხლის ტაბლა, ხახას ღვთაებანი, ერთი ვერცხლის ხარი, ერთი მოოქროვილი გემი. მე, დიდმა მეფემ, თაბარნამ, ხელთ ვიგდე. მათ მონა-ქალებს ხელები დოლაბის ქვიდან ავადებინე და ისინი სახანისა და ლუცისაგან გავათავისუფლე. გავუხსენი ჯაჭვები და ისინი ქ. არინას ქალღვთაებას, ჩემს ქალბატონს დაუბრუნე...“). ქ. არინას მზის ღვთაებასთან განსაკუთრებული სიახლოვის საილუსტრაციოდ მეფეს საკუთარი ქანდაკება ქ. არინას მზის ქალღვთაების მახლობლად განუთავსებია: „მაშინ ოქროსგან ჩემი ქანდაკება ჩამოვასხმევინე და ჩემი ქალბატონის ქ. არინას ღვთაების ახლოს დავადგმევინე, ხოლო გალავანი მთლიანად ვერცხლით მოვარაყებინე“ – აცხადებს მეფე [11, 187].

თუთხალია I/II (ძვ. წ. 1460-1420 წწ.) მისი სამეფოს მტრებზე (მცირე აზიის ქალაქების ანტიხეთურ კოალიციაზე, ქასქებზე) გამარჯვებებს სხვადასხვა ღვთაებებს და, პირველ რიგში, ქ. არინას მზის ქალღვთაებას მიაწერს. მეფე გვამცნობს: „(მტრებმა – ნ. ხ.) ... თავ[იან]თი ლაშქარი გააერთიანეს და მათმა [...] ჩემი ლაშქრის წინააღმდეგ დაიძრნენ. მაგრამ [მე], თუთხალიამ ღამით წავიყვანე ჩემი ლაშქარი და მტრის ბანაკს გარს შემოვერტყე და ღვთაებებმა გადმომცეს მე ისინი (ქალაქები): ქ. არინას მზის ქალღვთაებამ, ამინდის ღვთაებამ, ლელვანიმ და

მე დავამარცხე მტრის ლაშქარი". და იქვე: „ქასქების მთელი ქვეყანა აღ[მიდგა] და ქ. თივარაში ბანაკი დასცა (და) ბანაკის უკან ტყე დაიკავა, მას წინ მდინა[რეც ჩამოუდის]. ხოლო მე, თუთხალია, დიდი მეფე, [წაველი] შევებრძოლე მათ და ღვთაებებმა მომცეს იგი, ქ. არინას] მზის ქალღვთაებამ, ხათის მფარველმა ღვთაებამ, ზაბაბამ, იშთარმა, მთვარის ღვთაებამ, ლელვანიმ, და დავამარცხე ქასქას ლაშქარი".

მურსილი II-ის მიერ შედგენილი სუფილულიუმა I-ის (ძვ. წ. 1365-1340წწ.) „საქმენის" ფრაგმენტების თანახმად, ამ მეფის მრავალრიცხოვანი ლაშქრობის დროს მას თან „ღვთაებები ახლდნენ", რომლებიც ქვეყნებისა და ქალაქების დამორჩილებაში „დიდ დახმარებას უწევდნენ". ღვთაებათა ჩამონათვალში, პირველ ადგილზე კვლავ ქ. არინას ქალღვთაებაა მოხსენიებული.

მურსილი II-ის (ძვ. წ. XIV ს.) „ათწლიან ანალებში" აშკარადაა ხაზგასმული ქ. არინას მზის ქალღვთაებასთან და სხვა ღვთაებებთან მეფის მჭიდრო კავშირი, მეფის ნამოღვაწარში ღვთაებათა მიერ შეტანილი წვლილი. ამ წერილობით წყაროში სხვადასხვა სამხედრო ოპერაციის აღწერისას სულ ცოტა 14-ჯერ ვხვდებით გამოთქმას: „ქ. არინას მზის ქალღვთაება, ჩემი ქალბატონი, ამინდის ღვთაება, ჩემი ბატონი, მეცულა და ყველა ღვთაება მხარში (ან გვერდში – ნ. ხ.) მედგნენ". მაგრამ ამჯერად, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო მაინც უშუალოდ ქ. არინას მზის ქალღვთაებისადმი მურსილი II-ის მიმართვის ის სტრიქონებია, სადაც მეფისა და ქ. არინას მზის ქალღვთაების ურთიერთმიმართება საკმაოდ დამაჯერებლად და შთამბეჭდავადაა წარმოჩენილი. მეფე აცხადებს: „ხოლო, როდესაც მე, მზე, მამაჩემის ტახტზე დაეჯექი, სანამ იმ გარშემო მყოფი ქვეყნების წინააღმდეგ, რომლებმაც ომი გამომიცხადეს, საბრძოლველად გავეწვედი, ჩემი ქალბატონის, ქალაქ არინას მზის ქალღვთაების დადგენილ დღესასწაულებზე ვიზრუნე და ვიზეიმე ისინი. ჩემს ქალბატონს, ქალაქ არინას მზის ქალღვთაებას ხელი აღვუპყარი და შემდეგნაირად მივმართე: „ქალაქ არინას მზის ქალღვთაებავ, ჩემო ქალბატონო! ის გარშემომყოფი ქვეყნები, რომლებმაც შეურაცხყოფა მომაყენეს და პატივი არ მცეს, შენი, ჩემი ქალბატონის, ქალაქ არინას მზის ქალღვთაების მიწებს იტაცებდნენ და კვლავ იგივეს აპირებდნენ. მაშ მოდი, ჩემო ქალბატონო, ქალაქ არინას მზის ქალღვთაებავ ჩემთან და ეს გარშემომყოფი მტრული ქვეყნები ჩემს წინ დაამარცხე!" ხოლო ქალაქ არინას მზის ქალღვთაებამ შეისმინა ჩემი და მოვიდა ჩემთან. მაშინ დავამარცხე, როგორც კი მამაჩემის

ტახტზე ავედი, გარშემო მყოფი მტრული ქვეყნები 10 წელიწადში გავანადგურე ისინი". ქ. არინას მზის ქაღალდობას მურსილი II თავის მომავალ მოღვაწეობასაც ორგანულად უკავშირებს, როდესაც „ათწლიანი ანალების" დასკვნით ნაწილში აცხადებს: „რასაც მე ქალაქ არინას ქაღალდობა, ჩემი ქალბატონი შემდგომში დამიწესებს, იმას დავიწესებ და შევასრულებ".

ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მზის ქაღალდობის აქტიური მონაწილეობის მაგალითს ხაიასას მომავალ მმართველთან, ხუკანასთან და „ხაიასას კაცებთან" სუფილულიუმა I-ის მიერ დადებულ ხელშეკრულების ტექსტშიც ვხვდებით (KBo 19, 44). საყურადღებოა, რომ ამ ოფიციალური დოკუმენტის უფლებამოსილების მოწმეებად მაინცადამაინც ღვთაებები სახელდებიან. „მოწმე" ღვთაებათა საკმაოდ ვრცელ ნუსხაში კი, პირველობა „მზის ღვთაება ცისა, ქ. არინას ქაღალდობა მზისა"-ს ეკუთვნის.

მზის ღვთაებასთან მეფის ინსტიტუტის დამოკიდებულების ხეთური თვალსაზრისის რეკონსტრუქციისათვის საინტერესო მონაცემებს მეფის ხელისუფლების განახლების რიტუალისადმი მიძღვნილ ხეთურ ტექსტებშიც ვპოულობთ (რომელსაც მკვლევართა აზრით, „სასახლის სამშენებლო რიტუალი" მხოლოდ პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ) [12, 40-49]. ამ წერილობით ძეგლში პირდაპირაა გაცხადებული, რომ ქვეყანა სამართავად მეფეს ღვთაებებმა ჩააბარეს: „მე კი, მეფეს ღმერთებმა – მზის და ამინდის ღვთაებებმა ქვეყანა ჩააბარეს და მე, მეფე, ჩემს ქვეყანას და ჩემს სახლს ვიცავ". იგივე ღვთაებებია მოხსენიებული შემდეგ პასაჟებშიც: „მზისა და ამინდის ღვთაებებმა კვლავ იზრუნეს მეფეზე, განუახლეს ძალა, მისი (სიცოცხლის) წლები უსაზღვრო გახადეს". იმავე ტექსტში მეფის წინააღმდეგ ბოროტების პოტენციურ ჩამდენთ იმავე ღვთაებების სახელით ემუქრებიან. ხორბალსა და ქერს ფქვავენ და თან ამბობენ: „(ის), ვინც მეფის წინააღმდეგ ბოროტებას განიზრახავს, დაე, ღვთაებებმა (მზის და ამინდის ღვთაებებმა – ნ. ხ.) მასაც ბოროტება მოუვლინონ და ისიც (ასევე) დაფქვან".

ქ. არინას მზის ქაღალდობას გამორჩეული ადგილი ამინდის ღვთაება ფიხასასისადმი აღვლენილ ზემოთ უკვე მოხსენიებულ მუვათალის ლოცვაშიც უკავია, მიუხედავად იმისა, რომ მეფისავე მოწმობით, იგი ქ. არინას მზის

ღვთაებისა და ხათის ყველა ღვთაების ქურუმად ფინასასიმ დასვა* [3, 76] და უფრო მეტიც, ხათის ქვეყანაში მეფობისთვისაც განამწესა. სხვა ღვთაებებთან შედარებით ქ. არინას მზის ღვთაების უპირატესობა ლოცვის შესავალ ნაწილშივეა აქცენტირებული. მეფე, რომელსაც ღვთაებათა წინაშე თავის მართლება (ცოდვების მონანიება) განუზრახავს, შესაბამისს რიტუალს აღასრულებს. სახურავზე, მზის პირისპირ ლერწმისაგან მოწნულ ორ მაგიდას დგამს, რომელზედაც რიტუალისათვის გამიზნულ „35 სქელ პურს (გამომცხვარს ერთი) თარნა ახალი ფქვილისაგან, // თხელკედლიან (გამჭვირვალე) თასს თაფლით, რომელშიც წმინდა ზეთია (შერეული), ქოთანს, სავსეს ცხიმიანი პურით, ბურღულით // თხელკედლიან (გამჭვირვალე) თასს და 30 დოქ ღვინოს" ათავსებენ. საყურადღებო ისაა, რომ ამ ორი მაგიდიდან, ერთი საკუთრივ არინას მზის ქალღვთაებას ეკუთვნის, ხოლო მეორე არა რომელიმე ერთ მამრ ღვთაებას, არამედ, ზოგადად – მამრ ღვთაებებს. ნიშანდობლივი ისიცაა, რომ სახურავზე ასული მეფე არა ყველა ღვთაების, არამედ მაინცადამაინც ცის მზის ღვთაების წინაშე იხოქებს (CTH 381, §1, 1-9).

და ბოლოს, ხეთური საზოგადოების იერარქიული კიბის უმაღლეს საფეხურზე მზის ღვთაების განსაკუთრებულ სტატუსზე, ზემოაღნიშნულთან ერთად, ისიც მეტყველებს, რომ ძვ. წ. XIV საუკუნიდან ხეთი მეფეების ტიტულატურაში ტერმინებმა: „მზე“, „ჩემი მზე“, „მე, მზემ“ ცენტრალური ადგილი დაიმკვიდრა. ხეთების ახალი სამეფოს დროინდელ ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში ხშირად ვხვდებით ფრაზებს: „ასე (ამბობს) მზე სუფილულიუმა, ხათის ქვეყნის მეფე“; „მე, მზემ, შენ, ხუკანა [წარჩინებული] გაგხადე“; „და შენ, ხუკანა, მხოლოდ მზე დაიცავი საიმედოდ და მხოლოდ მზეს მხარში ამოუდექი“; „ასე (ამბობს) ჩემი მზე მურსილი, დიდი მეფე, მეფე ხათის ქვეყნისა...“; „ხოლო, როდესაც მე, მზე, მამაჩემის ტახტზე დავჯექი“; „...მე კი, მზე დაგიცავ შენ, დუფი-თეშუფ“; „მე, მზემ მის წინააღმდეგ გავილაშქრე“ და ა. შ.

რაც შეეხება მზის ღვთაების დასახელების შემცველ ხეთური და გვიანხეთური ხანის იეროგლიფურ-ლუვიურ წერილობით ძეგლებს, ისინი რაოდენობრივადაც და ინფორმაციულობის თვალსაზრისითაც ხეთურ ლურსმულ ტექსტებს ტოლს ვერ უდებს, მითუმეტეს, რომ გვიანხეთური ხანის სამეფო-სამთავროების (მუშქების ქვეყანა, თაბალი, თუნა, თუხანი, ხილაქუ, ქუე, ქამანუ-

* უფრო დაწვრილებით იხ. ტატიშვილი ი., ზოგიერთი მოსაზრება მეფე მუვათალი II-ის საბეჭდავების შესახებ, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული XI, თბილისი, 2004, გვ. 40-49.

მელიდუ, გურგუმი, ქუმუხი, ქარგამიში...) პანთეონში უზენაესი ღვთაების ადგილი არა მზის მამრ ან მდედრ ღვთაებებს უკავიათ, არამედ ამინდის ღვთაება თარხუნთასს (DEUS TONITRUS), რომელიც შუმერული იშქურის, სემიტური ადადის, ხურიული თეშუბის მსგავსად, ცასთან, სიუხვის მომტან წყლებთან და ნაყოფიერებასთანაა დაკავშირებული [13, 197-209].

მზის ღვთაება ხეთური და გვიანხეთური ხანით დათარიღებულ იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერებში, ისევე როგორც ხეთურ ლურსმულ ტექსტებშიც, ცასთანაა ასოცირებული. ადრეული (ხეთური) ხანის იეროგლიფურ-ლუვიურ წერილობით ძეგლებში, მზის ღვთაებას, როგორც წესი, „მზის ღვთაება ცისა“ (DEUS SOL CAELUM) [14,52] ეწოდება, ხოლო გვიანდელში (გვიანხეთურ ხანაში) - „ცის ღვთაება მზე“ (CAELUM DEUS SOL) [15,24]. იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობით შესრულებულ სამეფო წარწერებში, ისევე როგორც ხეთურ ლურსმულ ტექსტებშიც, ხაზი მზის ღვთაების სხივების ნათებასა და ბრწყინვალებას ესმება.

მზის ფრთოსან დისკოს (ორნამენტურ მოტივს, სამეფო კარტუსს) იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობით შესრულებულ როგორც ხეთურ, ასევე გვიანხეთური ხანის წერილობით ძეგლებზე (საბეჭდავები, ქვაზე ამოკვეთილი რელიეფები, სამეფო წარწერები) ვხვდებით. მაგრამ ძალზე ნიშანდობლივი ისაა, რომ ყარადაღისა და ყიზილდაღის მთიანეთში აღმოჩენილი, ჩვენს მიერ ძვ. წ. X-IX საუკუნეების მიჯნით დათარიღებული იეროგლიფურ-ლუვიური 5 წარწერიდან, რომელიც მუსქას (მუსქების, მუშქების) ქვეყნის მეფე ხართაფუს ეკუთვნის, ოთხს ფრთოსანი დისკო (სამეფო კარტუში) ამშვენებს, მაგრამ, აქედან ორ იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერაზე, მზის ფრთოსანი დისკოს ზემოთ, გვიანხეთური სამეფო-სამთავროთა პანთეონის უზენაესი ღვთაების – თარხუნთასის აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფია განთავსებული [16, 33-37].

სამეფო ტიტულატურაში მზის ღვთაების მოხსენიებას გვიანხეთური ხანის მხოლოდ მსხვილი პოლიტიკური გაერთიანებების პირველი პირების (მეფეების, თარვანასების) სახელით შედგენილ იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერებში ვხვდებით. რამდენიმეგზის მზის ღვთაება სხვა ღვთაებების გვერდით ე. წ. კრუღვის შემცველ კონტექსტებშიც ჩნდება. მიუხედავად ამისა, გვიანხეთური ხანის სამეფო-სამთავროთა პირველი პირების (მეფეების, თარვანასების, მბრძანებლების) იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერების მთავარი მოქმედი პირები მეფე და ღვთაება

თარხუნთასია. ასე, მაგალითად, ყარა-თეფეზე აღმოჩენილი, ძვ. წ. IX საუკუნის ბოლო მეოთხედით დათარიღებულ, აზითავათას ცნობილ ბილინგვაში ვკითხულობთ: „მე აზითავათა ვარ, მზით კურთხეული კაცი, თარხუნთასის მსახური, (ის), რომელიც ავარქუმ, დანუნელთა მეფემ, დააწინაურა. თარხუნთასმა დანუნელთა დედამ და მამამ მომავლინა. და მე განვაგრცე ადანას ველის მიწები აღმოსავლეთსა და დასავლეთის (მიმართულებით). და ჩემი ყოფნის უამს დანუნელთა ქვეყანაში სუფევდა ყოველგვარი კეთილდღეობა, ბარაქა და დოვლათი. და გავავსე დანუნელთა ბელლები და მივუმატე ცხენს ცხენი. და მივუმატე ლაშქარს ლაშქარი. და მივუმატე ფარს ფარი. ყოველივე ეს თარხუნთასისა და სხვა ღვთაებათა წყალობით გავაკეთე“ [17, 110]. დაახლოებით ასეთივე სტატუსი აქვს მინიჭებული მზის ქალღვთაებას ქარგამიშის მეფე იარირისის (ძვ. წ. VIII საუკუნის 60-40-იანი წლები) წარწერებშიც: „მე ვარ იარირისი, მბრძანებელი, მზე კაცი... დასავლეთსა და აღმოსავლეთში განდიდებული, კაცი ღვთაებათა მიერ შეყვარებული. ჩემი სამართლიანობის (ამბავი) თარხუნთასმა და მზის ღვთაებამ ცას ამცნეს...“ [17, 109], ან „მე ვარ იარირისი, მმართველი, უფლისწული, საყვარელი თარხუნთასისა, ქუბაბასი, ქარხუხასი და მზის ღვთაებისა. ჩემი გამოსახულება გავაკეთე და ქუბაბას ფეხებთან დავდგი“, ან „[მე (ვარ), გმირი, ქვეყნის ბატონი ქალაქ ქარგამიშისა... ქუბაბას საყვარელი. მე განმადიდა მამაჩემმა სასტურასმა, მზისგან დალოცვილმა. ქუბაბამ მამისეულ ტახტზე დამსვა...“ [18, 150-163] და ა. შ.

მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთ უკვე მოხსენიებული აზითავათას წარწერის დასკვნით ნაწილში მზის ღვთაება კვლავაა მოხსენიებული, იქაც პირველობა ღვთაება თარხუნთასს ეკუთვნის. იგივე ვითარებაა ასახული შემდეგ კონტექსტებშიც: „დაე, დამნაშავეს, ღვთაებები თარხუნთასი, ქარხუხა (და) ქუბაბა, მთვარისა და მზის ღვთაებები... განურისხდნენ (და) დაე, მას თავი დააგდებინონ“, ან „დაე, მის წინააღმდეგ გამოვიდნენ ღვთებები: თარხუნთასი, ქარხუხა და ქუბაბა, ეა, მთვარე (და) მზე WALA და მან (დამნაშავემ - ნ. ხ.) ვერც ცის ბარაქა დაინახოს, ვერც მიწისა და ვერც ქუბაბასი [18, 150-163] და ა. შ.

ამგვარად, ზემომოყვანილ მონაცემთა კონტექსტში კარგად ჩანს, რომ ისევე როგორც სხვა ძველადმოსავლურ საზოგადოებებში, ხეთურშიც, ადრევე (ძვ. წ. XVII ს.) ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმომავლობის შესახებ. ხეთების პანთეონის უზენაესი ღვთაება – მზე ორგანულად დაუკავშირდა მეფეს და მეფის ინსტიტუტს. როგორც დავინახეთ,

წერილობით წყაროებში ხშირადაა ხაზგასმული, რომ მეფეს წინ მზის ღვთაება მიუძღვის, მეფე მზის ღვთაების კარნახით და მითითებით მოქმედებს: მართავს ქვეყანას და ხალხს, იბრძვის სამეფო საზღვრების გასაგრძობად, ან დასაცავად, ურჩი მეზობლების დასასჯელად, იღწვის სხვა ქვეყნებთან დიპლომატიური ურთიერთობების დასამყარებლად, ეწევა ფართო აღმშენებლობით და საქველმოქმედო მოღვაწეობას. ხეთების ახალი სამეფოს დროიდან (ძვ. წ. XIV ს.) ხეთების მეფე „მზის“ ეპითეტით მოიხსენიება. ხეთი მეფეების ტიტულატურაში ტერმინები: „მზე“, „ჩემი მზე“, „მე მზემ“ ცენტრალურ ადგილს იკვიდრებს. გვიანხეთურ ხანაში სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმომავლობის კონცეფცია კვლავ ფუნქციონირებს, იმ განსხვავებით, რომ ამჯერად, მზის ღვთაების ადგილს გვიანხეთური ხანის პანთეონის უზენაესი ღვთაება – ამინდის ღვთაება თარხუნთასი იკავებს.

2009.

დამოწმებული პირველწყაროები და ლიტერატურა

1. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, II, Тбилиси, 1984, с. 684.
2. ტატიშვილი ი., ხეთურ-ქართული ლექსიკონი, ნაკვ. II, თბილისი, 2007, გვ. 116.
3. ტატიშვილი ი., ხეთური რელიგია, თბილისი, 2001, გვ. 123-129.
4. ტატიშვილი ი., რამდენი მზე ჰყავდათ ხეთებს? კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული X, თბილისი, 2001, გვ. 109-120.
5. კიკვიძე ი., მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბილისი, 1976, გვ. 160 და შმდ.
6. გიორგაძე გ., სუფილულიუმას ხელშეკრულება ხუკანასთან და „ხაიასას კაცებთან“, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990, გვ. 193 და შმდ.;
7. გიორგაძე გ., მურსილი II-ის ხელშეკრულება ამურუს მმართველ დუფითეშებთან, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 199 და შმდ.

8. ბენდუქიძე ნ., მზის საგალობელი, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 232-233.
9. ღამბაშიძე მ., ხეთური ანალიტიკა (სამეფო დღიურები), ნაწილი I, თბილისი, 2006, გვ. 19, 28, 30-31, 62, 65, 76, 79, 87, 90, 96.
10. ჰაიზინგა ი., Homo Ludens, კაცი მოთამაშე, თბილისი, 2004, გვ. 32-33.
11. გიორგაძე გ., ხათუსილი I-ის ანალები, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 187.
12. ტატიშვილი ი., ზოგიერთი მოსაზრება მეფე მუვათალი II-ის საბეჭდავების შესახებ, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული XI, თბილისი, 2004.
13. ხაზარაძე ნ., ^DTRH-(თარხუნთი) – გვიანხეთური პანთეონის უზენაესი ღვთაება, წიგნში: ხაზარაძე ნ., ძველადმოსავლური და ქართველოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 2001, გვ. 197-209.
14. Meriggi P., Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Tavole 2a E3a Serie, Roma, 1975, Yazilikya, #52, naxati #34.
15. Meriggi P., Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Testi-1a Serie, Roma, 1967, Karatepe, #24, LXIX.
16. Khazaradze N., "Great King Hartapus, Great King", Bulletin of the AGIBAS, American-Georgian Institute of Biblical and Archaeological Studies, #2-3, Tbilisi, 2004-5, p. 33-37.
17. ხაზარაძე ნ., ლუვიური იეროგლიფების სამყაროში, თბილისი, 2006, გვ. 110.
18. Hawkins J. D., Kubaba at Karkamiš and Elsewhere, AnSt, XXXI, 1981, p. 150-163.

Nana Khazaradze

THE SUN DEITY AND THE KING

In the context of the evidence of the Hittite period cuneiform and Late Hittite Hieroglyphic Luwian written sources offered in the present paper, the author arrives at the conclusion that in the Hittite society, as in other ancient oriental ones, the opinion on the divine origin of the royal power took shape at an early time (17th c. BC). The supreme deity of the Hittite pantheon – the Sun – became organically linked with the king and the institution of the king. It is often stressed in written sources that the Sun deity leads the king, he acts at the dictation and instruction of the Sun deity: rules the country and the people, fights to extend or defend the borders of the kingdom or to punish unruly neighbours, strives for the establishment of diplomatic contacts with other countries, is

engaged in extensive construction and charitable activity. From the period of the New Hittite Kingdom (14th c. BC) the King of the Hittites is referred to by the epithet of the “Sun”. The terms “Sun”, “My Sun”, “I the Sun” occupy the central place in the titles of the Hittite kings. It is also demonstrated in the paper that the conception of the divine origin of the royal power is still viable in the Late Hittite period, with the difference that this time the Sun deity is replaced by the supreme deity of the Late Hittite pantheon – Weather-god Tarhunt.

მზის ღვთაების აღმნიშვნელი უძველესი ლუვიური ორი იეროგლიფის (Yazilikaya 34, Kültepe 86) ინტერპრეტაციისათვის

მზის ღვთაების მოხსენიების შემცველი ხეთური ლურსმული, ხეთური და გვიანხეთური ხანით დათარიღებული იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობით შესრულებული წერილობითი ძეგლების და მზის ღვთაების (DEUS SOL) აღმნიშვნელი, სხვადასხვა დაწერილობით შესრულებული ლუვიური

იეროგლიფების: [Laroche E., 1960, 190, 191; Meriggi P., 1962, 155, 156, 268, 268a] შესწავლის საფუძველზე, 2008 წელს გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ ჩემს ნაშრომში (ხაზარაძე ნ., 2008, 44-65) იმ დასკვნამდე მივედი, რომ მზის აღმნიშვნელ ლუვიურ ზემომითითებულ იეროგლიფებში ხათურ-ხეთურ-ლუვიურ კულტურულ ტრადიციებში არსებული მზის ღვთაებასთან დაკავშირებული კონცეფციები სრულყოფილადაა ასახული. იქვე შევნიშნავდი, რომ მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფები, ვერტიკალურ ხაზზე, როგორც ჩანს, კოსმიურ ღერძზე, ან ასევე ვერტიკალურ, სიგრძეზე შუაზე გაყოფილ, გეომეტრიული ფიგურის მსგავს კონსტრუქციაზე აგებულ ორი ან სამი სივრცის (სენელის) გამოსახულებებითაა წარმოდგენილი, რაც სავსებით ადეკვატურად ასახავს წერილობითი წყაროების იმ ჩვენებებს, რომელთა თანახმადაც, მზის ღვთაება არა მხოლოდ კოსმიური ღერძის თავსა და ბოლოში ფუნქციონირებს („მზის ღვთაება ცისა" nepišaš/AN-/ŠAME, „მზის ღვთაება მიწისა taknaš/KI-/ER-SETIM", არამედ შუაშიც („მზის ღვთაება ქვეყნისა, ადამიანებისა, სოციუმისა, მეფისა, ცხოველთა, მცენარეებისა..."). ზემომოყვანილი სამი ლუვიური იეროგლიფის გამოსახულებაში ჩემი ყურადღება იმანაც დაიმსახურა, რომ მათ კომპოზიციურ სქემაში ვერტიკალური ხაზის (კოსმიური ღერძის) ჰორიზონტალურად გადამკვეთი ხაზის საშუალებით ჯვრის გამოსახულებაა შექმნილი. ისეთი შთაბეჭდილება შემექმნა, რომ ჯვარი ლუვიური იეროგლიფების კონსტრუქციულ საფუძვლადაა გააზრებული. იგი კოსმოსის სიმბოლოცაა და მზის ღვთაებისაც, მითუმეტეს, რომ ხეთურ წერილობით წყაროებში მზის ღვთაება სამყაროს ოთხი მხარის უზენაეს მანათობლადაა წარმოდგენილი.

მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ზემომოყვანილი ლუვიური იეროგლიფების შესწავლისას იმანაც მივაქციე ყურადღება, რომ ლუვიური იეროგლიფების ერთი

ჯგუფისათვის მზის ღვთაების მოქმედების არეალის – ორი ან სამი სივრცის (ზესკნელი–ქვესკნელი, ზესკნელი-შუასკნელი-ქვესკნელი) გამოსახატავად მაინცადა-მაინც ღვთაების აღმნიშვნელი გაორმაგებული და გასამმაგებული ლუვიური იეროგლიფებია გამოყენებული, რაც სხვა არაფერია, თუ არა ღვთიური თვალი (DEUS ☉). განსხვავებული იკონოგრაფიის მატარებლად მივიჩნევ ზემომოყვანილი მესამე ლუვიური იეროგლიფი, სადაც მზის ღვთაების აღსანიშნავად არა ღვთაების აღმნიშვნელ ლუვიურ იეროგლიფს ვხვდებით, არამედ ჯვარში ჩასმულ ისეთივე მზის დისკოებს, რომლებიც ჩვეულებრივ ფრთოსანი მზის დისკოს შემცველ ორნამენტებსა და სამეფო კარტუშებშია დამოწმებული, იმ განსხვავებით, რომ ამ შემთხვევაში ჯვარი მზის დისკოებს ორ სფეროდ ჰყოფს.

რაც შეეხება მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ზემოგანხილული, პირველი ოთხი ლუვიური იეროგლიფისაგან სრულიად განსხვავებულ, (მაგრამ სხვა ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე მრავალგზის გამოვლენილ) მეხუთე იეროგლიფის სემანტიკურ კოდს, შემდეგი შეიძლება აღინიშნოს: 2008 წელს გამოქვეყნებულ, უკვე მოხსენიებულ ჩემს ნაშრომში, მზის ღვთაების აღმნიშვნელ ამ ლუვიურ იეროგლიფში დამოწმებული გეომეტრიული ფიგურის მსგავსი გამოსახულება, ისევე როგორც ღერძი (ხაზი), ჯვარი მზის ღვთაების აღმნიშვნელ ლუვიურ სხვა ზემომოყვანილ იეროგლიფებში, ლუვიური იეროგლიფის ამ ვერსიის კონსტრუქციის საფუძვლად გავიაზრე და ვარაუდის სახით დაგუშვი, რომ იგი, ისევე როგორც ჯვარი, ღერძი (ხაზი) ძველი ანატოლიელების კოსმოგონიური წარმოდგენებით იყო ნასაზრდოები. კოსმოსური ღერძისა და ჯვრის მსგავსად, იგი ქვეყნიერების, კოსმოსისა და აქედან გამომდინარე, მზის ღვთაების სამყაროს გამოხატავს.

ამჯერად, მსოფლიო ხალხთა უძველესი, სადღეისოდ ცნობილი, კოსმოგონიური კონცეფციების გათვალისწინებით, ვერ გამოვრიცხავ ვარაუდს, რომ აღნიშნული გეომეტრიული ფიგურის მსგავსი გამოსახულება მაინცადამაინც „კოსმიურ (მსოფლიო) კვერცხს“ განასახიერებდეს, რომელიც არა მხოლოდ სამყაროს (კოსმოსის), ოთხი სტიქიის, სიცოცხლის, ნაყოფიერების, არამედ მზისა და სხვა პირველ ღმერთთა შესაქმესთანაცაა ორგანულად დაკავშირებული [Erman, 1905, 62; Sethe, 1976, \$157,160; Бауер, Дюмотц, Головин, 2000, 22-23; Шейнин, 2003, 40. Энциклопедия: Символы, знаки, Эмблемы, 2004, 551-552; Рошаль, 2006, 918-919...].

მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფების, პირობითად, მეხუთე ვერსიას, სხვა განმასხვავებელი ნიშანიც ახასიათებს. ამ კონსტრუქციით შესრულებულ მზის ღვთაების აღმნიშვნელ ლუვიურ იეროგლიფებში სამი სივრცის (სამი სკნელის) შესაბამისს გასამმაგებულ ღვთაების აღმნიშვნელ ლუვიურ იეროგლიფებს ცის (CAELUM) აღმნიშვნელი, ასევე სამგზის გამეორებული ლუვიური იეროგლიფები ენაცვლება, რომლებიც კვერცხის გამოსახულების მსგავსი ფიგურის (კოსმოსის, ქვეყნიერების) თავში, შუაში და ბოლოშია განლაგებული, იმ განსხვავებით, რომ ცის აღმნიშვნელი პირველი ორი ლუვიური იეროგლიფი ზემოთ – ცისკენაა ორიენტირებული, ხოლო მესამე – ქვემოთ, მიწისკენ, ქვესკნელისკენ და, როგორც ჩანს, „დამსობილ ცას“ წარმოგვიდგენს. ხეთური ლურსმული, ხეთური და გვიანხეთური იეროგლიფურ-ლუვიური წერილობითი წყაროების მონაცემთა კონტექსტში მზის ღვთაების აღმნიშვნელ ლუვიურ იეროგლიფში ცის აღმნიშვნელი იეროგლიფის გამოჩენა საესებო ბუნებრივია. ჩემი აზრით, წერილობით წყაროებთან ერთად, ამ შემთხვევაში, ისიცაა ანგარიშგასაწვევი, რომ ლუვიურ და ფალაურ ენებში მზის ღვთაება Tiuat-Tijat ტერმინებით აღინიშნება, რომელთაც თ. გამყრელიძე და ვ. ივანოვი საერთოინდოევროპულ t'ieu-დან („ცის ღვთაება“) მომდინარედ მიიჩნევენ [Гамкрелидзе, Иванов, 1984,684; იხ. აგრეთვე, სურგულაძე, 2003, 73].

ახლა მზის ღვთაების აღმნიშვნელ კიდევ ორ ლუვიურ იეროგლიფზე

 გავამახვილებ ყურადღებას. ორივე ხეთური ხანით (ძვ. წ. II ათასწლეული) თარიღდება. ერთი იაზილიქაიაშია დამოწმებული, მეორე – ქიულთეფეში [Meriggi, 1975, Tavole IX; Börker-Klähn, 1983, 95]. იაზილიქაიას და ქიულთეფეს ძეგლებზე დამოწმებული მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფები იმ მხრივაცაა საინტერესო, რომ ორივე შემთხვევაში ცასთან მზის ღვთაების ორგანული კავშირი ხაზგასმითაა ნაჩვენები. მზის ღვთაების ეპითეტი „მზე ცისა“ (nepišaš/AN-ŠAME) სრულადაა რეალიზირებული. ადეკვატურადაა ასახული ხათურ-ხეთურ-ლუვიურ სამყაროში არსებული თვალსაზრისი მზეზე, როგორც ცის ღვთაებაზე, რაც მზის ღვთაებისადმი მიძღვნილ ტექსტებში თვალნათლივაცაა წარმოჩენილი. მაგალითად, ქანთუცილის (ძვ. წ. XIVს.) მზის საგალობელში უზენაესი მნათობის (მზის)

ადგილსამყოფელი ცაზეა ლოკალიზებული. საგალობლის ავტორის თვალსაზრისით, ციური კოშკის კარი მხოლოდ მზის ღვთაებისთვისაა ღია. იგი ცასა და ქვეყნის (სამყაროს) ოთხ მხარეში, სოლარული სხვა ღვთაებების მსგავსად, ოთხცხენშებმული ეტლით, გადაადგილდება. იქვე ნათქვამია: „...იქ, სადაც მიწა და ცაა, სხივნიელო, მზეო, შენ ხარ მხოლოდ. გამოდიხარ ცის სიმრავლიდან, ბრწყინვალევე, მარტოოდენ შენ! ცათა მეუფენი შენს წინაშე თავებს იდრეკენ და მიწის ღმერთნიც შენ გმონებენ...” [ბენდუქიძე, 1990, 232-233]. ქალაქ არინას მზის ქალღვთაებისადმი მიძღვნილ მურსილი II-ის ჰიმნშიც ასეთ სიტყვებს ვხვდებით: „...ცის ჭიშკარს მხოლოდ შენთვის ხსნიან ხოლმე // და ჭიშკრებში მხოლოდ შენ, (ღვთაებათა შორის) დამკვიდრებულო // [ქალაქ არინას მზის ქალღმერთო,] გაივლი“. ამინდის ღვთაება ფიხასასისადმი ლოცვისას, მუგათალი (ძვ. წ. XIII ს.) მზეს შემდეგი სიტყვებით მიმართავს: „...შენ, ცის მზის ღვთაებავ, ზღვიდან ამოდიხარ, და ცად // ამაღლდები. ცის მზის ღვთაებავ, ჩემო უფალო, დღეს // ღვთაებები გააჩერე. ღვთაებებს, რომლებსაც ჩემი ენით მოვუხმობ // დღეს, და თავის გასამართლებლად მიმართავ, (მიმართე შენც) და მოუხმე მათ, ცის მზის ღვთაებავ, ციდან (და) მიწიდან, // მთებიდან (და) მდინარეებიდან, მათი ტაძრებიდან და მათი ტახტრეწებიდან...“ და იქვე: „ცის მზის ღვთაებავ, არინას მზის ღვთაება, არინას ამინდის ღვთაება, მეცულა, // ხულა, ცინდუხია, მამრი ღვთაებები, ქალღმერთები, მთები // (და) მდინარეები არინასი, ამინდის ღვთაება ხსნისა, ამინდის ღვთაება სიცოცხლისა“. CTH 376 E. 14-7-ში მზის ღვთაებაზე ნათქვამია: „სადაც არ უნდა (იმყოფებოდეს) სათაყვანები არინას მზის ქალღმერთი – ცაში, (სხვა) ღვთაებებს შორის, ზღვაში, მთებში ან [ქვესკნელში?], საიდანაც ის ბრუნდება ხოლმე“ [ტატიშვილი, 2001, 88-101].

ცასთან მზის ღვთაების ორგანული კავშირი ხეთური და გვიანხეთური ხანის იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერებშიც მოწმდება. ხეთური ადრეული ხანის იეროგლიფურ-ლუვიურ წერილობით ძეგლებში, მზის ღვთაებას, როგორც წესი, „მზის ღვთაება ცისა“ (DEUS SOL CAELUM) ეწოდება, ხოლო გვიანდელში (გვიანხეთურ ხანაში) - „ცის ღვთაება მზე“ (CAELUM DEUS SOL).

ხათების, ხეთების, ლუვიელების კოსმოგონიური რწმენა-წარმოდგენების ისტორიის თვალსაზრისით, არანაკლებ საინტერესოა განსახილველ ლუვიურ იეროგლიფებში ცის აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფის შუაგულთან

ვერტიკალურად აღმართული სხვადასხვა ზომის ჰორიზონტალური სამი შვერილით წარმოდგენილი ნიშანიც, რომელსაც იეროგლიფურ-ლუვიურ დამწერლობაში ანალოგი ჯერჯერობით არ მოეპოვება. სავარაუდოა, რომ ჩვენთვის საინტერესო ამ ორ შემთხვევაში მზის ღვთაების აღმნიშვნელ სხვა ლუვიურ იეროგლიფებში კოსმიურ ღერძზე, კოსმიურ კვერცხზე განლაგებულ ღვთაების სამი წყვილი თვალის, სამი ცის აღმნიშვნელ ლუვიურ იეროგლიფებს ვერტიკალურად აღმართულ ფიგურაზე განლაგებული, სხვადასხვა ზომის ჰორიზონტალური შვერილები შეესატყვისება, ხოლო კოსმოსის (სამყაროს) განმასახიერებელ ჯვარს, ღერძს, კვერცხს – კოსმიური ხის სქემატური გამოსახულება, რომელიც ამასთანავე, კოსმოსის სამი სივრცით, სამი სკნელითაა გადმოცემული.

მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფების ზემოგანხილული ყველა ვარიანტი არა მხოლოდ ხათების, ხეთების და ლუვიელების კოსმოგონიური წარმოდგენების ისტორიის თვალსაზრისითაა საინტერესო, არამედ ქართველთა ანალოგიური წარმოდგენების რეკონსტრუქციისათვისაც, მითუმეტეს, რომ ტიპოლოგიურად ისინი დიდ ურთიერთმსგავსებას ავლენს.

2010.

გამოყენებული პირველწყაროები და ლიტერატურა

1. Laroche E., Les hiéroglyphes hittites, I, Paris, 1960, #190, 191.
2. Meriggi P., Hieroglyphisch-Hethitisches Glossar, Wiesbaden, 1962, #155, 156, 268, 268a.
3. ხაზარაძე ნ., მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფები, ანალები, №3, თბილისი, 2008, გვ. 44-65, რეზიუმე ინგლისურ ენაზე.
4. Erman A., Die ägyptische Religion, Berlin, S. 1905, 62.
5. Sethe K., Amun und die acht Urgötter von Hermopolis, in: Opuscula, Leipzig, 1976, \$157, 160.
6. Бауер В., Дюмотц И., Головин С., Древнейшие символы, Энциклопедия символов, Москва, 2000, с. 22-23.
7. Шейнин Е.Я., Яйцо, Энциклопедия символов, Москва, 2003, с.40.
8. Энциклопедия: Символы, знаки, эмблемы, Москва, 2004, с. 551-552.
9. Рошаль В. М., Энциклопедия символов, Москва-Санкт-Петербург, 2006, с.917-919.

10. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, II, Тбилиси, 1984, с. 684.
იხ. აგრეთვე, სურგულაძე ი., მითოსი, რიტუალი საქართველოში, თბილისი, 2003, გვ. 73 და შმდ.
11. Meriggi P., Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Tavole 2aE3a Serie, Roma 1975, Tavole IX.
12. Börker-Klähn J., Hattušas Stadtore und ihre Benennung, Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens, Band 1: Text, Mainz-Rhein, 1983, S. 95.
13. ბენდუქიძე ნ., მზის საგალობელი, წიგნში: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990, გვ. 232-233.
14. ტატიშვილი ი., ხეთური რელიგია, თბილისი, 2001, გვ. 88-101.

Nana Khazaradze

**FOR INTERPRETATION OF TWO ANCIENT LUWIAN HIEROGLYPHS
(YAZILIKAYA 34, KÜLTEPE 86) DENOTING DEITY OF THE SUN**

The analysis of the Hittite cuneiform, Hittite and Late Hittite hieroglyphic Luwian written monuments and of the iconography Luwian hieroglyphs denoting the solar deity (DEUS SOL) has led the author to the conclusion that in Luwian hieroglyphs denoting the solar deity, executed in different variants, the Hittite-Luwian conception is reflected fully. In Luwian hieroglyphs denoting the solar deity in one case Luwian hieroglyphs are placed at the beginning and the end of the cosmic axis and in this way the solar deity is represented as the deity illuminating the opposite domains— the heavens and the earth, and in another – at the beginning, the middle and the end of the same cosmic axis. In this case, the solar deity is interpreted not only as illuminating the heavens and the earth, but also the domain of human beings, plants and animals. In order to express the hypostases and functions of the solar deity, the Luwian hieroglyph denoting “deity” (DEUS) is used in the first case, whereas the hieroglyph denoting “the heavens” (CAELUM) is found in the other.

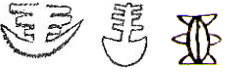

Epigraphic monuments of Yazikaya, 34, Kültepe, 86 are dated back to 2000B.C. once more confirm my opinion that for creators of Luwial hieroglyphs Deity of the Sun was associated with sky and luminary of upper space, lower space and intermediate space.

**ძველანატოლიურ-კავკასიური კოსმოლოგიის
ისტორიის ერთი ასპექტისათვის**

ღვთაებათა სამყოფელის რანგში ცის წარმოჩენის კონცეფცია დროსა და სივრცეში უნივერსალურია. იგი სხვადასხვა ვარიანტით არაერთი ხალხის კულტურულ ტრადიციაში მოწმდება. როგორც წესი, ცას და ცაზე მყოფ ღვთაებებს ბუნების მოვლენების გენეზისსაც უკავშირებენ.

ლუვიური იეროგლიფების ემ. ლაროშისეული სიის №182-ს და ანალოგიური სიის პ. მერიჯისეული №340-ს ორი მნიშვნელობა აქვს. ისინი ცასაც აღნიშნავს (ფონეტიკური წაკითხვა: tapas-, tepas-, tipas-) და თასსაც (ფონეტიკური წაკითხვა: tepas-?). შუმერულ ენაში ცის აღმნიშვნელ იეროგლიფურ-ლუვიურ ლოგოგრამას an (ჯ. შარაშენიძე), ხოლო ხეთურში nepiš-, იშვიათად nepiša- შეესატყვისება (ირ. ტატიშვილი). ძვ. წ. II-I ათასწლეულებით დათარიღებულ იეროგლიფურ-ლუვიურ წერილობით ძეგლებში (ემირგაზი, იაზილიქაია, ალაჯა-ჰუიუქი, ყარა-ჰუიუქი, ელბისტანი, ჩადდინი, იერიზი, ბორი, ჩიფლიქი, ჩალაფვერდი...) ლოგოგრამა „ცა“, როგორც წესი, ღვთაება თარხუნთის სახელწოდების კომპლემენტად გვევლინება. თარხუნი შუმერული იშქურის, სემიტური ადადის, ხურიული თეშუბის, კილიკიური თროკოს, ლიკიური trqq-ს, ეტრუსკული თარხონის, ძველსომხური ტორქის, ქართული ტაროსის მსგავსად, ამინდის ღვთაებას წარმოადგენდა, დაკავშირებული იყო რა სიუხვის მომტან წყლებთან და ნაყოფიერებასთან. ძვ. წ. II ათასწლეულის იეროგლიფურ-ლუვიურ წერილობით ძეგლებში ამ ღვთაებას „ცის ღვთაება თარხუნთი“ ეწოდება, ხოლო გვიანხეთური ხანის (ძვ. წ. IX-VIII სს.) წერილობით წყაროებში - „ღვთაება თარხუნთი ცისა“. ხეთურ წერილობით ძეგლებში „ცა“ ხშირად მზის ღვთაების სახელწოდების ეპითეტის სახითაც დასტურდება. ხეთური ტექსტების თანახმად, მზის ღვთაების სამყოფელი ცაზეა, ცის კოშკი, ცის ჭიშკარი მხოლოდ მისთვისაა ღია, ცის ოთხ მხარეში ოთხცხენშებშული ეტლით მხოლოდ მზის ღვთაება გადაადგილდება და ა. შ. ჩატარებულ კვლევა-ძიებას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ იეროგლიფურ-ლუვიურ დამწერლობაში მზის ღვთაების აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფების ერთ-ერთ მთავარ კომპონენტს, სამყაროს ღერძთან, სამყაროს კვერცხთან ერთად, როგორც ადრინდელ (ძვ. წ. II ათასწლეული) (იაზილიქაია, ქიულთეფე), ასევე

გვიანდელ (ძვ. წ. IX-VIII სს.) წერილობით ძეგლებზე სწორედ ცის (თასის)

იეროგლიფი წარმოდგენდა . მზის ღვთაების აღმნიშვნელ ლუვიურ იეროგლიფებში ცის იეროგლიფი ხშირად ღმერთის აღმნიშვნელ ლუვიურ იეროგლიფს () ენაცვლება (). ძველანატოლიური ეთნოსების კოსმოლოგიური შეხედულებების რეკონსტრუქციისათვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ხეუბის მზის ღვთაების (სავარაუდოდ, არინას) მცირე ზომის, ძვ. წ. XV-XIII სს-ით დათარიღებული, მეტროპოლიტენ მუზეუმში განთავსებული, ოქროს ქანდაკება იძენს (შარავანდელით, საყურეებით, ყელსაბამით შემკული მზის ღვთაება სავარძელშია ჩაბრძანებული. კალთაში მას ამინდის ყრმა ღვთაება უზის, ხოლო ხელთ, მკერდზე მიკრული, საკმაოდ დიდი ზომის ორი ჭურჭელი უპყრია).

სხვადასხვა კულტურული ტრადიციების მონაცემთა კონტექსტში იეროგლიფურ-ლუვიურ დამწერლობაში თასის სახით წარმოდგენილი ცის აღმნიშვნელი იეროგლიფის შესწავლას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ამ იეროგლიფის სემანტიკური კოდის გასაღები ამინდის ღვთაებასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებში, კერძოდ კი, წვიმის გამოსათხოვნელ ლოცვებსა და რიტუალებშია საძიებელი.

ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებულ ინტერესს საქართველოში მოძიებული ეთნოგრაფიული არტეფაქტები და ქართული ენის ლექსიკა იმსახურებს. ირკვევა, რომ: ქართველთა უძველესი წარმოდგენებით, რომელიც გადმონაშთების სახით ბოლო დრომდეა შემორჩენილი, ცა წვიმის ჭურჭელია. იგი დედამიწაზე დარსა და ავდარს განაგებს (თ. სახოკია). ქართულ ენაში წვიმასთან ორგანულადაა დაკავშირებული ჭურჭლის ისეთი სახეობანი, როგორცაა: „კოკა” და „საცერი” („კოკისპირული წვიმა”, „ცრის”). წვიმის გამოთხოვნის ქართულ ერთ-ერთ რიტუალში (ლაზარობა) მონაწილე თეთრ სამოსში გამოწყობილი გასათხოვარი გოგონები, შესაწირის შეგროვების მიზნით კარდაკარ შემოვლას რიტუალის შესაბამისი სიმღერით, თავზე თასდადგმული ასრულებდნენ, ხოლო მათი მასპინძლები შესაწირავის გაღებასთან ერთად, გოგონებს წყლის შესხურებით ეგებებოდნენ. წყალი თავზე შედგმულ თასშიც უნდა მოხვედრილიყო (თ. იველაშვილი). დიდების რიტუალის აღსრულებისას გოგონებს წინ ჩიხტიმოსილი

„გველვის პატარძალი“ მიუძღვებოდა. ჩიხტაში მას საგანგებოდ დამაგრებული სპილენძის ჯაში (ფახირი თასი) ჰქონდა ჩადგმული (გ. ჯალაბაძე, ირ. სურგულაძე).

2011.

Nana Khazaradze

ONE ASPECT OF ANCIENT ANATOLIAN-CAUCASIAN COSMOLOGY

№182 of E. Laroche's list of Luwian hieroglyphs and №340 of P.Meriggi's similar list have two meanings. They denote the sky (tapas-, tepas-, tipas-) as well as a cup (tepas-?). The analysis and comparison of artifacts of the cosmological beliefs of the ancient Anatolians and the ancient Caucasians (resp., the Georgians) leads the author to the conclusion that the origins of the interpretation of the concept of the sky in the hieroglyphic-Luwian script in the form of a cup in old Anatolian as well as old Georgian cultural world must be linked with the weather deity, or more exactly, with the ancient rituals of asking for rain.

**ბორბლის სემანტიკური კოდისათვის
იეროგლიფურ ლუვიურ დამწერლობაში**

ძვ. წ. XVI ს-ში შექმნილ იეროგლიფურ-ლუვიურ დამწერლობაში „წრის“, „ბორბლის“ და „ეტლის“ აღმნიშვნელი იეროგლიფები არაერთგზის მოწმდება. კვლევის შედეგად ირკვევა, რომ გვიანხეთური ხანის სამეფო-სამთავროებში არსებული რწმენა-წარმოდგენებისა და მრავალპლანიანი ინფორმაციის გადმოცემა სწორედ ამ დამწერლობის საშუალებით ხდებოდა. ამდენად, იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობა ძველი ანატოლიის ისტორიის შესწავლის უმნიშვნელოვანეს პირველწყაროს წარმოადგენს. იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობით შედგენილ პოლიტიკური, ეკონომიკური, რელიგიური შინაარსის ტექსტებში ამასთანავე, შეიძლება დავინახოთ ძველი ანატოლიის სხვადასხვა ხალხთა ხანგრძლივი კულტურული ურთიერთობის საფუძველზე შემუშავებული კოსმოგონიისა და რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების ანარეკლი, რომელიც გადმოცემულია სპეციფიკური სიმბოლიკის საშუალებით.

ჩემი კვლევის საგანს №267 ლუვიური იეროგლიფი და ქვის სტელაზე დაცული სიმბოლური ნიშნის შინაარსის დადგენა წარმოადგენს.

წერილობითი პირველწყაროების მონაცემთა კონტექსტში ირკვევა, რომ ქარხემიშის სტელაზე გამოსახული №267 იეროგლიფი ტექსტში ეტლის, გადაადგილების შინაარსის მატარებელია [9,115-117]. იეროგლიფი ფონეტიკურად შემდეგნაირად იკითხება: warīna და (მეორე ვარიანტი ჯ. ჰოვკინსისეული წაკითხვა) wa/i+ra/i-za-ni-na ნიშნავს ოთხთვალას, ეტლს [8,103]. მალატია II რელიეფზე [9,52-53] გამოსახულ ნადიმისა და ნადირობის სცენაში ერთ-ერთ ცენტრალურ ფიგურას ბორბალი და დახრილი ჯვარი წარმოადგენს, რომელიც, ვფიქრობ, სიმბოლურ სემანტიკურ კოდს შეიცავს.

მალატია II რელიეფის დეტალი

უძველესი რწმენა-წარმოდგენებით წრე-გავრცობილი წერტილი ძალდაუტანებელ მოძრაობას უკავშირდება. იგი კონტინუალურობისა (მდორი, რიტმული მოძრაობა) და ერთიანობის აღმნიშვნელია და დროის მარადიულად განმეორებადი ციკლის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა. წრებრუნვა, ტრიალი, რაც წრის დინამიკურ განსაზღვრებას წარმოადგენს რიტუალსა და ხელოვნებაში, წარმოშობს მაგიურ ძალას, რადგანაც ქმნის ხელშეუხებელ ტერიტორიას – წრეს. წრე ერთიანობის, უსასრულობის, სრულყოფილების იდეას გამოხატავდა. წრე როგორც ფიგურა, რომელიც იქმნება სწორი მრუდით დასაწყისის და დასასრულის გარეშე, თავის ნებისმიერ წერტილში ორიენტირებულია უხილავ ცენტრზე. წრე შემოსაზღვრავს შიდა, საზღვრულ სივრცეს, მაგრამ წრიული მოძრაობა, რომელიც ამ სივრცეს ქმნის, პოტენციურად უსასრულოა. არაერთ ტრადიციაში კოსმოსი წარმოდგენილია სფეროს, გრაფიკულად წრის სახით, რომელსაც გარს აკრავს არაორგანიზებული ქაოსი. წრე არის კოსმიური ზეცის სიმბოლო მიწასთან მიმართებაში. ბორბალი ციკლების – დასაწყისისა და განახლების სიმბოლოა. ნიკოლოზ კუზანელის თანახმად, სამყარო არის ბორბალი ბორბალში. ბორბალი გადაადგილების სიმბოლოცაა და სოლარულიც. შეიძლება იყოს ზაფხულის ბუნიობის გამომხატველი [1,191].

ყველა ძველ რელიგიაში წრე, ბორბალი მზესთან იყო დაკავშირებული. ე. ჰაინის თეორიის თანახმად, ბორბალი კვირისტაციდან უნდა წარმოშობილიყო. კვირისტაციების ღერძით შეერთების წყალობით უნდა აღმოეჩინათ ეკიპაჟის აგების პრინციპი. ფ. ფორერიც თვლიდა, რომ ბორბალი მიღებულ იქნა მზის ემბლემის, დისკოს გახვრეტისა და ღერძზე წამოგების გზით [3,77].

ინდოევროპული ძირის სემანტიკურ ჯგუფში წრე, ოთხთვალა, ბორბალი Huer-^[h]-Huer-^[h] ძირიდანაა ნაწარმოები: ძველ ინდური vartali –ბრუნვა, ვედური vartani – გაგორება, მითანური uartanna –წრე (მასზე ცხენებს ავარჯიშებდნენ), სოლდიური wrtn – ოთხთვალა, ოსური wærdan –ურემი, ლატვეური uertō – მობრუნება, გოთური wairpan დადგომა, ძველსლავური – vritěti se – ტრიალი, ძველ ისლანდიური varger – დამნაშავე, მგელი, vargtre – დამნაშავის ხე, მგლის ხე, ხეთური hurki –ბორბალი [7,719], შდრ. ქართული ურიკა [6, 269].

ძველ ინდოევროპულ ტრადიციაში ბორბალს რიტუალური და მითოლოგიური მნიშვნელობა აქვს, მას აღმერთებენ როგორც მზის სიმბოლოს და თაყვანსცემენ.

ასე მაგალითად, ძველ ინდურ მითოლოგიაში ბორბალი ღვთაება ინდრას უკავშირდება. იგი მზის ღვთაება სურის ბორბალს მოუგებს. ოსურ ნართაულ ეპოსში „ციური ბორბალი“ მომაკვდინებელი იარაღია. „გაგორებული“ ბორბალი ნართების მტრებს ფეხებს მუხლებამდე კვეთდა [7,720].

სხვადასხვა ხალხი სიმბოლოს სხვადასხვა შინაარსს აძლევდა. ასე მაგალითად, ხეთურ ტრადიციაში ბორბალი არა მარტო რიტუალური სიმბოლიკის მატარებელია, როგორც ეს კარგად ჩანს ერთ ხეთურ კანონში წარმოდგენილი შემდეგი ფორმულით: „და ბორბალს თაყვანსცემს“, არამედ მას, იმავე ხეთურ კანონებში შინაარსობრივად სხვა სახითაც ვადასტურებთ: ტერმინები hurkin haliya განსასჯელის ბორბალთან/ბორბლის წინაშე დაჩოქება ან შეწყალების თხოვნა სამეფო სასამართლოსათვის, ან განსასჯელის დაკითხვა წამებით; hurkin halai მსაჯულთა მიერ ბორბლის ამოძრავება (ანუ სამეფო სასამართლოს ჩართვა საქმეში) ითარგმნება [4,83-84]. საყურადღებო ინფორმაციის შემცველია ხათუსილი III-ის (ძვ.წ. 1400-1200წწ.) ავტობიოგრაფიაში დაცული ცნობა: „რადგანაც იშთარი, ჩემი ქალბატონი მწყალობდა და ჩემი ძმა მუვათალიც კეთილად მეპყრობოდა, ადამიანებს, როდესაც მათ იშთარის, ჩემი ქალბატონის, წყალობა და ჩემი ძმის კეთილგანწყობა დაინახეს, შეშურდათ ჩემი, არმა-დათას ციდას ძემ და შემდეგ სხვა ადამიანებმაც განსაცდელში ჩაგდება დამიპირეს, ისინი მე ბოროტად მომექცნენ და მე ძალიან გამიჭირდა. ჩემმა ძმამ მუვათალიმ ბორბალთან მიხმო“. ხათუსილი I (ძვ. წ. 1600წ) 3 საომარ ეტლს წირავს არინას მზის ქალღვთაებას [5,185].

პინდაროსი (ძვ. წ. 532/518-443წწ.) „პითიურ ოდეებში“ არგონავტების ლაშქრობის აღწერისას ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით შემდეგს გვამცნობს: „...მივიდნენ ფასისში, სადაც ისინი შეებრძოლნენ მუქსახიან კოლხებს თავად აიეტის წინაშე. ყველაზე ბასრი ისრების მპყრობელმა, კვიპროსს შობილმა კი მიაბა ისინი უძლიერეს ბორბალს, რომელშიც ოთხი პალო იყო გაჩრილი“ [2, 60].

საგულისხმოა, რომ სიმბოლურ ნიშანთა შინაარსი არამხოლოდ ძველ სამყაროში, არამედ შუა საუკუნეების საქართველოშიც კარგად ჰქონდათ გააზრებული, რომელსაც ერთდროულად კოსმოგონიური და კოსმოლოგიური ასპექტები გააჩნდა. საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებო ინფორმაციის შემცველია ჰეროდოტეს (ძვ. წ. 485-424წწ.) თხზულება „ისტორია“, სადაც კროისოსი თავსგადახდენილი უბედურებების შემდეგ წრეს, ბორბალს ასეთ განსაზღვრებას

აძლევს: „კაცთა საქმიანობას წრე საზღვრავს, ეს წრე ბრუნავს და არ დაუშვებს, რომ ერთნი და იგივენი იყვნენ ბედნიერნი [2,87,1,207]. არანაკლებ მნიშვნელოვანია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგი სტრიქონიც, რომელსაც ქაჯთა ტყვეობაში მყოფი ნესტან-დარეჯანი წარმოთქვამს: „რისხვით მობრუნდა ბორბალი ჩვენზედა ცისა შვიდისა”

ზემომოყვანილი ცნობის საფუძველზე ვფიქრობ, რომ მაღალტია II რელიეფზე ღვთაებასთან ბორბლის გამოჩენა შემთხვევითობით ვერ აიხსნება. საკვლევ რელიეფზე სწორედ ღვთაება იყო ის მამოძრავებელი ძალა, რომელსაც ბედისა და ცხოვრების წაღმა სვლას შესთხოვდნენ, ის აწესრიგებდა ადამიანისა და სამყაროს ჰარმონიულობას.

არსებული ინფორმაციის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ „ბორბლის” აღმნიშვნელი იეროგლიფით მარადიული წრებრუნვის იდეა უნდა ყოფილიყო გადმოცემული. გრაფიკული თვალსაზრისით მარტივად შესრულებული დახრილი ჯვარი ქვეყნიერების ოთხ მხარეს აღნიშნავდა და უსასრულობის, სრულყოფილების იდეას გამოხატავდა, ბორბალი კი ციკლებს - დასაწყისსა და განახლებას.

2011.

წყაროები და ლიტერატურა

1. ალავერდაშვილი ქ., საკრალური გეომეტრია, თბილისი, 2008.
2. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, თბილისი, 2010.
3. სურგულაძე ი., ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა, თბილისი, 1986.
4. ტატიშვილი ი., ხეთურ-ქართული ლექსიკონი, ნაკვეთი 2, თბილისი, 2007.
5. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990.
6. ხაზარაძე ნ., კ. თოფურია, ძველადმოსავლური წარმომავლობის ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგიის ისტორიისათვის, სამხრეთ კავკასია და ახლო აღმოსავლეთი, თბილისი, 2005.
7. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы, II, Тбилиси, 1984.
8. Hawkins J. D., Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. I, Berlin-New York, 2000.
9. Merrigi P., Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Testi – 2aE3a SERIE, Roma, 1975.

**ON THE SEMANTIC CODE OF THE WHEEL IN THE
HIEROGLYPHIC LUWIAN SCRIPT**

The article deals with the analysis of P. Meriggi's manuscript №267 of Luwian hieroglyphs, one of the elements of which is attested on the relief Malatya II. As a result of the study the author arrives at the conclusion that the existence of the hieroglyph linked with the deity cannot be accidental. It embodied the idea of eternal recurrence, whereas the wheel symbolized cycles – the beginning and renewal.

იეროგლიფურ-ლუვიური asatara და ქართული „კელი“

1986 წელს პარიზში გამართულ ასირიოლოგთა XXXIII საერთაშორისო შეხვედრაზე ქალბატონმა ნ. ხაზარაძემ ხელის შემცველი იეროგლიფის ინტერპრეტაციას სპეციალური მოხსენება მიუძღვნა. იეროგლიფი ხელისა და მეფის აღმნიშვნელი გამოსახულების ლიგატურას წარმოადგენს და იკითხება Filia namuwai (შვილი, ვაჟი, ქალიშვილი). მკვლევრის აზრით, აღნიშნულ ლუვიურ იეროგლიფს სამართლებრივ-უფლებრივი დატვირთვა უნდა ჰქონოდა. ნაშრომი გამოუქვეყნებელი დარჩა.

ამჯერად, ჩემი მიზანია განვაგრძო ხელის გამოსახულებიანი სხვა იეროგლიფების შესწავლა და ლუვიური იეროგლიფების მთლიან სისტემაში მათ სათანადო ადგილი მივუჩინო.

ცნობილია რომ ხელი მოქმედების იდეას დაამავე დროს, ძალაუფლებასა და მფლობელობასაც გამოხატავს. ისტორიის ფილოსოფიის ფუძემდებლის, ჯამბატისტა ვიკოს სავსებით მართებული დაკვირვებით, „კელი“ ყველა ხალხში „უფლებას“ აღნიშნავდა: „ამბობდნენ „კელი“ „ძალის“ მაგივრად, რადგან ძალა აბსტრაქტულია, ხელი კი უშუალოდ შეიგრძნობა“ [მამულია, 1979, 172].

თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის თანახმად, საერთოინდოევროპული უფლებრივი ტერმინოლოგია საწეს-ჩვეულებო ტერმინოლოგიას თან მოსდევს, რაც შესაძლებლობას იძლევა ძველი ინდოევროპელების უფლებრივი ნორმები დადგინდეს: ინდოევროპული $mHr/n(t^{[h]})$ – ხელი, ხელისუფლება, მართვა: ხეთურად maniihahh - ხელისუფლების გადაცემა, მართვა, maniihahai - მმართველობა, ხელისუფლება, ლათინურად manus - ხელი, ხელისუფლება [Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 807].

ყველა ცივილიზაცია მეტ-ნაკლები სიხშირით იყენებს ხელის და შესტიკულაციის ენას. ზოგ აღმოსავლურ ენაში ისეთი გამოთქმები, როგორცაა „ხელის დადება“ და „ხელის ახსნა“, რაიმე საქმის დაწყების და დამთავრების აზრს გადმოსცემს. ღვთის ხელის დაჭერა ადამიანში მისი სულის მიღებას აღნიშნავს. მაგალითად, როდესაც იაჰვემ ხელი შეახო იერემიას პირს, მას წინასწარმეტყველების უნარი მიანიჭა; ელია წინასწარმეტყველმა ზღვიდან ამოსული დრუბელი დაინახა და იაჰვეს ხელი შეიგრძნო; როდესაც სოდომის მეფე აბრაამს უხვ წყალობას სთავაზობდა, მან ხელები ცისკენ აღმართა, რაც არა მხოლოდ დაცვას

ნიშნავდა, არამედ, იმასაც, რომ ღმერთი განაგებს ცას და ქვეყანას. მნიშვნელოვანია, რომ მარჯვენა და მარცხენა ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ. ღვთის მარჯვენა ხელი, რომელიც ხშირად ღრუბლიდან გამოყოფილი სახითაა გამოსახული, წყალობას აღნიშნავს, ხოლო მარცხენა - სამართლის ქმედებასთანაა დაკავშირებული. ხელი სამეფო ემბლემაა, იგი მბრძანებლობის და დომინაციის სიმბოლოს გამოხატავს. მაგალითად, გამოთქმა „სამართლის ხელი“ შუა საუკუნეების ეპოქაში საფრანგეთის მონარქიის ინსიგნიას შეადგენდა [Chevalier, Gheerbrant, 1982, 599-603].

ძველინდურ ტრადიციაში „მარცხენა“ და „მარჯვენა“ ერთმანეთს მითოლოგიურ ფრატრიებს უპირისპირებდა. მაგალითად, კაურავების ფრატრია ითვლებოდა „მარცხენად“, „ქვედა“, „მთვარის“ გავლენის ქვეშ მყოფად, რაც უარყოფითი სიმბოლური დატვირთვის მატარებელია, პანდების ფრატრია - „მარჯვენად“, „ზედა“, „მზის“ გავლენის ქვეშ მყოფად და დადებითი დატვირთვა აქვს.

ძველბერძნულ ტრადიციაში „მარჯვენა“ და „მარცხენა“ „მამრობით“ და „მდედრობით“ საწყისებს უკავშირდება. მსგავსი სემანტიკური ასოციაცია აქვს ადამიანის „მარჯვენა“ და „მარცხენა“ ხელსაც, რომელიც სხვადასხვა ფიზიოლოგიური შესაძლებლობით ხასიათდება. მარჯვენა ხელი არის ძირითადი, აქტიური, დადებითი, სასიკეთო, განსხვავებით მარცხენა ხელისაგან, რომელიც პასიურია [Гамкрелидзе, Иванов, 785].

„მარჯვენა ხელი“ როგორც მთავარი, ძირითადი, ძველ ინდოევროპულ კულტურაში კონკრეტულ გამოხატულებას პოულობს. შეადარე ხეთური keššar ხელი, თათი [ტატიშვილი, 2009, 45], ლუვიური iššari – ხელი, ლიკიური izre, თოხარული A tsar - ხელი, ბერძნული χείρ- ხელი, სომხური jern, ძველინდური hasta, ავესტური - zasta, ძველსპარსული - dasta... ჰომეროსის ეპოსში „მარჯვენა ხელი“ აგრესიულია, მიმართულია შუბით, „მარცხენა“ კი აღწერილია როგორც დამცველი, ფარის მპყრობელი. ხეთებთანაც, მარჯვენა ხელი, ასევე, დადებითი სემანტიკური მნიშვნელობით ხასიათდება [Гамкрелидзе, Иванов, 1984,785].

ძვ. წ. XVI ს-ში შექმნილ იეროგლიფურ-ლუვიურ დამწერლობაში, ჩვენამდე მოღწეული „ხელის“ გამოსახულებიანი 25 იეროგლიფი დასტურდება [Дунаевская, 1969, 92]. ე. ლაროშისეული კლასიფიკაციის თანახმად, №27 იეროგლიფი მთლიანი მკლავითაა გამოსახული და ნიშნავს „ზედაშეს შეწირვას“, ფონეტიკური წაკითხვა

– sarla; №28 „ძალაუფლებას“, „ძლიერს“. ფონეტიკური წაკითხვა – muwa, ფონეტიკური წაკითხვა muwatalla/i; №39 იეროგლიფიც, რომლის ფონეტიკური წაკითხვა უცნობია, ასევე აღნიშნავს „ძლიერს“. მათი მსგავსება იმით გამოიხატება, რომ ორივე იეროგლიფი გამოსახება მაგრად მოკუმულ ხელში რაღაც საგნით (კვერთხი? – ნ. ბ.); №41 „აღებას“, ფონეტიკური წაკითხვა – ta-; №45 – ლიგატურაა, ნიშნავს „ხელს“ და რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: „შვილი“ - ფონეტიკური წაკითხვა (-)nana, „ვაჟი“ ფონეტიკური წაკითხვა (-)namuwai, „ძმა“ - ფონეტიკური წაკითხვა atila-?; №46 ლიგატურაა და ნიშნავს „უფლისწულს“ „მეფის ასულს“, ფონეტიკური წაკითხვა უცნობია; №49 „შიგ“, „შიგნით“ – ლოგოგრამა; №59 - „ხელს“, ლოგოგრამაა, ფონეტიკური წაკითხვა asatara; №62 ნიშნავს „გრძელს“, „ხანგრძლივს“, ლოგოგრამა და დეტერმინატივი, ფონეტიკური წაკითხვა ara-; №65 ლოგოგრამაა, ნიშნავს „დადებას“, „ხელის შეშლას“, ფონეტიკური წაკითხვა – tuwa-. დანარჩენი ლუვიური იეროგლიფების შინაარსი და ფონეტიკური წაკითხვა უცნობია.

ზემოხემოთვლილი იეროგლიფებიდან ჩემი ინტერესი №59 ნიშანმა გამოიწვია. იეროგლიფურ-ლუვიური asatara, ჩემი დაკვირვებით, მარცხენა ხელი უნდა იყოს, რომლის ანალოგიურ გამოსახულებას უკვე არა როგორც დამწერლობის ნიშანს, არამედ როგორც დეკორატიულ მოტივს, ქარხემიშის სამშენებლო წარწერის გრძელ კედელზე ვხვდებით [Hawkins, 1972, 87-94]. ეჭვგარეშეა, რომ წარწერის ქვემოთ გამოსახული 16 ერთეული, დაბლა დაშვებული მარცხენა ხელი იმ მოვლენასთან იყო კავშირში, რომლის შესახებაც წარწერაშია საუბარი და სტელაზე გამოსახვაც სწორედ ამან განაპირობა. ამდენად, asatara-ს ქარხემიშის სამშენებლო წარწერაში შეიძლება სიმბოლური მნიშვნელობა მივანიჭოთ.

წარწერის ავტორია ქარხემიშის მეფე Suhis I, რომელსაც გაულაშქრავს „ამბოხებული ქალაქების“ წინააღმდეგ, ღვთაებათა ძალით დაუსჯია, დაუნგრევია, ამის შემდეგ თარხუნთასი აღუმართავს, ჭეჭა-ქუხილის ღვთაებისათვის შესაწირავები უხვად გაუღია, მის წინ ჩვენთვის გაუგებარი საგანი და, ასევე, თავისი გამოსახულებაც დაუდგამს. წარწერა წყევლის ტრადიციულ ფორმულასაც შეიცავს იმ შემთხვევისათვის, თუკი ვინმე დააზიანებდა, ხოლო ღვთაებებისა და მისი გამოსახულების პატივისმცემელთათვის - ლოცვისაც. წარწერიდან ჩანს, რომ Suhis ღვთაებების კეთილგანწყობა განსაკუთრებით იმ მოქმედებისათვის

დაუმსახურებია, რომ იგი ვინმე Hatamanas-ს, რომელსაც „ამ ღვთაებების“ წინააღმდეგ „მტრული ქმედება“ ჩაუდენია, სასტიკად დაუმარცხებია.

რა კავშირშია ზემოხსენებული „ხელები“ წარწერაში მონათხრობ ამბავთან? ხომ არ ნიშნავს რელიეფის ქვემოთ გამოსახული მარცხენა „ხელები“ ამბოხებულების უფლების მოშლას ქალაქებზე? ან, თუ თითებით თვლის არქაულ ინდოევროპულ სისტემას გავიხსენებთ, ხომ არ ნიშნავს მტრის 16-ჯერად მოქმედებას? ან, ხომ არ შეიძლება იგი „დამცველის“ სიმბოლურ დატვირთვას ატარებდეს, იმ შემთხვევაში, თუ ჰომეროსის ეპოსში ფარისმკერობელი მარცხენა ხელის როგორც მფარველის როლს გავითვალისწინებთ?

„კელი“ როგორც სამამულო უფლების მატერიალური ნიშანი საქართველოში უძველესი დროიდან მომდინარეობს. ქრისტიანობის ხანაში ასეთ ძეგლებზე ხელის გამოსახულებას თანდათან ცვლის ჯვარი. საქართველოს ტერიტორიაზე დაცულია არაერთი ქვა, რომელზეც ადამიანის ხელია გამოსახული. მაგალითად, ქვაჯვარა (მონოლითი) ფარავნის ტბის მიდამოებში, რომელზეც გამოსახულია დისკო, მის ქვეშ მეორე ემბლემაა, რომელიც თამარისა და დავით სოსლანის დროს მოჭრილ მონეტებზე დასტურდება, ჩხიკეთის სამების კალთაზე, გზის პირას მდებარე ღვთისმშობლის მონასტრის ეზოში ქვა-ფიქალზე გამოხატულია ჯვარი, ხელი და ემბლემა [მელიქსეთ-ბეგი, 1938,110-111].

„კელი“ ან აღმართული იყო, ან დადებული [ბერძენიშვილი, 1966, 158]. „კელის დადებით“ და „კელის აღმართვით“ „უფლების“ აქტის განცხადება სრულდებოდა, რაც გენეტიკურად დაპყრობიდან მომდინარეობს [მამულია, 172-173].

„კელის ამართვა“ ხდებოდა მამულზე, ვენახზე, სახელოსა და ყმაზე, გლეხზე, საწისქვილოსა და წისქვილზე, სოფელზე.

„კელის ამართვა“ სასამართლოს დადგენილებით და ხელისუფლის ბრძანების თანახმად ხდება და ნიშნავს ამა თუ იმ პირის უფლების უარყოფას ან ასეთი უფლების დამტკიცებას. ვისი უფლებაც მტკიცდებოდა (ვისაც ხელს აუშართავდნენ), ის მამულზე „კელს დაიდებდა“, ხოლო ვისი უფლებაც უარყოფილი იყო, ის მამულზე „კელს აიდებდა“. ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით, „კელის ამართვის“ წესი იმავე ხნისაა, რაც მიწის კერძო საკუთრების დამცველი პოლიტიკური ორგანიზაცია (სახელმწიფო). იგი მამულის სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადებას კი არ ნიშნავდა, არამედ კერძო პირის უფლების დადგენა-დაცვას ითვალისწინებდა [ბერძენიშვილი, 138-158].

თუ ზემოთქმულს გავიაზრებთ, შეიძლება შემდეგი ჰიპოთეზის წამოყენება: ქარხემიშის რელიეფზე გამოსახული 16 ერთეული მარცხენა ხელი შეიძლება ნიშნავდეს იმავე რაოდენობის ქალაქების ამბოხებულთა უფლების ამავე დასახლებებზე მოშლას. ასევე, ვერ გამოვრიცხავ, რომ აღნიშნული ხელები ამ სკულპტურული ძეგლის შექმნის მონაწილეებსაც ეკუთვნოდეთ.

2011.

წყაროები და ლიტერატურა

1. ბერძენიშვილი ნ., მიწათმფლობელობის ფორმებისათვის ფეოდალურ საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბილისი, 1966.
2. მამულია გ., კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, თბილისი, 1979.
3. მელიქსეთ-ბეგი, მეგალითური კულტურა საქართველოში, თბილისი, 1938.
4. ტატიშვილი ი., ხეთურ-ქართული ლექსიკონი, ნაკვეთი 3:K, თბილისი, 2009.
5. Дунаевская И. М. Язык Хеттских Иероглифов, Москва, 1969.
6. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы, II, Тбилиси, 1984.
7. Hawkins J. D., Building Inscriptions of Carchemish, AS, vol. XXII, 1972.
8. Chevalier J. Gheerbrant A., Dictionaire des Symboles Mythes, Rêves, Coutumes, Gestes, Formes, Figures, Couleurs, Nombres, Paris, 1982.

Nana Bakhsoliani

HIEROGLYPHIC LUWIAN ASATARA AND GEORGIAN „ჰელი“

Taking into consideration the ancient cultural traditions linked with “hand”, in which diverse semantic codes are assigned to it, the author arrives at the conclusion that **asatara**, hieroglyph №59 from E.Laroche’s table, denoting “hand”, recorded in the Hieroglyphic-Luwian inscription of Suhis I, King of Carchemish, may be explained by the symbolism of victory of the king over the 16 defeated cities. This assumption is supported to a certain extent by the evidence of remains of Georgian legislation, in which “raising one’s hand” and “laying one’s hands on somebody/something” entailed performance of quite serious functions.

გვიანხეთური ხანის კილიკიის ისტორიისათვის

კილიკია (ხეთური ხანის ქიცუვათნა, ასურული წარწერების ქუე) ცენტრალური ანატოლიის პლატოს სამხრეთით მდებარე სანაპირო მსხვილი რეგიონი იყო. ძვ. წ. II-I ათასწლეულებში მას საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიაში. გვიანხეთურ ხანაში კილიკიის ტერიტორიაზე პოლიტიკური გაერთიანებები არსებობდა, რომელთა შესახებ ცნობები წერილობით ძეგლებში დასტურდება (იეროგლიფურ-ლუვიური დანუნა [1, №24] და სხვა, ჩვენთვის უცნობი სამთავროები, ასურული ლურსმული წარწერების ქუე, Kundu, Sissu, Pirindu) [2, 153-167].

სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებული აზრის თანახმად, იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობა ლუვიური ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე უნდა ჩამოყალიბებულიყო [3, 18]. არცაგასთან ერთად ხეთური ხანის ქიცუვათნა სწორედ ამ დამწერლობის „სამშობლოდ“ მოიაზრება. კილიკიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერები მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის კილიკიის ისტორიის შესასწავლად.

ჯერჯერობით, ჩვენამდე რამდენიმე წარწერაა მოღწეული. ესენია: ლამასის ჭიშკრის წარწერა, რომელზეც მხოლოდ ქვეყნის აღმნიშვნელი დეტერმინატივი KUR იკითხება და მასთან ერთად ხუთი ნიშანი, რომელიც პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, მათ სიძველეზე მიუთითებს; სირკელის მოკლე, ფრაგმენტული წარწერა კლდის რელიეფზე [4, 283, 324] და ყარათეფეს ბილინგვა. ორენოვანი წარწერა თურქეთის ექსპედიციამ 1946 წ. აღმოაჩინა, რომელსაც ჰ. ბოსერტი ხელმძღვანელობდა. წარწერები იეროგლიფურ-ლუვიურ და ფინიკიურ ენებზეა შედგენილი. ისინი ყარათეფეზე არსებული სასახლის ნანგრევებშია აღმოჩენილი. წარწერა გვამცნობს: *„მე აზითავათა ვარ, მზით კურთხეული კაცი, თარხუნთის მსახური, (ის), რომელიც ავარქუმ, დანუნელთა მეფემ, დააწინურა. თარხუნთმა დანუნელთა დედად და მამად მომავლინა და მე განვაურცე ადანას ველის მიწები აღმოსავლეთისა და დასავლეთის (მიმართულებით). და ჩემი აქ ყოფნის უამს დანუნელთა ქვეყანაში სუფევდა ყოველგვარი კეთილდღეობა, ბარაქა და დოვლათი. და გავავსე დანუნელთა ბედლები. და მივუმატე ცხენს ცხენი. და მივუმატე*

ლაშქარს ლაშქარი. და მიუშობტე ფარს ფარი. ყოველივე ეს თარხუნთისა და სხვა ღვთაებათა წყალობით გაგაკეთე. და დავაძხე თვითდაჯერებულნი ბოროტნი, ქვეყანაში რომ იყვნენ. გავაძხევე ისინი ქვეყნიდან და სახლი ჩემი მბრძანებლობისა სიკეთისათვის დავაარსე... ჩემი სამართლიანობის, სიბრძნისა და სიკეთის გამო **ყოველმა მეფემ** თავის მამად მადიარა. და ავაშენე შეუვალი ციხე-სიმაგრეები (ქვეყნის) საზღვრებზე. კაცნი ბოროტნი, ყახაღნი, რომლებც არ მსახურობდნენ მოფსოსის სახლს, მე, აზითავათამ ჩემს ფერხთ ქვეშ მოვაქციე. და ავაშენე იმ მხარეებში ციხე-სიმაგრეები, რათა დანუნელებს მშვიდობიანად ეცხოვრათ დ ვძლიე ციხე-სიმაგრეები დასავლეთში, რომლებიც არ ემორჩილებოდნენ **ჩემს წინაპარ მეფეებს**. და მე, აზითავათამ, დავანგრიე ისინი და აღვვავე პირისაგან მიწისა. იქ მცხოვრებნი (ჩემი ქვეყნის) აღმოსავლეთ საზღვრებთან დავასახლე, ხოლო მათი ადგილები დანუნელებს მიუეჩინე საცხოვრებლად. და განვაგრცე დანუნას ქვეყნის საზღვრები მზის ამოსვლის მხრიდან მზის ჩასვლის მხარემდე. და ის ადგილები, რომლებიც წინათ შიშს გვრიდნენ (მე ზავრებს), სადაც მამაკაციც კი ერიდებოდა სიარულს, ქალისთვისაც აღარ წარმოადგენდა რაიმე საფრთხეს. ჩემს დროს აქ კეთილდღეობა, სიუხვე და ფუფუნება სუფევდა. და მშვიდობიანად ცხოვრობდა დანუნელთა ქვეყანა და ადანის ველი. და ავაშენე მე ეს ქალაქი. და დავარქვი მას „აზითავათას ქალაქი“... და დაეუწესე მათ (ღვთაებათა) პატივისაცემად მსხვერპლშეწირვა: ყოველწლიურად ხარის შეწირვა. და პურის მოსავლის ალების უამს – ცხერისა. და ყურძნის მოსავლის ალების უამს – (ეკლავ) ცხერისა. ...და თუ ვინმე მეფეთაგან, ან კაცთაგან... შემდეგს განაცხადებს: „მე ჭიშკრებს ჩემს საკუთრებად ვაცხადებ და ზედ ჩემს სახელს დავაწერ“, ან თუ ჭიშკრების თაღებიდან ლოდს ამოიღებს, ან მავნებლობას ჩაიდენს და ბოროტი განზრახვით დაანგრევს ამ ჭიშკრებს, თარხუნთი ცისა და მზე ცისა და ყველა ღვთაება დაამხოვს მას, **მეფე იქნება** იგი, თუ კაცი. აზითავათას სახელი, მსვავსად მზისა და მთვარის სახელებისა, მარადიულია უკუნითი უკუნისამდე” [5, 109].

წერილობითი ძეგლი მდიდარ ინფორმაციას გვაწვდის კილიკიის ტერიტორიაზე მდებარე ერთ-ერთი მსხვილი პოლიტიკური გაერთიანების ადანის ისტორიის შესახებ. იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერა რამდენიმე ნაწილისაგან შედგება: შესავალში წარმოჩენილია წარწერის ავტორი, მომდევნო ნაწილი მისი მოღვაწეობისა და ავტორიტეტის შესახებ მოგვითხრობს და ბოლო ნაწილი, რომელიც წყველით მთავრდება. ძეგლიდან ცნობილი ხდება, რომ მისი ავტორი

ვინმე აზიოთავათაა, რომელიც, როგორც წარწერიდან ჩანს, არაა სამეფო დინასტიის წარმომადგენელი, რადგან ტექსტი არაა აგებული არამარტო გვიანხეთურ ხანაში ტრადიციადქცეული ტრაფარეტის მიხედვით – მის გენეალოგიაზე არაფერია ნათქვამი. ბუნებრივია, ეს პასაჟი ბევრ კითხვას ბადებს: თუ გავიხსენებთ ქარხემიშის მეფის – იარირისის იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერას [6, 46], სადაც ის, სავარაუდოდ, უზურპატორად, ან რეგენტად ჩანს, ვინაიდან ტექსტში არც მისი მამის სახელია მოხსენიებული, ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში აზიოთავათაც უზურპაციის გზითაა მოსული ხელისუფლებაში; ან თაბალის სამეფოს მაგალითი რომ გავიხსენოთ, სადაც თიგლათფილესერ III-მ ქვეყნის სათავეში თავისი ნდობით აღჭურვილი პირი – არასამეფო წარმომავლის მეფე დააყენა [7, 29]. წარწერაში ნათლად იკვეთება აზიოთავათას ტიტულატურა. ესაა რელიგიური შინაარსის მატარებელი „მზით განათებული კაცი“. ჯ. ჰოვკინსის დაკვირვებით, თავად სახელი აზიოთავათა ეტიმოლოგიურად შეიძლება ნიშნავდეს aza+tiwat „საყვარელი მზის“. თეოფორული სახელი მზის ღვთაების სახელს შეიცავს და არა თარხუნთისას, რაც ასევე დამაფიქრებელია და ძალზედ საინტერესო. აქედან გამომდინარე, ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, დიდი ძნელბედობის ჟამს ავარიქუმს დაეშვა სამეფოს სათავეში სწორედ რელიგიის კონკრეტული მსახურის დაყენება? მართალია წარწერაში იგი ცხადად ამბობს, რომ თავად ადანას მეფის ავარიქუმის მიერ იყო დაწინაურებული, მაგრამ მომდევნო ნაწილში უკვე აღარ ფიგურირებს მისი სუვერენი ავარიქუმი. პირიქით, იგი კვეხნით ამბობს, რომ მას სხვა მეფეებიც კი „მამად“ აღიარებენ, რაც მის ავტორიტარულობაზე მიუთითებს. ის, რომ აზიოთავათა არაა მეფური წარმომავლობის, თავად წარწერაც მეტყველებს: წარწერაში იგი არც სამეფო ტიტულატურით წარმოსდგება. თუმცა ხაზს უსვამს ადგილობრივი დინასტიის – მოფსოსის სახლის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. იგი თავისი წინა მეფეების სამყოფელი იყო. წარწერაში არაფერია ნათქვამი, თუ როგორ „შევიდა“ ამ სახლში და გახდა მისი წევრი. ამ გზით, იგი თავის თავს უკვე უფლისწულად წარმოადგენს. მიზანი ამით მიღწეულია. იგი ლეგიტიმურია. აზიოთავათა ეწევა აღმშენებლობით საქმიანობას, აგებს ციხე-სიმაგრეებს, აშენებს ქალაქს, რომელსაც თავისი სახელი უწოდა. იგი იეროგლიფურ-ლუვიურ ტექსტში მადლობას სწირავს გვიანხეთური ხანის პანთეონის მთავარ ღვთაებებს – თარხუნთსა და რუვას. ფინიკიურ ვარიანტში ლუვიური ღვთაებები ფინიკიური ბაალით და რაშაფითაა ჩანაცვლებული.

ამ წარწერით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ქვეყნის მოსახლეობა, ყოველ შემთხვევაში უმრავლესობა მაინც, ლუვიურია. საკითხავია, რა დამსახურებისათვის აქვს ძეგლს თან დართული ფინიკიური ვარიანტი? ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ქვეყნის მოსახლეობაში დინამიური ცვლილებებია და დასავლეთ სემიტური ელემენტებით უხვადაა გაჯერებული ქვეყნის მოსახლეობა? ამასთან დაკავშირებით, შეიძლება დავუშვათ ის მოსაზრება, რომ ფინიკია კილიკიასთან ტერიტორიულად ახლომდებარე ქვეყანა იყო და მათ გაცხოველებული საზღვაო და სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ. ამასთან, თუ იმ ფაქტსაც მივიღებთ მხედველობაში, რომ გვიანხეთურ ხანაში ასურეთის ძლიერი იმპერია მასშტაბურ დაპყრობით და სადამსჯელო ექსპედიციებს ატარებდა რეგიონში, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კილიკიის ტერიტორიაზე არსებული სამეფო და ფინიკია ერთობლივად გამოდიოდნენ ასურეთის ექსპანსიის წინააღმდეგ. ამის სასარგებლოდ ის ფაქტი მეტყველებს, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში დანუნას მეფე ავარიქუმი ასურულ ლურსმულ წარწერებში მოხსენიებულ ქუეს მეფე ურიქთანაა იდენტიფიცირებული. ურიქი თიგლათფილესერ III-ის ძვ. წ. 738-32 და სარგონის მიერ ძვ. წ. 710-709 წლებში შედგენილ წარწერებში მოიხსენიება [2, 153-167]. მაგრამ თუ ავარიქუმი ურიქი არაა, ან მისი წინამორბედის სახელია, მას შეიძლება ემეფა ან სალმანასარ III-მდე, ან სალმანასარ III და თიგლათფილესერ III მეფობის შორის ხანაში. ამ პერიოდის ქუეზე ინფორმაცია ძალზედ მწირია.

ასურელთა ინტენსიური ურთიერთობა ქუესთან ძვ. წ. 745 წლიდან დასტურდება [8, 311-312]. ურიქი ფიგურირებს როგორც ქუეს მეფე ძვ. წ. 738-732 და 710-709 წლებში აღწერილ ამბებში. ძვ. წ. 710 წ. ქუეში ასურელი მოხელე ჩანს. მაგრამ გახდა თუ არა ასურეთის პროვინცია, ბუნდოვანია. სარგონის დაღუპვის შემდეგ, ქუე აჯანყებულ თაბალთან, ხილაქუსთან და მელიდთან ერთადაა მოხსენიებული. სინაქერიბის ეპონიმში ქუეში ასურელი მოხელის დანიშვნაზე ცნობა მოწმდება ძვ. წ. 685 წელს [9, 213]. ასურეთმა ამ თარიღისათვის უკვე დაამყარა ქუეში კონტროლი. ასარქადონის ძვ. წ. 679 წელს თაბალის წინააღმდეგ ლაშქრობაში ნაგულისხმევი ჩანს ქუეში გადასვლა. ამავე ასურული ლურსმული წარწერის ძვ. წ. 676 წლის მონაცემებით, კილიკიის დაბლობზე მდებარე კუნდუს (კლასიკური ხანის Cyinda) და Sissu (კლასიკური ხანის Sisium) სამეფოები ანტიასურულ ალიანსში სიდონთან ერთად გამოდიან [2, 165]. თუმცა, აჯანყებულები დამარცხდნენ. ქუე კვლავ ასურეთის ხელშია იმპერიის აღსასრულამდე.

ზემომოყვანილიდან ნათლად გამოიკვეთა საგულისხმო ინფორმაცია კილიკია-ფინიკიის მჭიდრო ურთიერთობებზე და ვფიქრობ, ყარათეფეს ბილინგვა ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან ურთიერთობას უნდა ეხმაურებოდეს.

ყარათეფეს ბილინგვის დათარიღებასთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. თავდაპირველად ძველი ძვ. წ. IX საუკუნის დასასრულით თარიღდებოდა [5, 110]. ჯ. ჰოვკინსის მოსაზრებით, ბილინგვა პალეოგრაფიულად უფრო გვიანდელია (სარგონ II-ის შემდგომი ხანის), რასაც იგი იეროგლიფების იშვიათი სიუხვითა და ნიშანთა ჭირვეული ფორმებით და ღირებულებით ხსნის [2, 153-167]. მისივე ვარაუდით, აზითავათა ხელისუფლებაში მოდის სარგონის სიკვდილამდე ან მას შემდეგ, მეფობს სინაქერიბის დროს და აქტიურად თანამშრომლობს ასურეთთან, მისი ავტორიტეტი ვრცელდება ადანა-ქუეში, აგებს ყარათეფეს და დგამს სამახსოვრო წარწერას. როგორც ჩანს, ასურეთის მმართველთა დასუსტებით აზითავათაც სარგებლობს და უერთდება სიდონის ანტიასურულ ალიანს.

თავისთავად ცხადია, წარწერა სუბიექტურად აშუქებს იმ მოვლენებს, რასაც სინამდვილეში ჰქონდა ადგილი. მიუხედავად ამისა, იეროგლიფურ-ლუვიური და ფინიკიური ორენოვანი წარწერა მრავალმნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის კილიკიის სოციალური, სამეურნეო და პოლიტიკური ისტორიის შესასწავლად.

2012.

წყაროები და ლიტერატურა

1. Meriggi P. Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Testi-1a Serie, Roma, 1967.
2. Hawkins J. D., Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions, AnSt, 29, 1979, London-Ankara.
3. Дунаевская И. М. Язык Хеттских Иероглифов, Москва, 1969.
4. Meriggi P., Manuale Di Eteo Geroglifico, Parte II: Testi – 2aE3a SERIE, Roma, 1975.
5. ხაზარაძე ნ., ლუვიური იეროგლიფების სამყაროში, თბილისი, 2006.
6. ბახსოლიანი ნ., გვიანხეთური ხანის ქარხემიშის მონუმენტის ერთი სიუჟეტის ინტერპრეტაციისათვის, კავკასიურ-ახლოდმოსავლური კრებული XIII, თბილისი, 2009.

7. ბახსოლიანი ნ., დიდი კაპადოკია ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 2008.
8. Дьяконов И. М., Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту (Далее АВИИУ), ВДИ, Москва, 1(35), 1951.
9. Дьяконов И. М., АВИИУ, ВДИ, 3(37), Москва, 1951.

Nana Bakhsoliani

ON THE HISTORY OF CILICIA OF THE LATE HITTITE PERIOD

Information on Cilicia of the Late Hittite period is quite scarce in Georgian as well as foreign scholarly literature. In the article the history of Cilicia of the above-mentioned period is reconstructed mostly in the context of evidence of the hieroglyphic Luwian inscription discovered in Karatepe. The author shares the view of J.D.Hawkins that the hieroglyphic Luwian inscription from Karatepe, written on behalf of King Azitiwada of Adana, must reflect the processes occurring in Cilicia at the end of the 8th c. and the beginning of the 7th c. BC. The author does not rule out the assumption that at that period an ally of Cilicia against Assyrian aggression was Phoenicia (Sidon).

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა.....

ნანა ხაზარაძე ნანა ბახსოლიანი

ქუბაბა (^DKUBABA) – გვიანხეთური ხანის აღმოსავლეთ მცირე აზიის სამეფო-სამთავროთა ქალღმერთი.....

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

^DKUBABA THE GODDESS OF THE LATE HITTITE PERIOD IN THE EASTERN ASIA MINOR KINGDOMS.....

ნანა ხაზარაძე ნანა ბახსოლიანი

ძველი სპარსული ლურსმული წარწერების Katpatuka.....

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

KATPATUKA OF OLD PERSIAN CUNEIFORM INSCRIPTIONS.....

ნანა ხაზარაძე ნანა ბახსოლიანი

რიცხვითი სახელების აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფები.....

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

LUWIAN HIEROGLYPHS DENOTING NUMERALS.....

ნანა ხაზარაძე ნანა ბახსოლიანი

ისტორიის გაკვეთილები (გვიანხეთური ხანის მცირე აზიის პოლიტიკური ისტორიისათვის).....

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

HISTORY LESSONS (ON POLITICAL HISTORY OF ASIA MINOR IN THE LATE HITTITE PERIOD).....

ნანა ხაზარაძე ნანა ბახსოლიანი

სახელმწიფოს უსაფრთხოების დაცვის ძველახლოაღმოსავლური მოდელის რეკონსტრუქციისათვის.....

Nana Khazaradze Nana Bakhsoliani

ON THE RECONSTRUCTION OF THE MODEL OF PROTECTION OF STATE SECURITY OF THE ANCIENT NEAR EAST.....

ნანა ხაზარაძე

მზის ღვთაება და მეფე.....

Nana Khazaradze

THE SUN DEITY AND THE KING.....

ნანა ხაზარაძე
მზის ღვთაების აღმნიშვნელი უძველესი ლუვიური ორი იეროგლიფის
(Yazilikaya 34, Kültepe 86) ინტერპრეტაციისათვის.....
Nana Khazaradze
FOR INTERPRETATION OF TWO ANCIENT LUWIAN HIEROGLYPHS
(YAZILIKAYA 34, KÜLTEPE 86) DENOTING DEITY OF THE SUN.
ნანა ხაზარაძე
ძველანატოლიურ-კავკასიური კოსმოლოგიის ისტორიის ერთი ასპექტისათვის.....
Nana Khazaradze
ONE ASPECT OF ANCIENT ANATOLIAN-CAUCASIAN COSMOLOGY.....
ნანა ბახსოლიანი
ბორბლის სემანტიკური კოდისათვის იეროგლიფურ ლუვიურ დამწერლობაში.....
Nana Bakhsoliani
ON THE SEMANTIC CODE OF THE WHEEL IN THE HIEROGLYPHIC LUWIAN SCRIPT.....
ნანა ბახსოლიანი
იეროგლიფურ-ლუვიური asatara და ქართული „ჭელი“.....
Nana Bakhsoliani
HIEROGLYPHIC LUWIAN ASATARA AND GEORGIAN „ჭელი“.....
ნანა ბახსოლიანი
გვიანხეთური ხანის კილიკიის ისტორიისათვის.....
Nana Bakhsoliani
ON THE HISTORY OF CILICIA OF THE LATE HITTITE PERIOD.....